

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 1 kor. 50 fill.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1900.

TARTALOM.

	Lap
<i>Munkácsi Bernát.</i> A vogul nép ősi hitvilága. (V.)	129
<i>Szilasi Móricz.</i> Cseremisiz szótár. (VI.)	172
<i>Ásbóth Oszkár.</i> A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora. (II.)	209

Ismertetések és bírálatok.

<i>Keleti Szemle.</i> (Szerk. KÚNOS I. és MUNKÁCSI B.) — Ism. Q.	231
<i>Indogermanische Forschungen.</i> (Szerk. BRUGMANN K. és STREITBERG V.). X. kötet. — Ism. PETZ GEDEON	232

Kisebb közlések.

Sz. J. Hám	171
— A <i>-vel</i> rag eredete	230
<i>Kiss Ernő.</i> A finn-ugor nyelvhasználat történetéhez	238
Új könyvek, füzetek	240

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen programm-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII. József-körút 17.

A vogul nép ősi hitvilága.

(Ötödik közlemény.)

Bár az új testbe való jutás megakaszthatja egy ideig a lélek túlvilági élettörténetének szabályos menetét, elkerülhetetlen végszete minden közönséges emberi árnyak, hogy előbb-utóbb a halottak igazi honába kerüljön. Ha letelt a gyászidő s az élők bánatát hideg kegyelet vagy teljes feledés váltotta föl, nincs többé mit keresnie a léleknek földi otthona közelében s leghelyesebben jár el, ha magával vive sirjába tett úti készségét itt hagyja elporladt tetemét is s elindul oda, hol véglegesen berendezkedhetik. Nem könnyű az út a halottak országába! A néphit szerint a holtaknak *tüzes folyókon* kell áthaladniok s *magas hegyeket* kell megmászniok. Igen czélszerűnek bizonyúl e nehézségek leküzdésénél az az eljárás, hogy a vogul ember *nem dobálja el könnyelműen levágott, vagy leesett körmét és haját, hanem jó helyen félretéve tartogatja*. Midőn ugyanis a halált követő első tavasszal megérkezik a makkrecze, kitépik ennek két farktollát s a körömmel, hajjal együtt elégetik, ily módon juttatva ezeket (mintegy légi úton) a messze vándorló halotthoz, ki *a friss körömkészlettel megmászhatja a nagy hegyeket, a tollal-hajjal pedig átröpülhet a tüzes folyókon* (GOND. 41.). Jól jönnek ez út alkalmával ama *fahasábok* is, melyeket a vogul ember *a szabadban való tüzrakása alkalmával mindig a kiegészített tűz helyén hagyogat*. Ezekkel van ugyanis módjában túlvilági útja alatt tüzet rakni, s ha megfázott, nála melegedni (u. o. 51.). Sokat pihenni és vesztegelni különben nem igen lehet halottunknak ez útja közben; mert ott van mögötte, mint valami orosz kozák a Halálfejedelem, *Kul-ätér*, ki bottal űzi a lelkeket át a tundrákon (*Xul-nājerné sāt pīm ta totimé* «a Halálfejedelem elvitte hét fiam»; IV : 22.), miközben a vizeken tüzes ladikokat használ kompok gyanánt (u. o. 41.). Az alvilág rémes tüzére czéloz a lozvai isten-

idéző ige e szavaival: *nājä sastēm nājij sāmnel tērēn lapēs, ǰul lapēs* «a tüzét növesztett tüzes vidékről» (= alvilágból) kór kerekedett föl, betegség kerekedett föl» (II : 393.) s más helyütt: *nājä sastēy nājij sām tērēn-kēpēl rēxtēy suj sujtēltēnāt lāwēltawē* «tüzét növesztő tüzes vidékről [jövő] kór ruhaszárnya rázó suhogásának zaja hallatszik, úgy emlegetik» (II : 331.). A *Halálfejedelem ladikjáról* is tud a népköltés: *Pumä ǰölēm ǰarä sārīs vitānel Xīn-ūrt ǰum saǰij ǰān kēr toxtēp toxtij ǰāpēn tālsālēm : sawij sāǰip saw kuhārēn an kēr toxtēp toxtij ǰāpēn pusēn ti tāltilimēt* «a füve elenyészett tágas tenger vizéről Kórfejedelem-férfi (= Halál-fejedelem), a fürtös király a vas keresztpántú keresztpántos hajóra szállott: nyomorúságos subájú sok szegényed a vas keresztpántú keresztpántos hajóra mind fölszállitódik; semmiféle leányos falu, fias város nem marad meg» (II : 407.). Midőn a pelimi istent hívei arra kérik, hogy tartsa tőlük távol a halált, ezt ily szavakkal adják elő: *Voikēn sāǰi tajtēn ǰūr, ǰān, ti poǰkīlawē : Xīn-ūrt ǰum, saǰij ǰān tūlēm kēr toxtēp toxtij ǰāpā pumä ǰarä nārij sārīsne ǰülē voss ǰāǰtēnülēn!* «Fehér ruhád ujjának széléhez könyörögnek ím, óh király: a melyre a Kórfejedelem-férfi, a fürtös király szállott, az ő vas keresztpántú keresztpántos hajóját a füve ritka átkos tengerbe, óh bár fordítanád vissza!» (II : 409.) s ugyanez imádság más helyén (II : 408.): *ti sawij māǰum ünliēnē sawij mā-lāmtēnnēl sǰrñi ǰamši ǰqmēs ǰulēl an kēr toxtēp toxtij ǰāp nay mōnt ǰolā voss rottmēltāslēn!* «Ezen nyomorúságos nép lakta nyomorúságos földed vidékéről aranyostorod jó végével ama vas keresztpántú keresztpántos hajót, óh bár csillapítanád [pusztításában]!»

Látnivaló ez idézetekből is, hogy az éjszaki vogulok fölfogása szerint a halottak világa az éjszak Jeges-Oczeánjában van, illetőleg, mint nekem magyarázták, ennek valamely szigetén (I. II : 291.). Így hallotta a dolgot GONDATTI is (39.), kinél több más jellemző részletet is találunk, jelesen hogy a halottak országában *csupán a hold világít* (40.) s hogy itt az emberek *ugyanazon foglalkozást üzik, mint a földi életben*; ha itt réntenyésztő volt, ott is réntenyésztés a mestersége; ha itt vadász vagy halász volt, ott is vadat üz s halakat fog (39.). Most értjük hát igazán, hogy miért kellett a halottal vele adni sírjához minden főbb szármát is. Csupán a nagy bűnösök sorsa más. Kik az isteneket nem tisztelték, vagy sértegették, azoknak *bűnhődésül a túlvilágban*

nehéz munkákat kell végezniök, ezen munkájuk pedig rosszul fog haladni s kevés jutalmat kapnak érte. Három út ágazik szét a halottak birodalmának bejáratánál, mindegyiknek fején útmutató oszlop, mely irányt ad, hogy kiki merre térjen. A középső úton haladnak az öngyilkosok, a jobboldalin a többi bűnösök, a baloldalin a jámborok. *Különös büntetés sújtja az öngyilkosokat, mert Numi-Tārēm végzésének teljesültét hiúsították meg saját akaratukból eredt mesterséges halálukkal. Ezeket mindjárt az út elején megverik, később pedig többféle bajon kívül forró szurokban főzik (39.).* Hasonlók POLJAKOV értesülései az éjszaki osztjások ide vonatkozó hitét illetőleg. Ezek szerint *a halottak birodalma a föld alatt van, bejárata pedig messze túl az Ob torkolatán az óceánban. Itt örök sötétség uralkodik, különben minden úgy van berendezve, mint a föld fölött.* Az osztjások falvakban laknak, járnak, kelnek földi mesterségüket űzve; de egymáshoz nem beszélhetnek, *örökösen hallgatnak (63.).* Igen jól megérthetjük, hogy az éjszaki vogulok és osztjások miért képzelik éppen a Jeges Óceánban a halottak világot s miért mondják, hogy itt nap helyett a hold világít. Az éjszaki sarkkör jól ismert természeti viszonyai egész természetes alapját nyújthatták e képzetnek; osztjások és szamojédek halászó bárkáikkal bemerészkedve a tengerbe eleget tapasztalhatták, hogy e tengernek éjszak felé nincsen határa s hogy partjától távozva megszűnik minden emberi s növényi élet; tapasztalhatták a hosszú, hónapokig tartó éjjelt is, a midőn egyedül a hold fénye világítja be a tájat árnyak országához illő derengéssel. Az a képzet, hogy a Jeges-Óceánban csak a bejárat van, de a tulajdonképi halottas ország valahol a föld alatt van, látnivalólag összekapcsolása két gondolatnak: annak t. i. hogy a halottak hazája az óceánban, illetőleg annak valamely szigetén van, avval a másikkal, hogy ez valahol lábunk alatt, a föld mélyében található. Hasonló kapcsolat észlelhető az irtisi osztjások fölfogásában, kik szerint ezen napvilágította földi világunknak (*sanka-tūrum*) ellentéte a halottak «alvilága» (*it tūrum*), melynek azonban másik neve, t. i. *pētlīm ěmder* «sötét tó», azt mutatja, hogy az «alvilág»-éhoz egyszersmind valami nagy víz képzete fűződik (ПАТК. I : 151 ; II : 122, 182.).

Hogy a *zālāj mā*, vagy *zālā-mā* (= «halottak földje») nagy víz alakjában való képzete régi eleme a vogul-osztják hiteshelméknek, mutatja azon körülmény is, hogy az eltérő földrajzi viszonyok-

nak megfelelő változata található a déli vogulok közt. Ezeknek «halotti tengere» nem a Jeges-Óceán, melynek tájékára déli vogul ember el nem jut, hanem a Felső-Kondavidéknek óriási tava: a *Lous-tumén*, vagy *Jäx-tumén*. A föld és ég teremtésének REGULTÓL följegyzett éneke, valamint ennek az éjszakai vogulokhoz került változata (l. Vog. NépkGy. I : 229—30.) szólnak erről kapcsolatban a kór és halál eredetével. Idézzük itt röviden az énekbe foglalt hitregét: *Xul-ätér*-leánynak, vagy a másik változat szerint *Kami-nāj* nak, az emberiség ősanynának «egy méhbeli hét magzata» vadászatra indulván elhatározzák, hogy fölkeresik az Arany-Kworész égi atyától emlegetett «tápláléka bő, vize bő halottas országot» (*těpā lašit, vitā lašit xālān mā*; I : 94.) s meg is találták ezt a «fája ritka, füve ritka *Jäx-tumén*», vagy mint a másik ének (I : 111.) nevezi a *Lous-tumén* felsőkondai tó vidékén. Itt «vasmellű hét búvárkacsa (*tāžet*), vasmellű hét vöcsök (*lōli*) hét felé hintázik a hullámokon. A legidősebb férfi közülök szól: Rejtő bokor, rejtő fű mögül magam fogok hozzájuk lopózkodni; míg én ijam, nyilam meg nem eresztettem, ijat, nyilat meg ne eresszettek! Ó rejtő bokor, rejtő fű mögött lopózkodik most hozzájuk. Hajlatos ij hajlatára alig teszi nyilát, mögötte a legifjabb férfi selyemidegének rezgő hangja hallik. A vasmellű hét búvárkacsa, hét vöcsök mellét csak véresre horzsolta, mire ezek darulábú (több torkolatú) sok folyót nagy számban futnak végig s [elhullott vérükkel] a kórtalan, betegségtelen földet kórral, betegséggel árasztották el. A legidősebb férfi szidja őt: «Ha én lőttem volna rájuk, ezt a vasmellű hét búvárkacsát, hét vöcsököt, mint tavaszi halat, őszi halat valami jó nyársbotra, úgy nyársoltam volna föl mind nyilamra. Most te a kórtalan, betegségtelen föld környékét kórral, betegséggel árasztottad el» (I : 95—97.). Tudnunk kell e mythos megértéséhez, hogy a fekete, víz alatt bujkáló *luli*'-madár (черная rarapa) s rokona a *tāžet*, *Kul-ätér* halálfejedelem kedvelt madarai, melyeknek képében működik a teremtési regékben akkor is, midőn az égi atya részére a földet az ősvíz fenekéről előhozza; v. ö. ÉV. *xālā-vās* «halotti kacsa» = *luli*'. Midőn az ősember a halál madár alakú mását nyilával elhibázta s csupán megsebezte, ennek vére terjesztette el a kórt s következményét, a halált. Ha az idősebb férfi ügyesebb nyila érte volna a halál madarait, talán nem is volna halál a földön, s az ember örökké élne. Az ősember

heve ssége s a tapasztaltabb iránt tanusított engedtlensége hozta a földre a halált. Mása ez a gondolat a bibliai tanításnak, mely szerint szintén az ősember meg-gondolatlansága s Istennel szemben tanusított engedtlensége miatt származott a halál a földiekre. A REGULYTól följegyzett szigvai teremtési rege philosophikusabb álláspontra helyezkedik. Szerinte *Numi-Tārēm* csupa jóságból és az emberek iránt való szeretetéből küldte a földre *Kul-qtēr*-t, a kór és halál kútfejét. Ezt maga az ősember kéri tőle könyörögve: «*Numi-Tārēm atyám*», mondja, «igédre termett emberednek elkezdett leánya lenni, fia lenni. Kezd el nem féni a vadászó és halászó területen; nincs elegendő terük az erdei vad vadászatára s a vízi vad halászatára. Igédre termett erdei fád, erdei füved kevés, az ember ennél is többre szaporodott. Megkönyörülve e panaszon rendelte el az égi atya, hogy *Kul-qtēr* műveleteivel «a nép egyik fele hadd pusztuljon el, a másik fele épen maradjon; hadd vadászszon erdei vadat, hadd halászszon vízi halat; hadd legyen földjük tágas» (I : 157—8.). Külömben az előbb említett déli vogul hitregében is találunk némi utalást azon fölfogásra, hogy a halál keletkezése, nem csupán az ember gyarlóságának következménye, hanem részben isteni akarat is. Midőn az ősanya Arany-Kworész atyához azon kéréssel fordul, hogy megnövekedett fiai honnan szerezzék élelmüket, ez következőkép felel: «Egyik része földem-vizem vidékének fája ritka, füve ritka, ritka láb: szürkeszörű sok szarvasborjút bocsátok oda alá, másik része földem-vizem vidékének a tápláléka bő, vize bő halottas ország (*χālāy mā*): a megenni való vesszöbimbót, fübimbót onnan hadd keressék, a szívesúcsra való ízletes falatot onnan hadd találják!» (I : 90—91.). Más szóval azt jelenti e regerészlet, hogy isteni rendelkezés folytán kell az embernek, midőn tápláléka megszerzésében fáradozik, a halálhoz jutnia. Itt mintha ismét a biblia szavait hallanók: «Arczod verejtékével egyed kenyeredet, míg vissza nem térsz a földbe, a melyből vétettél; mert por vagy te s a porba térsz vissza!» (Móz. I : 4, 19.). A további kifejlése a regének, mely szerint mégis maga az ember a halál előidézője, itt valamint a szigvai regében, mintha valami vallási bölcselkedés következménye volna, mely miután egyszer megtette a világ teremtőjét és gondviselőjét minden jó forrásának, nem tartja összegeyztethetőnek, hogy ugyanő tőle származzék a legfőbb rossz, a halál és

enyészet is. Máskép gondolkozik a próféta: «A világosság alkotója s a sötétség teremtője a béke szerzője s a rossznak teremtője én vagyok Jahve, én szereztem mindezeket» (Jes. 45, 7.).

De térjünk vissza tárgyunkhoz, a vogul-osztják halottak világához. Láttuk már fentebb is, hogy az árnyak lakta nagy víz képzetéhez hozzáfűződik az is, hogy ez a világ a föld alatt van. Minden idegen hatás nélkül egész könnyen és természetesen rávezethet erre a gondolatra is a túlvilági élet csodás titkain töprenkedő néplélek. Hiszen a holttestet a föld alá temetik, midőn a sírba helyezik. Azután meg ha van a földünk fölött elterülő magasságban, a fényes égben lelkek (isteni lények) világa; mi természetesebb, hogy a halottak sötét világának ott kell lennie, hová a nap sugarai nem érnek, a föld alatt. Nincs is ellentét a víz és alvilág képzetek között; hiszen mi is tanuljuk már zsenge gyermekkorunkban, hogy «ne csinálj magadnak faragott képet, vagy bárminő alakot, sem olyat, minő az égben fönt, sem minő a földön alant, sem minő a vízben, a föld alatt van». Jól egybefér tehát az eddigiekkel az a gondolat is, hogy a halottak birodalma «alvilág», a mint ez a következő kifejezésekben is tükröződik: KLV. *jolké mē*, ATV. *jéléj mā*, FTV. *jaló mā*, *jalóχ mā* «alvilág, túlvilág» (pl. *khāqm khālēχ jalōχ-mān lāntlēt* «a halotti nép az alsó világba megy»), ÉV. *joli tārēm* «alvilág» = *tātik-tārēm* «túlvilág, ama világ» (szemben ezen földfeletti világunkkal, melynek *posij tārēm* «fényes világ» a neve, pl. *joli tārēm poskwēn ta pateuw, sawij mā joli-pālne ta pateuw* «az alvilág világába, az inséges föld alá jutunk majd, въ подпочную землю попадем»). Az alvilág föld alatti üregére czéloz az ÉV. *χqmēl*, *χqmēl-mā* nevezet, melynek KV., PV. *khqmēl*, TV. *khqmēl* mása a «sír»-t jelenti, még pedig a mint az osztják *χom* «ausgehöhltter baumstamm; sarg» = finn *komo* «cavus, concavus; cavum», magy. *homo-rú* stb. (l. BUDENZ MUGSz. 110.) hozzátartozó szavakból kitetszik «kivájság, üreg» alapértelemmel. Mivel az alvilág a vogul-osztják néphit szerint is sokaknak a szenvedés országa, talán nem szükséges épen keresztény befolyásnak tulajdonítanunk, hogy ez az eredetileg ártatlan *χqmēl* fogalom a bosszús beszédben átjátszik a «pokol»-éba, így e szólásokban: *χqmēl-mān totāln!* «vidd a pokolba!» (valamely kellemetlen tárgyról mondva), *χqmēl rus!* «pokolba való muszka!», *χqmēl ūtpi* «pokolbeli ugató!» (szidó szó); KLV. *khōlā khqmēl* (elemekben

értetlen szidás), *khqmēl-mōn min!* «menj a pokolba! (кѣ черты чрынаи!)»; v. ö. TV. *satā-khqmēn mīnēn!* «átkos pokolba menj!» (IV : 366; az éjszaki vogulban: *satā!* = «ördögbe, pokolba!»). Nem nagyon messze lehet földünk fölületétől ez a földalatti halottvilág; mert az éjszaki vogul hit szerint, ha igen mély gödröt ásnak, közelébe lehet jutni. Midőn az urali aranyásók a föld túrása közben olyan helyekre akadnak, honnan különös levegő (szél, vagy gáz) tódul elő, ez azt jelenti, hogy már beütötték az alvilágot fedő földréteget; miért is nagyobb szerencsétlenségek elkerülése végett tanácsos az ilyen gödröt haladéktalanul beföldni (GOND. 53—54.).

Az alvilág ura *Kul-qtér* vagy *Xul-qtér*, a Kór- vagy Halálfejedelem, kinek déli vogul neve *Khul-nājēr*, KV. *Khwoł-nājēr*, vagy máskép, *Jal-nājēr* «Al[világi]-király» (II : 232.). E mythologiai alaknak, melyről alább tüzetesebben szólunk, éjszaki vogul jelzőiben is megtaláljuk a czélzást alvilági birodalmára, ő a *lui žum žul-qtér* «az alvilági férfi» (II : 98.), segéde a *sēmēl sōppā, sēmēl sāžip laj-žin, pit-žin* «a fekete szájú, fekete subájú alvilági járványvész, a fekete járványvész» (II : 350, 353.). Figyelemre méltó itt, hogy az «alvilági» jelzés szava *lui* (= ÉO. *lai*), melyet különben csak a folyók altájára alkalmaznak; tehát czélzást foglal magában e nyelvhasználat egyszersmind arra, hogy *Kul-qtér* alvilági birodalma az Ob folyónak alvidéke táján, vagyis mint fentebb láttuk, a Jeges-Óceán felé van. Végtelen serege az alvilági démonoknak áll *Kul-qtér* szolgálatában, így különösen a *kul, mēnkū, utsi* nevéek, továbbá a halál előfutárja a kór-istenség, *tērēn-žul* vagy *žin*, melyekkel szintén alább foglalkozunk bővebben. Hogy mi a hivatása ezen szörnyeknek az emberrel szemben, mutatja *Kul-qtér*-nek ezen jelzője: *ēlēm-žālēs tēnē samīn ūtpi* «emberevő nagy szemű ugató» (II : 289.), mit akár Kerberosznak is vehetne a Hádés hívője. Az itt jelzett emberfalást a kór-istenség az élő emberen kezdi, róla mondja az istenidéző ének: *sawīn sāži masmāy žumin, sawīn nārā masmāy kuāren sēmēl sōppā laj-žinēn, pit-žinēn ti tējkwē jēmtwēs* «nyomorúságos subát öltött férfiadat, nyomorúságos botost öltött szegényedet a fekete szájú alvilági járványvész, fekete járványvész im megenni kezdte» (II : 353.), szintígy más helyütt: *am luwēm žāltēm tērēn-kēmpli, žul-kēmpli žulilālēs-ke: sāt ēlmiy ēlmiy jelpiņ sirejiļ pāņkiņ sispā jelpiņ mā joli-pālēn, am luwēm*

γältēm tērēn-sūp, γul-sūp jol-pūrāln! «az én csontomat pusztító (fogyasztó) kór ruhaszéle, betegség ruhaszéle hogyha föllebbent: hét élű élesszent karddal a piszkos hátú szent föld alá, az én csontomat pusztító kór száját, betegség száját, oda fogd le!» (II : 373—4.). A «nagy szemű ugatónak», a kutyanak és farkas, sakál, hiéna rokonainak képe ez, melyek nekiesnek az ember tetemének s mohón mardossák, falják, míg csak egy izomka marad a csontokon. Ezen jól ismert tulajdonságánál fogva jutott a kutya oly jelentős szerephez a régi népek lélekhitében és halotti szokásaiban, s igen természetes, hogy a vogul ember is, midőn a beteg embernek sorvadását s a holttetem föloszlását látja, ebben valamely kutyához hasonló alvilági szellem műveletét sejtí. Fölismerszik a vogul halálszellemek kutyatermeszete abban is, hogy ép úgy mint szóban forgó házi barátunk a megkaparított konzot lopva, suttymban viszi el a maga félreeső, biztos helyére, *Kul-ātēr* népsége is lepel alatt, ruhába takarva hordja el áldozatait. Keservesen panaszolja az alsólozvai asszony sorsenekében, hogy egyszer csak váratlanul «*Khuł-nājēr legifjabb leánya ruhaalja ízelt közével, ruhaöle ízelt közével valahogyan elvitte nyiltoll fürgeségű két csikóját*», két fiacskáját, azt sem tudja szegény, miért; «házam gazdaura», így folytatja siralmát, «éjjeli büntetésokot nem ismert-e, reggeli büntetésokot nem ismert-e, [hogy ez történt velem]?!» (IV : 103—4.). Ép így emlegetik a *tērēn-γul* kór-szellemnek *félelmes ruhaszárnyát* (*tērēn-kēmpli, γul-kēmpli*), melynek suhogása is rémes; mert abba takargatva ragadja el áldozatát. Egy idevonatkozó adatot az imént idéztünk; ilyen a következő is: *nājū sastēn nājij sām tērēn-képél rējtēn suj sujteltēnāt lāwēltawē* «tüzet növesztő tüzes vidékről (= az alvilágból) jövő kór ruhaszárnya rázó suhogásának zaja hallatszik, úgy emlegetik» (II : 331.). A híveinek egészsége fölött örökődő Ajász-isten mondja magáról: «Ha kór, ha betegség támadott, nycmorúságos subájú sok férfiam, sok nöm a kór ruhaszárnyától, a betegség ruhaszárnyától fölelem» (*tērēn-kēmplinél, γul-kēmplinél nājγ v̄γānēm*: II : 4.), színtigy hirdeti a lopmuszi isten, hogy «most növekedett falubeli, városbeli sok gyermekem a kór ruhaszárnyától, a betegség ruhaszárnyától megörizem» (II : 277.), az ő pártfogásával «a kór ruhaszárnya *elsimül* (*pāntmi*)»; II : 383.). A Világügyelő-férfi idéző igéjében fordul elő e könyörgés: «A csontunkat pusztító kór ruhája szárnyát az állatod (lovad) nyakát ijesztő szent ostorral a fekete hátú

szent föld alá üzd le; a húsunkat pusztító betegség ruhája szárnyát az aranyszerű szent óceán alá üzd le!» (II : 318.).

Természetes, hogy a mit a halál «ugató» démonjai megesznek, vagy prózában beszélve: a mit közelebről nem ismert, láthatatlan külső befolyások megsemmisítenek, az csak az ember teste, húsa-csontja. A lélek meg nem ehető, szét nem rágható, legfeljebb — mint fentebb láttuk — más testbe kebelezhető. Ha már egyszer eljutott a maga honába, itt sorsa földi életének érdeme szerint jól vagy rosszul, de megállapodik. Embereink bátran vadászhatnak, halászhatnak, tehetnek akármit, nincs okuk félni az őket környező töméntelen *kuł*-októl, *mēñkw*-ektől, kóroktól: ezek számára nincs rajtuk falat, nincs hús és vér; az ő mivoltuk: *is*, azaz árny, s nincs tigris, melynek ilyenre vássék a foga. Meddig tart ez az élet? Örökké talán, mint a mi túlvilágunkban? Hiszen még a gyönyörökkel boldogító napfényes világban is súlyos az aggkor, még itt sem volna érdemes örökké élni; hát még a sötét alvilágban, *kuł*-ok, *mēñkw*-ek társaságában, hol a jólét legfeljebb csak az, hogy nincs szenvedés; de nincs sehohsem öröm vagy változatosság, hanem helyette szakadatlan egyhangúság. A vogul népképelet bölcsen úgy eszelte ki, hogy a lélek a túlvilágban épen annyi ideig él, a meddig a földön; életünk a testetlen minus oldalon ugyanannyi, mint a testtel való plus oldalon. Ezután következik be csak igazán a végleges enyészet. A lélek egyre összébb zsugorodik, míg végre akkora lesz, mint a *kēr-çamlēz* nevű vízi bogár; némelyek szerint ennek alakjában is él még egyideig, utóljára teljesen elenyészik. Gondattinak ezen értesülését (39.) saját népköltési gyűjtéseimből is támogathatom egy adattal. Egy kosmogoniai énekben ugyanis szó van a Világügyelő-férfinak bizonyos «aranyos hátú hét vízibogaráról» (*sqrnij sispä sät çamlēz*), melyek, a mint az isteni hős napsugárként ragyogó hajfonatát kibontja, «a hét Obfolyam, a hét tenger fenekéről fölmerülnek s az ő hajfonatánál melengetik hátaikat» (I : 40.). Midőn Arany-Kworész atyja meghalt, a Világügyelő-férfi elővett egyet ezen vízi bogaraiból, «a potrohát fölszakította s atyját a bogár belsejébe odatette» (I : 42.); majd idők teltevel, miután az egész teremtés mai rendje szerint megállapodott, «fölszakította ezen bogarat s Arany-Kworész atyja ím fölü» (I : 66.). Egybevetve a fentebbi értesüléssel ezen regerészletet, azt következtethetjük,

hogy emitt a közönséges ember túlvilági életére vonatkozó képzet nyer alkalmazást az istenségre, vagyis tulajdonkép nemcsak Arany-Kworész válik halála után vízi bogárrá, hanem az ember is. Megjegyzendő ezekhez, hogy a felsőlozvai vogulok *kēr-çamléç* néven a *szitakötőt* (срѣлка) nevezik, mely e szerint tulajdonkép «vas-bogár» (*çamléç* általában: «bogár, жушка»), amint a jelzővel van az állatka PV. *kēr-khüntép* («vas-lapát»), TV. *kēr-khóm* («vas-ember») nevezetei, valószínűleg erős rágószerszáma miatt. Az idézett ének jelző nélkül való *çamléç* szavát azonban nem lehet a levegőben röpködő szitakötőnek magyaráznunk; mert meg van róla mondva, hogy a vízben él s onnan föl-fölmerül sütkérezni. Jobban megfelel e leírásnak a *csibor*, melynek nevei: ÉV. *vit-çamléç*, KLV. *wüt-khçamléç*.

Tud a vogul rege egy oly kiváló, később istenné avatott hősről, kinek Odysseusként élve sikerült behatolni az alvilágba, a honnan nemcsak hogy maga előkerült diadalmasan, hanem magával hozta új életre támasztva egész rokonságát, hét atyjafiát s ezek atyját-anyját is. Ez a kondai alvidék híres «Nagy-fejedelme» volt, ki segítségére sietvén öccsének a «Három-ölnyi-erdei-bálvány» ellen vívott harcában, előzetesen hadat gyűjteni az alvilágba ment. «Bebújt a fekete földbe; ott ment, ment, egyszer csak egy nyílást talált. Ezen a nyíláson keresztül a fekete föld alsó feléről a föld színe fölé emelkedett, másvilágon élő hét férfi atyjafiához így érkezett meg. Erre a hét férfi anyjához, aztán a hét férfi atyjához ment, azután *Ŋom-Törém* világúrhoz hágott föl. „Drága uram!” így szól, „nem ajándékoznál-e meg engemet egy aranyostorral? Kedves uram atyám, hallod-e, nem ajándékoznál-e meg engemet egy aranyfokossal? Hét világtájon uralkodó férfi atyám *elevenítő víz tömlőjével* (*lélény vit khurçél*) nem ajándékoznál-e meg?” Mind a három bűvszert megkapta, mire ő legelőbb is föltámasztotta az élet vizével halottjait, a kik mindannyian hozzá szegődnek; de a harcban újra elesnek, sőt elesik a hős testvér-öccse, a «Kis-fejedelem» is. Maga a hős marad életben, kinek sok fortélyos, kemény küzdelmet kell megvívnia. A Három-ölnyi-erdei bálvány városába bejutva bement az eleven bálványok házába, ezeket agyonüti s maga ül helyükre. A nők áldozattal kedveskednek istenségüknek s a bálványházikó ablakán keresztül egy lóbőr-tömlőt hoznak be ily szavakkal: «Mi neked eleven szemet, fület,

eleven lábat, kezét hoztunk.» Az idősb fejedelehmős fölbontja a tömlőt s ím az ő öcsese fekszik benne darabokra vagdalva. Az élet vizével dörzsölve életre hozza s megint folytatják a harcztot. Hosszas küzdelem után egyszer csak az idősb fejedelehmős valami erősre akad. A mint az istentől kapott aranyfokossal üti, ez eltörik. Kérdezi: «Kiesoda, micsoda vagy te?» Ellenfele válaszol: «Én *Jal-nājēr* (az alvilági fejedelem) vagyok». Erre tovább hadakoztak, míg végre az alvilági fejedelem a fekete földön keresztül alászökött; tehát a vogul Odysseus legyőzte Plútót. Majd az istentől kapott aranyostorral a rettegett Obi-öreget (*Oqs-ötér*) győzi le s végére jár a többi ellenfeleknek is, kik közül a Háromölnyi-erdei bálványt öcsese szúrta le. Most fölélesztették az élet vizével hét atyjukfiát, ezek szüleit, s mindnyájan följöttek erre a mi világra (II : 229—234.).

Mint e regéből látjuk, a mindenható égi atyának van módjában a birtokában levő élet vizével (*lilaj vit*) életre hozni holtakat, s e bűvszerrel valakit meg is ajándékozhat. Gondattinak egyik fentebb idézett közléséből tudjuk, hogy ez az életvíz becses kincse *Numi-Tārem*-nak, benne tartja örökösen aranybotját s ha evvel a vizet megzavarja, az, a kire rápillant, rögtön eszméletlenül esik össze. Nagy hatalma van az életrekeltésben az élet adójának, Arany-Kaltész asszonynak is, ki a Világügyelő-férfinak föld alól előhozott élettelen lovát egyik oldalán *tóvízzel*, másik oldalán *Ob-vízzel* mosta meg s ezzel új életre hozva remek táltoslóvá változtatta (I : 43—44.). A lopmuszi istenke leölt szamojédjait *rénvérrrel* megkenve támasztja föl (*jeltépti*) a halálból (II : 280.). Egy déli osztják mesében az «életvizét» (*χatta jiyk*) és «élet vesszejét» (*χatta nērem*) *mēnk*-ek birtokában találjuk, kik vele holtakat életre támasztani s levagdalt testrészeket eredeti helyükre visszahelyezni képesek (PATK. I : 104; II : 128, 132.). Csakis ily rendkívüli módokon, mégpedig a hatalmasabb isteneknek különös kegyelméből volt lehetséges egyes kiváltságosoknak az új életre való jutás a régi testben. Egyébként a vogul-osztják alvilágból nincs föltámasztás, s hiába dicsekedett a déli vogul vitézi ének hőse is avval, hogy halála után «hét tél, hét nyár múlva fölkel» (*jol-χāle'im : sāt tāl, sāt tūw nāŋχ kwāle'im*), igen kicsiny ellenszer is elég erősnek bizonyult ennek megakadályozására. «Idősb ángya egyenesen szíve tájára egy nedves követ helyezett; ama hét tél, hét

nyár elmúlta alatt ama nedves kő megnő vala s [a halottnak] nem volt ereje fölkelni; csupán tamburája szavát hallották» (IV : 156.). Ez az eljárás is bizonyára nem a testnek fölkelése, hanem a léleknek esetleges zaklatása ellen irányult; ezért helyezték a követ épen a szív tájékára, hol a lélek székel.

Igen, a mi egyszerű pogány emberünknek nincs föltámadása s nincs a mi értelmünkben vett «mennyországa»; ő nem számít jóságáért és becsületességeért különös jutalomra a túlvilági életben. Itt csak a gonoszság bűnhődik, de az erény nem kér fizetést, nem vár földöntúli gyönyöröket; hanem megelégszik azzal, hogy osztályrésze béke és nyugalom, nem pedig szenvedés és zaklatás. Így van ez a földi életben is: a társadalmi rend ellen vétőket megbüntetik, de a jókat nem jutalmazzák, hanem legfeljebb békén hagyják. Ha e pogányságnak bölcse akadt volna, az bizonyára így foglalta volna tételbe ez erkölcsi felfogást: «Az erény önnönmagának jutalma, s mihelyt más jutalmat vár, többé nem erény». Itt ismét találkozunk az erkölcsileg fejlett pogányság a legmagasabb vallási színvonallal; az ószövetség prófétája szintén csak a bűnt ostromozza, csak ennek hirdet büntetést, de nem ismeri az erénynek túlvilági jutalmát s nem a mennyország kéjeit. Isten útjainak követője e földön találja meg boldogságát; ebben kell bízunk akkor is, ha netán a látszat ellene mutat. Mindezekből nem következik, hogy a vogul-osztják ember nem ismer mennyei világot s mennyei életet. Hisz ez ép oly bizonyos, mint maga az emberi lét. Az égbolt az ő örökös változásaival, derűtségével és komorságával, lassan járó báránnyelével és rémes sötéttséggel jelentkező zivataraiival, megrázó dörgésével és gyújtó villámával, boldogító napjával és gyönyörű csillagaival, esőjével és egyéb csapadékaival mindenesetre a legmozgalmasabb élet benyomását gyakorolja, mely csakis olyan lehet, mint az az élet, melyet mi ismerünk, vagyis saját életünk; a különbség legfeljebb az, hogy amannak erőművelői összehasonlíthatatlanul hatalmasabbak s nem oly szűk körre, mint az emberé, hanem egész világra kiterjedők. Minden pillanat megtanít arra, hogy függünk ezen égi hatalomtól, hogy kedvezése életünk és boldogságunk föltétele; viszonyunk hozzá olyan, mint a gyermeké atyjához: *Numi-Tārém*, a Felső-Ég a mi «aranyos nagy atyuskánk» (*Sorñi òn āsikeuw*) s a mi «ember» nevünk: *ëlēm-χqlēs* «ég halandója». Az csak nyilvánvaló, hogy van mennyei

világ, s ha van, ez nem lehet üres pusztaság, hanem a világ alkotójához és mindenható urához méltóan, a legszebb emberi fogalmak szerint van berendezve. Bizonyos továbbá az is, hogy az égi atya e legsajátabb remek országában nem egyedül bolyong remetekép, hanem fenséges személyét, úgy mint a földi hatalmasokat, családtagok s működésében támogató különböző rangú szolgaszemélyek egész serege veszi körül. Mindezen égi lények egyszersmind isteni lények, melyek hasonlók ugyan az emberhez, affélék talán, mint az emberi lélek, vagy az *z̄s*; de képességük s erejük ember- s természetfölötti. Az egyszerű, gyarló embernek ezek honában s társaságában nincs helye, ép oly kevéssé, mint a földi uralkodók fényes palotáiban és környezetében, bár az atyáskodó gondoskodás megvan mindkét részről. Nem jut a mennyek országába az ember lelke vagy holt árnya sem, s ha PATKANOV a déli osztjások közt ilyen fölfogásról értesült (I : 146.), az nem lehet más, mint a kereszténység befolyása, az orosz pap tanítása. Jobban megfelel a valóságnak, a mit POLJAKOV hallott e tárgyról az éjszaki osztjásoktól, kik szerint t. i. «*azt beszélnek, hogy eljutott volna az égi országba valami szamojéd varázsló, s lehetséges, hogy oda kerülnek haláluk után az oroszok; de osztják nincs ott egyetlen egy sem; mert*» — s ez nyilván a hittérítőktől s papoktól átvett okoskodás — «*mindnyájan bűnösök s ezért az alvilágba kell jutniok*» (64.). De hát az istenek rangjában tisztelt régi bálványok az «*istenfiuk*»-nak nevezett Világügyelő-férfi, a pelimi, a kisobi, a szoszvaközépi, a szigvatövi s más isteneké, kiknek oly nagy szerep jut az égiek mythosaiban, s kik eredetileg mégsem voltak egyebek, mint híres fejedelmek vagy fejedelmi házak halotti bálványai, — hát ezek nem mutatják-e világos példáit, hogy az ember mégis bejuthat az égiek társaságába s részese lehet a mennyei dicsőségnek úgy, mint az istenek hatalmának? Annak, ki a néphit fejleményeit történeti kritikával vizsgálgatja, mindenesetre igen: az előtt kétségtelen, hogy a nagyobb tiszteletben részesülő vogul-osztják bálványképek csak olyanok, mint másutt a szentek, vagyis istenkké és félistenekké dicsőült emberek. De maga a nép nem így fogja föl a dolgot. Ennek nincsen sejtelme sem róla, hogy az a bálványistenség, melynek áldoz s melyet a tisztelet minden nemében részesít, valaha csak olyan halotti bálvány volt, melyet ő tart a maga lakában valamely elhúnyt rokonának emlékére. Míg megvolt a bálványkép

ily keletkezésének történeti tudata, annak tisztelete mindenesetre csak kisebbségi s szűkebb körre terjedő lehetett, bár mint egy kiváló fejedelmi személy halotti bálványáé, már kezdetől fogva is nagyobb volt, mint más közönséges halandóé. Másképp alakult a dolog, midőn ez a történeti tudat feledésbe ment s az örökségkép nemzedékről nemzedékre átszálló bálványhoz fűzött képzeteket — melyek eredetileg bizonyára nem voltak merőben légből kapottak, hanem bizonyos általánosságban vagy magvukban valóságnak megfelelő elemeket is tartalmaztak — a mythos vette átalakító hatalmába. A csodásnál csodásabb regék, melyek ily úton a bálványban ábrázolt alakra vonatkozólag forgalomba jöttek, nemcsak annak tekintélyét tették nagyobbá s tiszteletét szélesebb körűvé; hanem felköltötték azt a gondolatot is, hogy amaz istenkép dicsőített személy (rendesen hős) nem is lehetett valami magunkféle közönséges emberfi, hanem ama magasabbrendű égi lények közül való, kiknek hatalmával rendkívüli tetteit véghezvitte. A «köldöke vágott inséges subájú, inséges bocskorú emberrel» (*puχnit jáktim sawiy sāzip, sawiy nārāp ēlēm-χqlēs*) szemben ő az emberek képzetében *tārēm-pī* 'istenfi' lett, kit az égi atya mennyei honából hágsón bocsátott alá vagy igézettel rendelt bizonyos földrészre, hogy ott uralmát megalapítsa s magának «férfinak érinthetetlen, nőnek érinthetetlen szent helyet» (*χum rawtal, nē rawtal jelpiy mā*) szerezzen, hol az emberek áldozataikkal és imádságaikkal fölkeressék. Sehol sincsen szó arról, hogy efféle hatalmasabb bálványistenség, illetőleg a benne ábrázolt hős *meghalt volna*; ő élt azelőtt is mennyei atyjánál s él ma is szent helyén, onnan örködvé hívein s érintkezvén ezek érdekében az égiekkel. «*Mennyei atyánk leküldötte az ő fiát a mi boldogításunkra; az istenből ember lett*»: így vallja a néphit; a tudományos kutatás ellenkezőleg tapasztalja a fejlődést: az emberből felsőbb hatalom, a halott képmásából bálványisten alakult.

E) A bálványok és szellemeik.

Kimutatván az eddigiekben, hogy miként fejlődött a halottak tiszteletéből a bálványimádás, vegyük immár közelebről szemügyre ennek változatos megnyilatkozását, mégpedig első sorban a bálványalakok különböző neveinek s a bennük vélt szellemekhez

fűződő általános képzeteknek vizsgálatával. Előjáróban megemlítjük, hogy a «bálvány» sajátos közneve a vogulban: ÉV. *pupi* (REGULY írásában: *pubi* és *babi*; GONDATTINÁL: *pubi* 37. l.), LV. *popi*, KV., PV. *pupi*, melynek a ragozásban főtűnő *pupx-*, *pupéx-* teljesebb hangtestű töve (plur. ÉV. *pupxé-t*, KV. *pupéx-t*) kicsinyítő képzésnek ismerszik föl a gyérebbs használatú s kevésbé hizelgő beszédben alkalmazott *pupa* alak mellett (v. ö. *pupakwé**) *pupa*, *šajtanakwé šajtan* egy bálvány hasonlatosságára készített játékbábú megszólítása: IV: 204.). Nyilván nem más e szó, mint a zürjén *buba* «scheuche, vogelscheuche, schreckbild, popanz» (*vörsa b. «waldgeist»; WIED.*), mely mellett azonos értelemmel *bubila* képzés is előfordul (u. o.). Más alapértelem sejthető a bálványnak éjszaki osztyák *lonx* = IO. *tonx*, SO. *junx*, VJ. *jung*, FO. *lunx*, KO., Jg. *lunx* nevénél, mely mellett AHLQVIST *šongot* «puppe zum andenken eines verstorbenen» adata, szintűgy mint FINSCHNÉL (402. l.) *songet* «göttin» a szókezdő tökéletlen jelzésével írott többes képzőjű alakok. Alakilag pontosan megfelel ugyanis az ismeretes szóvégi $\eta > n$ változással a zürjénben: *šön* «schatten von verstorbenen» (v. ö. *šonjan* «verstorben»; WIED.), mely ismét tekintetbe véve a vogul *jis* szónak fentebb kimutatott jelentésfejléményeit («ős», «árnyék», «holtak szelleme») a cserem. *šongo*, cserM. *šonga* «öreg, agg, vén» szóval hozható kapcsolatba. E szerint az osztyák *lonx* (< **šonq*) tulajdonkép a «régiek», illetőleg «holtak szellemét» jelentené egybehangzólag avval a magyarázattal, melyet fentebb a vogul-osztyák bálványtisztelet általános alapjára nézve adtunk.

A bálványimádás nemei közt bizonyára legősibb az, melyben az ember vallásos tisztelete valamely élő lénynek képzelt *természeti* tárgy vagy jelenség felé fordul. Mielőtt az ember a fémekkel megismerkedett s öntvényeket készíthetett, sőt mielőtt kezdetleges kőszerszámával fát faraghatott volna, már megvoltak a bálványképek előzményei s mintái amaz ember- s állatalakú kövekben s szikláknban, melyek különösen elhagyott s nehezen megközelíthető helyeken állva mindenkor alkalmasak voltak félelem s tisztelet gerjesztésére a naiv lelkekben. Egy ily ember- vagy állat-

*) A felsőlozvai vogulban a nők a medvét csakis *pupakwé* (= «bálványka») rejtett kifejezéssel (*tüjtné lätiŋ*) merik említeni.

alakú kötőmeg merev mozdulatlanságával élénken emlékeztet az imént élt holt emberre s állatra, minélfogva igen természetes, ha a mindent személyesítő népképzelet bennük *kővé meredt embereket s állatokat* lát s mindjárt magyarázatát is keresi ezen különös alakulatnak. Alább, az egyes vidékek bálványainak tárgyalásánál lesz módunk az ily kőbálványokkal is részletesebben foglalkozni, úgy hogy itt csak azon általánosan elterjedt néphit megemlítésére szorítkozhatunk, hogy bennük az «ember korabeli világot» (*élém-χῆλῆς jisiy tārēm*) megelőzőtt hatalmas óriások (*járχum*) elbűvölt alakjai élnek haláltalan életüket, kik t. i. ez állapotba erejük fogytán (I. HUNFALVY: Vogul Föld 141—2.) többnyire győző ellenfelük igézete következtében, esetleg a fájdalom hatása alatt jutottak (GONDATTI: 20, 36, 38; GRIGOROVSKIJ 20, 22.), a mint igézet hatása alatt váltak kővé a velük rendszeren mondai kapcsolatban álló s közelükben található állatalakok is. Ezen hagyomány egyszersmind azt igazolja, hogy a nép is az ily kőbálványokban tudja a bálványtisztelet legrégebb alakjait; mert ezeket helyezi éppen hitregei chronológiájának legtávolabbi korszakába. Az ilyenekkel szemben a mesterséges bálványok eredeti képeit már a mi fajta emberünk is látta; hiszen bennük saját nemzetsége régi hőseit ábrázolja.

A *mesterséges* bálványok legegyszerűbb alakításai a ruházat nélkül való, legfeljebb bevágásokkal czifrázott oszlopok, illetőleg földben álló rudak és karók. Már GEORGI említi, hogy a permi vogulok áldozó ligeteiben, közel az oltárasztalhoz egy *egyenesen álló fatörzsök*, illetőleg oszlop áll (I. fentebb) s hogy ez voltaképp bálvány, mutatja az ily fatörzsből álló áldozati oszlopnak déli osztyják *türum-vānmap jemiñ juχ* «isten-ábrázatú szent oszlop» neve (PATKANOV II: 94.). Az efféle oszlopnak rendelkezése, hogy hozzákössék az áldozati állatokat összetartó kötelet, a mint ez ki van fejezve a *Polém*-isten szoszvafői idéző igéjében is, hol nem is földi, hanem égi áldozó térről van szó: az áldozó ember ugyanis arra kéri a *Polém*-bálványt, hogy bemutatott «fehér hóhoz hasonlatos szarvas állatát», mint közbenjáró vezesse égben lakó *Numi-Sarúi* atyja elé s kösse oda az ezüstgerendájú ház ajtajánál a «hét lépcsőjű tiszta ezüst szent oszlophoz» (*sāt nākpā sāli q̄ln jelpiy ānkwélēn*; II: 409.). E helyből az következtethető, hogy az áldozati tér oszlopa általában az istenség láthatatlan állatkötő oszlopát jelképezi; az «istenábrázat» az oszlop fejen azt szemlélteti,

hogymint maga az oszlop, úgy a hozzákötött áldozati állat az istenség birtoka.

GONDATTI a szigvai vogulok áldozattereinek leírásában (7—8. l.) megemlíti, hogy azokon *földbe vert magas rudak* láthatók, melyeknek tetején *rongydarabok, prémek, fényes csecsebecsék* s egyéb apróságok libegnek. Ezek a rudak bizonyos istenségeknek vannak szentelve, mégpedig a középső legmagasabb *Jäni'-tärém*-nak («Nagy-Isten»), jobboldali szomszédja *Sän'-tärém*-nak («Anya-Isten»), bal oldali szomszédja *Mir-susnë-γum*-nak («Világ-ügyelő-férfi»), a többi évenként fölváltott rudak más istenségeknek. Ezek a rudak is bizonyára az illető istenségeket jelképezik, s midőn reájuk áldozati tárgyakat aggatnak, ép olyan eljárás, mint midőn a bálványásátrakban őrzött bábukra rakják a becses prémeket, posztó- és vászonrongyokat, csecsebecsét stb. Csak a bálványarcz hiányzik, jeléül annak, hogy ez az egyszerűbb alakítás oly kornak hagyománya, midőn még az ember mintázó ügyessége ezen elemi fokig sem volt ki-fejlődve.

Hogy az otthon őrzött, bábuserű házi istenségeknek is ilyen csupasz rudak voltak az előzményei, kitetszik BELJAVSZKIYNAK ama közléséből (110. l.), mely szerint: «Minden osztják jurtában az ajtóval szemközt eső oldalon egy magas rúd áll, melynek csúcsa némileg kimagaslik a tetőn fölül. Ez a rúd, mely a néphit szerint a jurta gazdáját személyesíti, a ház s egész család részéről állandó gondozás tárgya s oly tiszteletben részesül, hogy nyolczadik évét túlhaladott nőszemély sem éjjel, sem nappal nem mer előtte egyenesen végigmenni, hanem ha okvetetlenül szüksége van reá, a jurta közepén elhelyezett soha ki nem alvó tűz körül oldalt kerüli meg». Itt tehát a jurta «őrfájával» van dolgunk, melynek hivatása ugyanaz, mint az emberképre faragott házi bálványé: ugyanazon vallási eszmének ősi kifejezése s ennek újabb fejleménye egymás mellett láthatók.

WITSEN a tobolszk-vidéki osztjákokról írja, hogy «a falu előtt mindenütt ott áll közszemléül az ő bálványuk: egy ördögnek fából durván faragott képe» (757. l.). Ez PATKANOV egyik hősénekében is említve van, még pedig az áldozati tér oszlopához hasonlóan «isten ábrázatú szent fá»-nak nevezve, a hős midőn búcsút vesz a várostól, kimegy «a téres város szép terére s az isten ábrázatú szent fa törzöskvége előtt hét jeles főhajlongást végez» (II : 96.). Érdekes

alkalmazását találjuk az emberfejú oszlopnak a Noviczkiutól leírt pelimi szent helyen, hol t. i. az öt bálványtól lakott fősátor mellett néhány apró házikó állott az áldozat leölésére szolgáló szerszámok s az áldozati csontok részére; ez utóbbiak pedig *három könyök magasságú, fölül emberi hasonlatosságra kifaragott oszlopokra* voltak helyezve. Ez oszlopbálványok az előbbiekhöz képest nyilván *szolgai* szerepűek, tartják s őrizik az előbbiek holmijait.

Az ilyen fölül emberalakra faragott bálványoszlopok már előbbre haladott fejlődési fokozatát mutatják a bálványkép alakításának a minden faragás nélkül való fatörzsökhöz vagy rúdhoz képest. Az előbbi fajtának kisebb változatai azok a legföljebb 1 $\frac{1}{2}$ rőf magasságú földbe vert *bálványczölöpök* vagy *karók*, minőket CASTRÉN, SCHRENK és FINSCH helyenként seregesen találtak együtt az éjszaki osztjakoknál, illetőleg samojédeknél. Ezen CASTRÉN szerint *jüjan*-nak nevezett igen alacsony rangú bálványok fölül csúcsosan vannak faragva, s néhány bevágás alakjában fölismerhető rajtuk a szem, orr és száj jelzése.*) Mint FINSCH tapasztalta (493. l.), némelyike ezen jelentéktelen bálványfáknak *nyírhéjjal volt körül takargatva*; ez az átmenet a következő fokozathoz, a *felruházott* s otthon vagy külön házikókban őrzött bálványalakokhoz.

Ez utóbbiak közül kisebb rangúak a házi bálványbábúk, minők az ősi valláshoz hívebben ragaszkodó éjszaki tájon minden jurtában találhatók (l. HOFFMANN 29, GONDATTI 16.), mégpedig — mint PALLAS írja (III : 59.) — annyi számmal, a hány családtag van esetleg kiegészítve a halotti bálványokkal, melyekről az előbbi fejezetben szözlöttünk. Ezeknek legegyszerűbb formái minden faragás nélkül való fabotcskából állanak (GONDATTI u. o.) bőr-, posztó-, vagy vászondarabokkal, illetőleg ruhácskákkal (főkép kis újjas subákkal) tele aggatva, melyek fölé gyakran apró fényes tárgyak, csecsebecsék kerülnek. Fejlettebb alakítások azok, melyeken már az a törekvés is nyilvánúl, hogy a bálvány arcza némileg emberi formájú legyen. Ennek legegységibb megvalósítása az, melyről NOVITZKIJ ír (l. fent), a midőn t. i. a bábú közepébe egy

*) L. rajzukat FINSCH többször idézett könyvében (492. l.). Még elemibb alakításai e bálványkaróknak láthatók SCHRENK «Reise durch die Tundren der Samojeden» műve első kötetének II. képmellékletén.

kis *tülördarabkát* helyeznek nyilván a *szem* jelzésére. SAVROV leírása szerint *Ortik* segédjének, a *Master-long*-nak prémekkel feszesen tömött zsákból álló bálványának közepére egy *ezüst tányérka* van kötve mélyedésével kifelé (I. BELJAVSZKIJ kivonatában fent). Hasonló eljárással, illetőleg felfogással egy egyszerű *sárgaréz-gomb* is pótolhatja a fejet, a mint ez FINSCH könyvének egy női bálványt ábrázoló képén látható (402. l.). Kevéssel előrehaladottabb az az alakítás, melyben a bálvány fejének faragása vagy diszítése emlékeztet emberi ábrázatra. PATKANOV az irtisi osztjásoknál sok házi bálványt látott, melyeken fej gyanánt a bálvány testét képező fadarab tetejére menyét vagy evet-fark volt kötve, *a szemeket pedig két darab színes üveg jelezte* (106. l.). PALLAS (II. könyv, 2. köt., 261. l.) tudósításai szerint a turai voguloknál is voltak találhatóak ilyen emberi alakra faragott bálványok, melyeknek szemeit *serét-vagy gyöngyszemekből* alakították. Gyökeres újítás e téren az, miről GONDATTI tudósít (7, 16. l.), hogy t. i. az utóbbi időkben az éjszaki vogulok és osztjások zürjén és orosz kereskedőtől szerzett közös *vásári játékbábukat* alkalmaznak házi istenségek gyanánt, minden különös szertartás nélkül helyezve el ezeket a maguktól készített durva alakítású bálványalakok mellé.

Igen ritka esetben *csontból* is készülnek bálványok (GONDATTI 16.); de gyakoriak, s mint a leletek tanúsítják, régi korok óta tisztelet tárgyai a bálványöntvények. Az átmenetet ezekhez az előbbi fajtákból amaz alakításokban láthatjuk, melyekben a fabálványnak *legalább arczára alkalmaznak domborított fémlemezeket*. Ilyen volt NOVITZKIJ közlése szerint a sarkali jurták fából faragott bálványa, melynek ábrázata *ezüstből*, továbbá a nachracsi, illetőleg fehérhegyi, melyé *fehér bádogból* (SAVROV szerint *Ortik*-é ezüstből) volt alakítva. A FINSCHTÓL látott éjszaki osztják házi bálványok férfi alakján az arcz megfelelő metszésekkel *sárgaréz-lemezből* készült (401. l.). Többször tudósítanak a történeti s néprajzi kútfők *csupa ércből* készült bálványokról is, így különösen GMELIN (IV: 432—4. ll.), PALLAS és GEORGI egy felsőturai *vogul vasbálványról*, mely kezében hajítódárdát tartó emberalakot ábrázol rendkívül durva alakításban. Ezt magas rúd tetejére tűzve áldozatokkal tisztelték, miből kitetszik, hogy az egész bálványszerkezet nem más, mint az «istenábrázatú» áldozati oszlop változata. Hasonlóképp értesít BELJAVSZKIJ egy hosszú szakállú, határozott arcvonású

öreg embert föltüntető osztják bálványról, mely *hét fontnyi súlyban vörös rézből* volt öntve (104. l.). A gyakran található *állatöntvények* közül legrégebben ismeretes a fehérhegyi *lúdbálvány*, melyet a múlt század eleji hittérítők pusztítottak el; mások *hattyú, medve, farkas, menyét s kígyó* alakokat emlegetnek, mely állatok tiszteletéről, illetőleg hitregei szerepéről alább lesz tüzetesebben szó. Az újabban talált öntvénybálványokra nézve ASPELIN «Antiquités du Nord Finno-Ougrien» című híres művére, továbbá SZOROKIN és TEPLUCHOV fentebb idézett munkáira kell utalnunk, melyek közül különösen az utóbbiban részletesen ki van fejtve, hogy a vogulok és osztjakok régi s mai földjén talált vallási, illetőleg mythologiai vonatkozású leletek típusaikban egyeznek a permi föld hasonló tárgyú leleteivel, mintegy igazolásakép a régiek amaz állításának, hogy az előbbi népek pogánysága a permiek kiirtott ősi vallásával azonos. Az e művekben bemutatott rajzok egészen sajátos vonású, igen kezdetleges kivitelű emberalakokat ábrázolnak, a férfi csúcsos fejjel, magas sapkával, egy ízben e helyett teljes medvebőrrel, a nő másnemű magas fejkésséggel. Vannak meztelen s felöltözött, magában álló s páros (férfi és nő), továbbá három s hét személyű csoportok. A legtöbb leleten állatalakok is észlelhetők, melyek között gyakran szerepel egy *gyík-féle szörnyeteg* a bálványszemély lába alatt. Az állatöntvények tárgyai: *medve, gyík, hal* s főképp sok változatban valamely *sasféle madár* egy, két és három fejjel, melle táján rendesen *emberarczczal*. Az ily fajta leletek másai s változatai itt-ott előkerülnek még az éjszaki osztjakok és szamojédek közt, melyeknek mintájára — mint erről PATKANOV értesít (107. l.) — Tobolszkban s más helyeken nagy mennyiségben gyártanak s hoznak jó pénzért forgalomba bálványutánzatokat, bár ezt az ipart s kereskedést a hatóság üldözi.

A bálványok külsejére, ruházatára s fölszerelésére gyakran történik czélzás a velük foglalkozó népköltési műfajokban. Mint legfőbb ismertető jegyek többször már a bálvány *nevében* is föl vannak tüntetve, így pl. ezekben: *Türén isém tür sät sira ta'ilij kent* «Tóba-szállott-tóbeli-hét-sirályyal-teli-sapka» (az idősb larvosi fejedelemhős neve; II : 52.); *Nozs-sqw žürp kentiŋ aki* «Nyusztbőr-karimás-sapkájú-dédapuska» (bálványnév; III : 305.); *Sät žär-sqwa sariŋ ta'il qjkä* «Hét-jávorbika-bőr-irhajából-*való-ruha-öreg*» (az Ajász-isten bácsija; II : 19.); *Khurém-täl-vuor-*

pupi «Három-ölnyi-erdei-bálvány» (II : 222.); *Xätél-rērin, et-pos rērin jelpin sirej* «Nap-hevű, hold-hevű szent kard» (a középső larvosi fejedelemlhős, nyilván a bálvány kardja után így nevezve; II : 52.). Szintígy az irtisi osztjákban, pl. *Jix-sōxtà, nox-sōxtà kēlep toyx* «Medvebőr-jávorbőr-subás-bálvány» (egy házi istenség neve; ПАТК. I : 108.); *Tānettaçot-iga, nógos lankpe iga* «Fedeleetlen ház örege, nyusztpólyás öreg» (u. o.). Még gyakrabban találunk utalást a külsőre s ruházatra a bálványok jelzőiben, a minők pl. a következők: *çumplēy puŋkpü ülāy entēp çartēm çum Polēm-tārēm ašēm* «Habos fejű, tüzes övet öltött férfi, Polēm-isten atyám» (III : 337.), *kēlp oxsēr, sēmēl oxsēr törpü çum* «Vörös rókaprémes, fekete rókaprémes (sapkájú) férfiai (a Ték-bálvány; II : 11.); *kēlp lē'in çuriny q̄tēr* «Vörös evet alakú fejedelemlhős» (a szanjai istenség; II : 150.); *kwānsēy Vjōruis, tauley Vjōruis* «Karmos, szárnyas V.» (nyilván madáralakú bálvány; IV : 109.); *Voikēn sāçi masēm Polēm-tārēm* «Fehér subát öltött Polēm-isten» (II : 403.). Bősséggel fogunk találkozni ilyenekkel alább a főbb bálványistenségek részletes tárgyalásánál.

A közönséges bőrruházatnál — mely többnyire apró, esetleg díszesen kidolgozott subácskából, prémekből, sapkákból áll — becsesebbnek tekintik a posztó-, különösen vörös posztó-öltözékeket (*vjir nuj*), a mint általában kedvelt tárgya az áldozatoknak a bálvány mellé göngyölegben helyezett posztó, selyem és bársony is. Említést tesz a vörös posztónak bálványok körül való alkalmazásáról már WITSEN (634. l.), továbbá a kondai főbálvány s személyzetének leírásában NOVITZKIJ és I. B. MÜLLER. A fehérhegyi bálványnak, mint erről G. F. MÜLLER tudósít, még a házikója is be volt vonva vörös posztóval. GEORGI a csuszovajai voguloknak egy vörös rongyokba burkolt bálványáról szerzett értesülést (Bemerk. 598. l.).

Mennél nagyobb tiszteletben áll valamely bálvány, annál nagyobb mennyiségben található fűszerelésében arany- és ezüst ékességek, tárgyak s pénzek; továbbá mindennemű alakokat, főkép állatokat ábrázoló silányabb fémöntvények, melyeket a mennyire lehetséges, a bálványra aggatnak. Az énekek gyakran említik e drágaságokat, szólnak pl. a jugrai istenkének «tisza ezüsttel teli sapkájáról» (*šāli q̄ln tinij kēntā*) s ugyancsak «tisza ezüstdől való drága gombjáról» (*šāli q̄ln tinij kēnmü*), szintígy a pelimi istenkének «aranyból való drága ruhaújjáról s ruhaszárnyá-

ról» (*sarú ālnē tinij tajtä, tinij kēmplitü*; II : 134—5, 402—3.), valamint a Világ-ügyelő férfi «kami-ezüst, *šopēr*-ezüst rojtos övérről» (*kami āln, šopēr āln lüsiy ěntapü*; II : 322.). A Paszēt-bálványt sok ezüstje miatt «*šopēr*-ezüsttel, kami-ezüsttel megrakott kis királyunknak» (*šapēr-āln, kami āln ta'īlij mān χānū*; II : 144.) nevezik, míg a múnkeszi «Târēm-leány»-nak házát «*šapēr*-ezüsttel, kami-ezüsttel teli ház»-nak (*šapēr āln, kami āln ta'īlij kwol*; II : 261.) magasztalják. Különösen a medveénekek emlegetik sűrűn az istenileg ünnepelt állatra aggatott tiszta s hitvány ezüsből készített csecsebecséket; a medve ülőhelye: «tiszta ezüsttel bőséges fészek, kami-ezüsttel boldogságos fészek» (*šāli āln šūniy piti, kami āln χolāy piti* III : 42, 187.), melyben «ha keze előttünk: sés-ezüstön át tűnik elő; ha orra előttünk: kami-ezüstön át tűnik elő» (*kātēm-ke nē'iles : šēs-voxi-tārü nē'iles ; nólēm-ke nē'iles : kami-voxi tārü nē'iles*, III : 263.), a mint «sés-ezüsttel, kami-ezüsttel teli putonyát emeli, hátára veszi» (*šēs-voxi ta'īlij pajp ālmilēm, kami-voxi ta'īlij pajp χūntmilēm* III : 185—6.) akkor is, midőn ünnepének befejeztével végső útjára kísérik. Ezeket az ékességeket ideiglenesen a bálvány kincstárából szedik elő, a vendégül érkezett másik istenke — *mā-χar tārēm* «föld színén járó isten», *pupakwē* «bálványka»: a medve nevei — földszítésére. A bálványra aggatott sárkány-, illetőleg gyík-alakú öntvényekre történik czélzás, midőn a jugrai istenkének «hét *jūr*-állattal teli sapkájáról s ruhaszárnyáról» (*sāt jūr ta'īlij kēntü, kēmplitü* II : 134, 130.), vagy a pelimi s kisobi istenségek «hét *sossēl*-állattal teli szentséges házaról» (*sāt sossēl ta'īlij kwol* II : 141, 144; *sossēl ta'īlij jelpij kwol* II : 410.), illetőleg a Leplä-torkolati bálvány «hét *jūr*-állattal teli fészkeről» (*sāt jūr ta'īlij piti* II : 136.) beszélnek. Efféle állatöntvényekkel s egyéb ékességekkel földszített bálványnak írja le PALLAS (III : 60.) az Obdorszknál alább fekvő voksari jurták nagy tiszteletű osztják istenségét, melynek szent fájára egy széltől himbált *csengetyü* is volt akasztva. PATKANOV meglátogatván az Irtiš alvidékén egy osztják áldozó helyet, itt szintén talált faágon lógó *csengetyüt* (I : 111.). Ez utóbbi részlet itt azért figyelemreméltó, mivel a bálványra aggatott ezüst- s egyéb érczdiszítéseknek szintén az a mellékczelja, hogy velük mozgatás útján csilingelő zajt keltsenek. Ez a *bálvány útját kísérő zene*, a mint a medve is kiemeli énekében, hogy «*šopēr*-ezüst, hitvány ezüst *csengésével* sze-

relnek föl engem» (*šopër āln, mor āln šāmlīnēl šāpītawēm* III : 106.) s hogy ugyanily «csengő hanggal» vonúl ki ünneplése házából (*šopër āln, kami āln sāmīn sujīl minē'im* III : 320.). Valószínűleg alkalmaznak itt-ott magán a bálványon is esengetyűket, a mint e dologról bennünket WITSEN értesít (752. l.).

A nagyobb tiszteletű bálványok fölszerelésének gyakori járuléka a h a r e z i e s z k ö z ö k is, jelesen : íjak, nyilak, tegzek, kopják s néha egy-egy régi korból fönnmaradt pánczélsruha (pl. J. B. MÜLLER szerint az «Ob-öregénél»; l. fent) és kard. Az utóbbit többször említik az énekek is, így a jugrai és Leplä-torkolati bálványoknak «atyjuk ígézte vasas végű szent kardját» (*jārā sātēm kērīn aulēp jelpīn sirejrišā* III : 133, 139.), továbbá Ajász-istennek Ték-öregtől ajándékozott «hegyes kardját, híres szablyáját» (*talχīn sirej sijīn nāri*), mely «véráldozatot fogadó véráldozatos istenkévé, ételáldozatot fogadó ételáldozatos istenkévé» változott (*jir vinē jirīn pupri', puri vinē purīn pupri' ēl-üntēs*) gazdájának büvölete folytán, hogy «kéz-segítséget, láb-segítséget nyújtson, ha valamely vidék felől had érkezik» (II : 14—15.). Szó van a lopmuszi isten kardjáról is, melynek jelzésével őt az ének «hegyes karddal, éles karddal forgó király»-nak (*talχīn sirej, ēlmīn sirej jānχmān χān* II : 276—7.) nevezi. SAVROV szerint *Ortik* bálványtemplomában kopják és kardok vannak az oltárasztalba beszúrva (BELJAVSZKIJ 94. l.); POLJAKOV Obdorszk közelében a paszerczovi jurták bálványának szent fáján látott felakasztott markolatos kardot (115. l.), GONDATTI pedig a vogulok közt hallott ily «szent kardokról» a Szoszva alvidékén (38. l.).

Az énekek o s t o r t is emlegetnek némely bálvány fölszerelésében, így a Pelim-isten idéző igéjében, kit arra kérnek, hogy «arany ostora jó végével» (*sqrni χamsi jqmēs qulēl*) tartóztassa a Kór-fejedelem «vas keresztpántos hajóját a nyomorúságos nép lakta nyomorúságos föld vidékéről» (II : 408.). A felsőlozvai, jútím-szász-beli «szent fejedelemfi», midőn «hét bojtos szent ostorát» (*sāt rūsip jelpīn χamsi*) meglegyinti, az «ülő szent föld egész nagyságában megmozdul» (II : 430.). A Világügylő-férfi «šopër-ezüst, kami-ezüst rojtos szent ostorát» (*šopër āln, kami āln lūsīn jelpīn χamsi*), vagy mint az ének más jelzéssel említi: «eleven kigyó alakú ostorát» (*līlīn nāli' χurīn χamsi*) lova hajtására használja (II : 323.).

Mint az eddigi közlésekben többször is ráutaltunk, a jelentősebb bálványok rendszeren más kisebb rangú bálványkák társaságában állanak. Ez utóbbiak többnyire a *szolgaszemélyzetet* ábrázolják, alacsonyabbak s kevésbé díszesen vannak fölszerelve vagy épen díztelenek. Gyakran található páros, jelesen *férfi- és nőalakok*, még pedig nemcsak mesterséges bálványoknál, mint a vokszari jurtákban (PALLAS III : 60.) vagy a konda-torkolatbelieknél (PATKANOV II : 78.), hanem természeteseknél is, a minő pl. az uralbérczi istenpár a Lozva felvidékén (II : 399.). A Világügyelő-férfi fehérhegyi bálványát, mint erről G. F. MÜLLER értesült (Samml. Russ. Gesch. III : 382—3.) két nő szolgálta. A kiválóbb istenségek hősénekeiben majdnem mindenütt szerepelnek női alakok, s így igen valószínű, hogy a főbálvány társaságában ezek is ábrázolva vannak. Néhány *önálló női bálványról* is van tudomásunk, a mint minderről alább az egyes istenségek részletes tárgyalásánál lesz módunk bővebben szólni.

A bálványok elhelyezését illetőleg legősibb jellegű az a ma már főképp éjszakon divó eljárás, mely szerint az istenség képe a neki szentelt erdős vagy puszta helyen minden föld nélkül, szabadon áll. Ilyenek a PALLAS (III : 60.), CASTRÉN (Reisen : 336.) s FINSCH (492—3.) könyveiben leírt bálványcsoportok, melyek sűrű fájú ligetekben fenyők ágainak védelme alatt húzódnak meg. Mint GONDATTI értesült (16. l.), köztiszteletű bálványokat esetleg az *élő fába* is belefარagnak, úgyhogy ilyenkor a bálvány s szent fája azonegy. Az erdőt lakó szabad bálványokról mondja a Paszét-isten, hogy «a mindenfelé levő szárnyas sok istent, a mindenfelé levő lábas sok bálványt a *lombleveles fa* hét közében, a *tüleveles fa* hét közében mind megmozgatja, mind keresgéli» (*չոտա՛լ գա՛նն տա՛լին սա՛ւ տրե՛մ, չոտա՛լ գա՛նն Լա՛ւին սա՛ւ քո՛ւր՛ տա՛լին յի՛ւ սա՛ւ չա՛տ քո՛սն քո՛յնիլե՛մ, տա՛լ յի՛ւ սա՛ւ չա՛տ քո՛սն քո՛սնիլե՛մ* (II : 418.).

A bálványligetekben mindenütt van egy kis szabad tér az áldozatok végzésére, melynek fáira az áldozati tárgyakat lehetőleg fölraggatják. Egy ilyen áldozati teret ír le a «Menyikém-ének» (IV : 94.) következő szavaival :

*Upén չւմ-քի՛ քու՛ղ-սիսե՛
սարնի՛ սա՛ւքա՛ սա՛ւյ չա՛լ,
գա՛ն սա՛ւքա՛ սա՛ւյ չա՛լ տո՛ւ Լու՛ն.*

Emberfia ipad háza mögött
arany bimbójú bimbós nyírfa,
ezüst bimbójú bimbós nyírfa áll ott.

naj tajəz nqmsə'in :
akw' sa'ikwé manémté'im,
kit sa'ikwé manémté'im ; —
ul manémtén !
upén-ɣum lai tǎrém ɣūtəɣlané,

lai pupi' ɣūtəɣlané
mān kanpü kanä tot ta.
uj ɣǎjǎ ɣantal
akw' tǎukwé at ǎnsi ;

sus ɣǎjǎ ɣantal
akw' tǎukwé at ǎnsi ;
lilǎn sǎrni ɣantal
akw' tǎukwé at ǎnsi ;

lilǎn ǎlnǎ ɣantal
akw' tǎukwé at ǎnsi

Te majd azt fogod gondolni :
 egy bimbócskát letépek,
 két bimbócskát letépek ; —
 ne tépd le !*)
 Ipad férfinak apró isten előtt
 hajlongó,
 apró bálvány előtt hajlongó
 kis terü tere van ott.
 Egy ágacskája sincsen,
 melyen «állat» (medve) üstöke ne
 függne ;
 egy ágacskája sincsen,
 melyen jávor üstöke ne függne ;
 egy ágacskája sincsen,
 melyen fényes (eleven) arany ne
 függne ;
 egy ágacskája sincsen,
 melyen fényes (eleven) ezüst ne
 függne.

Sokszor a bálvány magára a fára van föltéve, mégpedig vagy szabadon megerősítve, a minő a MANSZUROV kozákjaitól 1585-ben ágyúval szétzúzott nyírfára helyezett fehérhegyi bálvány volt (l. fentebb); vagy *nyírhéjputtonyba* (ÉV. pajp) téve, mint a felsőlozvai *Tuɣtǎ*-torkolati nőbálvány (*Tuɣt-tit nǎj*) s a fent közölt énekrészletben leírt liget birtokosának már «atyjától hajlongva imádott *puttonyos bálványa*» (*jǎrém ɣūtəɣlǎlém pajpǎn pupi'*; IV : 96.). Már ez utóbbi eljárásban azon törekvés nyilvánul, hogy a becses holmikkal fölékesített, szabadban levő bálványt némileg megóvják az időjárás viszontagságaitól. Haladottabb mód e cél elérésére az, melyet FINSCH egy obtorkolati szamojéd falu közelében tapasztalt, a hol t. i. fűzbokrok közt egy földbe szúrt szem- s orr-rovátkokkal jelzett bálványkaró előtt kis rúdállványon három pléhlemezzel fedett orosz gyártású ládika volt elhelyezve, melyeket utazónk az ott talált kulcsokkal kinyitván, a nagyobbikban egy rongyokba burkolt férfibálványt, a középsőben egy szamojédsubás női bálványt, a legkisebben csupán rongyokat talált (l. ezekhez a 407. l. rajzát). Az áldozattér mögében karóra helyezett halbőr volt lát-

*) A szent fa leveleit nem szabad letépni (l. alább a szent helyek tiszteletének szabályait).

ható, jeléül annak, hogy itt a halászat sikerét kérték a bálványokban személyesített istenségektől. Az orosz gyártású szekrény gyakran szerepel a házi bálványok tartója gyanánt; de különös jelenség, hogy a szabadba is viszik, ekkép alkalmazkodva az ősi fel fogáshoz, mely a bálványok elhelyezését a szellem légies természetének megfelelőleg a szabadban kívánja.

Mint az erdei sűrűségben lakozó ősembernek a ligetek szabadon álló bálványa, úgy felel meg a troglodyta fejlődési foknak a *barlangokban* elhelyezett bálvány. Plyn eljárásról tudósít bennünket LEPECHIN (III: 53—4. ll.), a ki a Lobva és Jajva folyók vidékén bizonyos nagy barlangokról szerzett értesülést, melyekben a pogány vogulok bálványaitak áldozatok bemutatásával tisztelték (l. fent). PALLAS is írja, hogy a felsőturai vogulok, mielőtt a kereszténységet fölvtették, *sziklaodukban* s magas meredek sziklafalakon tartották bálványaitak (I. könyv II. köt. 261.); szintígy szól GEORGI a Csuszovaja-melléki vogulok földén található parti barlangokról, melyekben a nagy mennyiségben felhalmozott állatesontok tanúskodnak arról, hogy bennük hajdan áldozatokkal kapcsolatos istentiszteletet tartottak (Russl. 68.). Megjegyzendő, hogy a Jajva folyóba torkolló Csanyva egyik mellékvizének azt a barlangját, melyet LEPECHIN vizsgált meg legelsőben, újabban (1893-ban) meglátogatta S. I. SZERGEJEV s ott ásátásokat végezve rendkívül becses régiségi tárgyakat, többek közt bálványöntvényeket s nagy mennyiségű állatesontokat is talált. ТЕПЛОУЧОВ ezeket leírva s meghatározva,*) az öntvényeket részben a XI. századból eredőknek s a permi csúd régiségekkel egyezőknek állítja azon következtetéssel, hogy a permiek régi vallása a vogulok pogányságával egyezett.

A barlangtemplomokhoz képest további fejlődési fokozat képviselője a déli voguloknak és osztjákoknak az a mai általános

*) Ide vonatkozó értekezései a «Пермский Край» gyűjteményes munka III. kötetében jelentek meg a következő címekkel: «Древности, найденныя въ Чаньвенской пещерѣ, Соликамскаго уѣзда» («A szolikamszki kerület csanyva-melléki barlangjában talált régiségek») és «Нѣсколько словъ о костяхъ животныхъ, добытыхъ С. И. Сергѣевымъ при раскопкахъ въ Чаньвенской пещерѣ» («Néhány szó amaz állatesontokról, melyeket S. I. Szergejev talált a csanyva-melléki barlangban végzett ásátások alkalmával»).

eljárása, mely szerint bálványait egyenesen ezen czélra épített házikókban helyezik el, nyilván azon felfogással, hogy midőn az ember jól felszerelt faházakban lakik, nem méltó dolog, hogy isteneit minden fedél nélkül s tiszteletlenül a szabadban hagyja ázni-fázni. Az ilyen bálványházikóknak vogul neve: *urä*, vagy *urné* «tartó» (ettől: *ur-* «örizni, tartani»; mert ott a bálványt őrizik, *uré'it*), mely énekgyűjtéseimben a következő helyeken fordul elő: '*Sés-vozi jirpi naj äkwén ünlené xürém pärt lülit urän ne'ile'in* «Sés-ezüst áldozatos úrasszony nénéd (bálvány neve) lakta három deszka magasságú bálványsátorhoz fogsz érkezeni» (III : 327—8; 329.); *Polém-türém äsém urnütä* «Polém-isten atyám bálványsátra» (III : 337.) és *pajpij pupi'*, *urij pupi'* «puttonyos bálvány, sátras bálvány» (IV : 96.); v. ö. REGULY szótári jegyzetei közt: *urä* «tartó». Másutt közönségesen *jelpij kwolriš* «szent házacska» a bálványtartó sátor nevezete, pl. a szigvatorkolati isten hősénekében: *jiwä jelpij jelpij kwolriš, mätä jelpij jelpij kwolriš* «fája szent, földje szent, szent házacska» (II : 273.), vagy a szoszvaközépi istenében: *nänk-jiw, xgut-jiw jelpij kwolriš* «vörösfenyőből, lúcfenyőből való szent házacska» (II : 164.). Ily bálványtartókat ír le NOVICZKIJ, ki azokat a középobi osztjakok, valamint a kondai és pelimi vogulok közt látta. Ékesen felszerelt sátra volt különösen a mult század eleji hittérítőktől nehezen legyőzött nachracsi (kondai) bálványnak, melynek «egész tisztelethelye, de különösen ülése biborszínű posztóval volt diszítve; a főbálványt több apró bálvány állotta volt körül, melyekről azt mondták, hogy az igazi bálványnak szolgálói; egyéb holmik is, jelesen kaftánok, evetbörök s másféle tárgyak nagy sokaságban voltak elébe téve». Az egyik pelimvidéki áldozathelyen a hittérítők egy nagyobb, öt bálványtól lakott sátor mellett néhány apró házikót találtak, «melyek négyszögletűek voltak s mintegy három könyöknyi magasságra a földtől oszlopokra voltak helyezve; ez oszlopok pedig fönt emberi hasonlatosságra voltak kifaragva. Ezekben az áldozati állat megölésére szolgáló szerszámok voltak elhelyezve: kopja, nyil s egyebek. Volt még külön is egy efféle házikó, melyben temérdek csont őriztetett» (l. fent). Itt tehát a bálványtemplom mellett még külön «szentségtartókkal» van dolgunk, melyeknek őrei az emberfejú oszlopokban ábrázolt szolgabálványok. — GRIGOROVSZKIJ a Vasz-jugan mellékén látott bálványtartókat, melyek közül az egyik nagyobb tiszteletben álló

négy oszlopra építve két ölnyi hosszú s egy ölnyi széles volt ablak nélkül s igen alacsony ajtóval. Az ehhez vezető létra mentén utazónk bejutva a bálvány hajlékába, annak jobb oldali zugában *egy háromszögű polczocskán* megpillantotta a mintegy három csetvertnyi magas, fából készült, durván gyalult s szem-, orr-, száj-rovátokkal metszett bábút, mely *csalánszövet-ingbe volt öltöztetve* olykép, hogy ennek újjai a kéz nélkül való alak oldalán lelógtak, az alja pedig betakarván a bálvány alsó részét a polczocskáról lefüggött. Ugyanezen zugban a bálvány fölött a tetőbe szúrva néhány rúd volt látható *teleaggatva a bálványnak ajándékozott tárgyakkal*, jelesen kendőkkel, különböző nemű vásznakkal, szalagokkal, szíjakkal, evet-, menyét- és nyest-bőrökkel. A bálvány alatt két rókabőr s egy rénszarvas-fej volt elhelyezve szarvastúl (9. l.). PATKANOVNAK is volt alkalmá látni ilyen bálványházikót az Irtis vidékén, mely azonban igen szegényesen volt fölszerelve, minthogy az a család, a melynek birtokát képezte, kihalt, s a becsesebb tárgyakat más bálványházikókba vitték. A mi holmik itt megmaradtak, a következők voltak: *egy vörös posztóval leterített asztal*, melyre áldozatok alkalmával az edényeket helyezték s az egyik szögletben egy darab *jegenye- s vörösfenyő-kéreg*, melyeket mint *jóillatú füstölő szereket* a szertartás előtt meg szoktak gyűjtani. *A falakon mindenfelé véryomok voltak láthatók*, nyilván szándékosan oda fecskendezve a véres áldozatok alkalmával a bálványnak nyújtott osztályrész gyanánt (113. l.).

Az ily bálványházikók dús ellátására s kincseire gyakran találunk czélzásokat az istenek énekeiben. A pelimi isten hajlékát «tápláléka bő, vize bő házacskának» (*tépä-kä lošit kwolkëm, vitä-ke lošit kwolkëm*; II: 245.) magasztalja; a múnkeszi istennőét pedig «*šqper*-ezüsttel, kami-ezüsttel teli háznak» (*šqper qln, kami qln ta'iliñ kwol*; II: 261.) tudják; l. ide vonatkozó több adatot fentebb. A vallási buzgóság különösen a bálvány ülőhelyét, vagy mint a költői beszéd mondja «fészket» (*pití*) szokta ajándékaival földiszíteni; a szigvatorkolati istenke pl. «neves selyemmel, híres selyemmel áldott fészekben» (*namij jarmak, sijij jarmak šuñij pití*; II: 258.) üldögél, a pelimi isten «fekete vad bőrével, vörös vad bőrével teli házacskájában *nyusztbőr-fészekben, hódbőr-fészekben*» (*sēmél uj, viřir uj ta'ily kwolkét noxs-pitit, uj-pitit*; II: 243.), vagy mint másutt találjuk «bőségében kifogyhatatlan

nyusztbőr-fészekben, hódbőr-fészekben» (*χ̄l̄tal ālnē űoys-pit̄it, űj-pit̄it*; II: 410.) székel. Szintígy dicsőíti az ének a Paszēt-istennek ülőkéjét (nyusztzörrel vigasságos, hódször-takarós helyecskének) (*űoys-pun űl̄ij jolkwē, űj-pun lēntpi jolkwē*; II: 424.), valamint a Tuchtätorkolati istennőeskéről állítja, hogy «hódször vánkösű helyen űl, nyusztbőr [vánkösű] helyen szökdécesel» (*űj-pun-tāχ̄én joltē űnli, űj-pun it̄m̄ij joltē it̄m̄eli*; IV: 228—9.). Föltűnő ezekben a «fészek» kifejezés, mitalán nem pusztán a gyöngédség szava, hanem onnan ered, hogy az eredetileg szabadon álló bálványt tényleg fészek módjára alakított űlésbe helyezték, a mint a bálvány szellemét is madárféle «szárnyas istennek» (*tq̄ul̄ij tq̄rēm*) képzelik. Megjegyzendő, hogy «fészekben» űl a «szörös szemű erdei manó» (*pun̄ij sampā ur-ut̄si*) is, még pedig «hét jávorbika futosta jūr-állattal teli fészekben» (*sāt χ̄ār χ̄ajtem jūr̄ij pit̄i*; III: 326.), miből látnivaló, hogy a kifejezés nemcsak a gazdagság s nagyrabecsülés jelzése.

A bálványházakban gyakran jelentékeny értékben fölhalmozódott kincsek már régen felköltötték a vogulok és osztjákok közélében lakó oroszok és zürjének figyelmét, kik az ily helyeket, ha rájuk akadtak, rendszeresen kirabolgatták, a midőn természetesen a magát hivatalosan kereszténynek valló nép még csak panaszszal sem fordulhatott a hatósághoz. Az ily bajok elkerülésére újabban a nagyobb tiszteletben álló bálványok házikóit lehetőleg hozzáférhetetlen helyekre vitték el s az odavezető utakat minden módon őrizik. PATKANOV szerint (I: 113.) ilyen területeken magalövő szerzőszámok vannak föllállítva, melyek mindenkit leölnek, ki hivatatlanul közelít a szentségekhez. PALLAS is írja (III: 60.), hogy a vokszari bálványt az osztjákok gondosan őrzik s a hozzávezető utakat az oroszok előtt titokban tartják. Inkább *dészörségnek*, mint védelminek tekinthető az, melyről Noviczki tudósít a kondai főbálvány leírásában, mely szerint t. i. «a bálvány házikója előtt biborszínű ruhába öltözötten két ör áll, kiknek földiszított kopja van kezükben; ezeket közös költségen szerzik, közös őriző helyen tartják s akkor használják, midőn a bálványházikó előtt kell állani» (l. fent).

Az itt tárgyaltaktól eltérőleg alkotott bálványhelyiségről szerzett tudomást WIRSEN, ki szerint (634. l.) «az obi osztjákok templomai toronyalakú óriási alkotmányok fából készítve körülbelül hat öl magasságban. Ezek négyszögűek s ajtó nélkül valók; fölülről mász-

nak bele egy létra segítségével. Ezen alkotmány belsejében egy rúd áll fél akasztófa alakjában: erre *czobolyprémeket*, s ha hozzá juthatnak, *vörös posztót akasztanak bálványuk tiszteletére*» (l. fent). Ilyes ajtótlan alkotmány lehet talán a Szent-tó (*Jelpiy-tür*) bálványának laka, melyet a medvéének «*ajtaja láthatatlan, tetőnyílása láthatatlan köháznak*» mond (*āwitā χānttal, surmā χānttal āχtēs-kwol*; III : 325.) *Téres bálványház* volt az is, melyet STRAHLENBERG látott az Obvidéken. Ez hosszas volt, mint valami gabonacsűr s nyírhéjjal fedve; az előrészen gerendákból szerkesztett oltárszerű emelvényen mindenféle rongyokba burkolva egy férfi- s egy női bálvány állott; körülöttük fából faragott szarvas-, nyúl-, hal- s másféle alakok. *Oly nagy volt ez a helyiség, hogy az emberek benne föl- s alá járálhattak* (413. l.). NOVICZKI is úgy tudja, hogy az osztyjakok «igen magas dombokra s mindenkinek feltűnő helyekre állítják bálványaikát, s ha ilyen tisztelet kifejezésére alkalmas helyeket találtak, ott *térséges bálványtemplomot építenek* (кумирни пространныя созидають), ebben elhelyezik a bálványokat s ott *eszik meg előttük a hozott áldozatokat*; más *apróbb helyiségekre rakják a csontokat s ott őrzik*» (l. fent). Hogy az újabb kutatók ilyen nagyobb bálványtemplomnak eddigelé nem akadtak nyomára, épenséggel nem lehet föltűnő, ha meggondoljuk, hogy a kereszténység színleges elfogadása óta a vogulok és osztyjakok pogánysága kétségbeesett élethalál-küzdelmét folytatja, minélfogva a nagyobb tiszteletű feltett bálványokat a nép mindenütt megközelíthetetlen vadonokba helyezte el s a legnagyobb aggodalommal rejtegeti, úgyhogy azok sem hatósági személyek, sem tudós utazók tekintete elé nem kerülnek. Valószínű külömben, hogy ma már tényleg megszűntek a nagyobb bálványtemplomok, melyeknek csak akkor volt értelmük, midőn a nép még akadálytalanul gyakorolhatva ősi hitét az ily helyekre seregesen gyülekezett; ellenben czélszerűtlen volna a jelen korban, mert könnyen fölkelhetné a hatóság gyanúját s a templom azonnal áldozatúl eshetnék a benne elhelyezett bálványokkal együtt a hittérítő buzgóságnak. Másrészt fölösleges is az ily templom, mert a nagytiszteletű bálványok utánzatai tetzsés szerinti számban készíthetők s bármely áldozó téren, akár a szabadban is felállíthatók, úgyhogy a bálványnak tisztelete ennek igazi székhelyétől messze is történhetik. Még maga a bálvány-utánzat sem okvetetlenül szükséges az istentisztelethez; mert a

bálványszellem a puszta idéző igére megjelenik bárhol s ábrázolása nélkül is közlekedik híveivel.

Miután a történeti fejlődés a vallási kegyeletnek egyik lényeges kifejezésévé avatta, hogy a nagyobbra becsült bálványalakok külön hajlékokkal szereltessenek föl: mindenesetre a kisebb tekintély jele az, midőn valamely újabban készült bálványtól a tiszteletnek eme nyilvánítását megvonják s úgy, mint régebben általánosan történt, csupaszon helyezik az erdő vagy bokor sűrűségébe. Az effélék ama «*lombeveles, tüleveles gallyak közt járó kis istenek*», melyekre utalva önérzettel jelentik ki a Paszët-manók, hogy nem azok sorából valók (*taw-çal jälminj män tärmi, täl-çal jälminj män puppyi' zün jęmtmü?! II : 416.*). Csupán a házi bálványok tisztelete nem követeli bármily fokozott mértékében a külön hajlékot; mert ezeknek épen természetes helye és működési tere az emberek lakóháza, a családi tűzhely; ők legközvetlenebb védői az ember háznépének. Ezek a jurta főhelyét képező zugban állanak, vagy pedig *szekrénykében fekszenek*, mely helyett — mint NOVICZKIJ közli — régebben *bölcső* is alkalmazásban volt. Ugyanezen szekrénykében vannak elhelyezve az ajándékholmik, melyekről fentebb írtunk. Ha a család a lakóházat hosszabb időre elhagyja, pl. a rénlegelőre vagy halászó helyekre való utazás alkalmával, a házi bálványok szintén *szánra* kerülnek s együtt vándorolnak a hozzájuk tartozókkal. Midőn ezek valahol némi időre letelepszének és sátort ütnek, a bálvány itt is elfoglalja az őt megillető tisztelethelyet (I. CASTRÉN: Reise 336—7.). Más a sorsa a házi bálványokhoz sorozható *halotti bálványoknak*; ezeknek tisztelete csak a gyászidőre szorítkozik, mely után a sírba kerülnek vagy esetleg, mint FINSCH egyik közlése nyomán vélhetjük (I. fent), a temetőben felállított bálványházikóba.

Az a hely, melyen a bálvány áll, illetőleg melyet a bálvány szükségyszerű eltávolításával is szelleme székhelyének képzelnek, «szent» (*jelpin*) s az alább tárgyalandó módok szerint szertartásos tisztelet illeti. Ezeknek megválasztása a közhit szerint nem az ember műve, hanem mint az énekek sokszorosán kifejezik, az ott lakozó istenségeké (II : 97, 180.), illetőleg égi atyjuké (II : 139, 205, 256.), ki őket, kedvelt fiait ígézetével oda rendelte.*)

*) Ellenkezőleg tudósít PALLAS (III : 61.), ki szerint «a szent

Ily szent helyekül szolgálnak különösen :

1. Sűrű erdőségek és ligetek, a mint a vorjü-falvi istenek mondják magukról, hogy «sűrű fájú fás erdőben, nőnek érinthetetlen vöcsökfészkes, iszapülő, ritka fájú földfokkal igézett bennünket atyánk» (*pal' jiwpä jiwij vörte, nē rawtal lul'i-piti, rayt ünli çarä nolél jätwéne sätwésqaw*; II : 205.). A jugrai isten is «fekete fájú szent liget közepén» (*sémél jiwpä jelpij saw kwolélt*) honol, a mint az alsólozvai «Telém-torkolati istennőcske», kit ezért «harmincz nyírfától takart úrasszonynak» neveznek (*vät çäl' lépél nāj Tēlém-tit nāj*; IV : 235.).

2. Magas hegyek s nehezen megközelíthető sziklák. Már NOVITZKI írja, hogy az osztjákok «igen magas dombokra s mindenkinek feltűnő helyekre állítják bálványaikat» (l. fent) s ezt igazolják a későbbi utazók is, mint GMELIN, ki szerint a felső-turai vogulok a *Blagodatj hegy csúcsán* egy magas rúd hegyére erősített kopjás embert ábrázoló vasbálványt imádtak s neki őszszel a vadászati évad kezdetén áldozatokat mutattak be (IV : 433—4.) A szigvai teremtési rege az Uralt általában «ember lábának érinthetetlen szent hegységnek, ember körmének érinthetetlen fényességes hegységnek» nevezi (*ēlēm-çqlés-la'il çantal jelpij nār, ēlēm-çqlés-kwoss çantal pasij nār*; I : 143.), mint a REGULYTól följegyzett osztják *Nating ar* hősenek «isten lakta szent könek, ég igézte fényességes könek» (*torom ulom jeming keu, jelem mulom päsing keu*). Mai napig híres természetes bálványok e hegységben a Lozva és Szoszva forrásvidékén levő «Szent Ural-öreg»-nek (*Jelpij 'Nār-ājkā*) és «Szent Ural-asszony»-nak (*Jelpij 'Nār-ēkwā*; HOFFMANNnál: *Ne Pubi Ur* «Nő-bálvány hegy») nevezett bérczek (GONDATTI: 20; HOFM. 28, 60, 77; KUZNECZOV 747.), melyek oly magasak, hogy hymnusuk szerint «csak egy hüvelyknyi, egy arasznyi magasság hiányzik ahhoz, hogy beszédes bálvány beszédük Numi-Tārēm apjukig föl nem ér» (II : 398—9.). Ez idézetből egyszersmind kitetszik, hogy a magaslatoknak vallási célokra való kiválasztása a

helyek megállapítása a samánok szeszélyétől függ. Bármely hely, hol valamikor jó vadászat volt, juthat oly tisztességhez, hogy valamely istenség szent terévé válik, s egy fa, ha rajta több éven át sas fészkel, szintén szent lesz, melyet a sassal együtt gondosan kímélnek.»

végből történik, hogy az oda állított bálvány közelebb legyen a leghatalmasabb istenséghez, az égi atyához. A «szent hátú sok hegyecske» (*jelpij sis saw urkwët*; IV : 12.) énekel a Szoszva forrásvidékén levő *Jūtim-sās* falubeli leány. A kisobi Ajász-istennek «atyjától ígézett szent nyíreshegyen» van laka (*järü sätēm jelpij xāl-urä*; II : 139.). A Sukerjá forrásvidékén van a *Jā-talēz jelpij 'Nār-ājkä* «a folyófi szent Hegy-öreg» (IV : 439, 440.).

3. Folyók földfokai s magas sziklapartjai. Ennek említését már a vorjá-falvi istenek fentebbi idézetében láttuk (ez a *Jelpij nöl* «Szent folyók», melyen a *Vör-nöl sät qter üs*; IV : 438.); ilyen a Leplä-torkolati istenkének is szent helye, ki «lent futkosó lábas istennőcske, fent járó szárnyas isten szálló földfokon üldögel» (*jolel xajtnē la'ilij nāj xājñē, numel minnē taulij tārēm xājñē noltē ünlilāli*; II : 136.). A Világügyelő férfi szent helye az Irtistorkolaton alúl fekvő *Tār-nöl-piltāy-pasin-qut, voj-nöl-piltāy-jelpij-qut* «Daruorr alakú függő-madárhálós fényes-séges földfok; madár-orr alakú függő-madárhálós szentséges földfok» (II : 348.). Berjozovon alúl van a *Loyx-awēt nöl* «Bálványfok», melynek urai «futó felhőt szelő, menő felhő magasságú várban» (*xajtnē tul silmāy üs, minnē tul lūlit üs*; II : 31.) laknak. Az Ob torkolatánál is van egy nagy tiszteletű *Jemēy nöl* «Szent földfok», melyről POLJAKOV ír (118. l.).

4. Egyszerű folyópartok s tavak melléke, a midőn a bálvány birtokának számított folyórész, esetleg az egész folyó, vagy patak «szent folyó» (*jelpij jā*) s a tó «szent tó» (*jelpij tūr*). «Férfinak érinthetetlen, nőnek érinthetetlen szent folyó» (*xum rqutal, nē rqutal jelpij jā*; II : 180.) gyanánt tisztelik a szoszvaközépi isten vízszakaszát (GONDATTI 25.). Egészében szentséges a Lozvába torkolló *Jelpij jā* (Вижай; KUZNECZOV 747; FEDOROV 296.), mely névvel jelölik a Szigvának is egy (IV : 439. l. 1. sz.), a Szoszvának pedig három mellékvizét (IV : 437. l. 22, 51. sz. és 438. l. 65. sz.). Ez utóbbiak egyikét *Pupxēy jā*-nak, azaz «Bálványos folyónak» is hívják, a mint van *Popi jā* mellékfolyó a Lozva középtáján (IV : 430. l. 24. sz.), *Pupēt-jä* (plur.) a Pelim vízrendszerében (IV : 433. l. 15. sz.) s két *Pupi-jä* a Szigváiban (IV : 439. l. 4, 13. sz.). PATKANOV egyik osztják hősenekében szó van az «ágas nyíl módjára ágazó *Sāp-xoi* szent vízeről» (*Lepij Sāp-xoi jemij jink*; II : 26.), melyet a közlő az Irtis régi nevének magyaráz.

«A táplálékos *Polém*, halas *Polém* vizecskéje» mellett áll a Pelim-istennek «futó felhő, menő felhő magasságú váracskája» (II: 242.), valamint a Ték-istennek szintilyen laka «a táplálékos Ob, halas Ob partján» (II: 25.). Két folyó közébe igézte az égi atya a szigvatorkolati istenkét (*kit jā kitti' tawlené măné Tārem-pi ājkū sātsawāsēm*; II: 256.). — Ismeretes «nőnek érinthetetlen, férfinak érinthetetlen *szent tavak*» (*nē rātal, ŋum rātal jelpiy tūr*; III: 324.), az Ajász-istennek «szent víz folyta *szent tava*» (*jelpiy vit aumāy jelpiy tūr*; II: 1.), a Szigma forrásvidékén levő s a *Jelpiy 'Nār-ājkū* szent helyéhez tartozó *Jelpiy-tūr* (IV: 439. l. 1. sz.; GONDATTI 20.), a Szoszva alvidékén két *Jelpiy tūr* (IV: 438. l. 8, 10. sz.; GONDATTI 57.), a tavidavidéki *Ilpēy tō* (IV: 407.) s a PATKANOV fentebb idézett hősenekében említett «Bálványköddel borított *szent tó*» (*Toŋχ-čiv pīdem jemēy tōr*; II: 26.).

Egyezőleg az itteniekkel tudósít PATKANOV arról (I: 105.), hogy az irtisi osztjások *toŋχ*-jainak kedvelt tartózkodáshelyei a *dombok, meredek földfokok, régi fák csoportjai, nyomorék növésű és sokcsúcsú vörös- és cirbolyafenyők, mély tavak, nagy kösziklák*, melyeket ily szellemek lakóterületének ismervén föl a nép «szent, fényességes helyeknek» (*jemēy pesēy taga*) nevez s tisztel. Az oroszok az ily szent helyeket a Шайтанъ jelzővel illetik: «Számptalan patak, hegy és más hely van» — írja PALLAS a vogulok földéről (I. könyv II. köt. 261. l.) — «melyet *Šajtanka*, vagy *Šajtanskaja* névvel neveznek, mivel a vogulok ott pogány istentiszteletüket gyakorolták s az oroszok az ő bálványaikat *Šajtan*-nak mondják» (l. ugyane megjegyzést GEORGINÁL: Russl. 68. l.). Egy «шайтанский мысъ» (bálványos földfok) GRIGOROVSKIJ-nak a vaszjugáni osztjásokról szóló értekezésében (21—23.) is említve van. Mint HOFFMANN írja (28. l.), az oroszúl beszélő zürjének a Lozva és Szoszva forrásvidékén levő szent hegyek közül egyet *Manskié Bulvani* («manysi, azaz vogul bálványok») névvel jelölnék.

*

Hittérítők s tudós kutatók teljesen megegyeznek annak elismerésében, hogy a vogulok és osztjások bálványimádásában a tisztelet nem magát a szem előtt jelentkező s többnyire magától az embertől készített alakot illeti, hanem azon *szellemet*, melyet a néphit benne, vagy körülötte lakónak képzel s melynek a természetes,

vagy mesterséges bálványkép csak *ábrázolása*. A különbség a két rendbeli megfigyelők felfogásában csupán az, hogy míg a kereszténység orosz terjesztője ama néphitbeli bálványszellemet a pogánysággal egybehangzóan *valósággal létező szellemnek* fogadja el, de ezt gyakorlati igyekezetéből s ellenmondást nem tűrő álláspontjából folyólag a «*Sátán szolgájának*» minősíti s mint «*tisztátlan lelket*» üldözi: az elfogultság nélkül működő tudományos kutatás mit sem tudva ezen szellemek *valóságáról*, csak azt veszi tudomásul, hogy a bálványszellemekben hívő nép őket épenséggel nem *ördögöknek*, vagy kárhozatra méltó lényeknek, hanem ellenkezőleg legnagyobb jótévőinek s *boldogulása főtényezőinek* tekinti. Mint ismételve kiemeltük, tisztán átlátta már ERMAN, hogy a vogulosztják bálványimádás alapja nem egyéb, mint az egykor élt kiváló férfiak iránt való kegyelet, s hogy midőn ezeknek alakját *ábrázolják*, illetőleg szellemüknek isteni hatalmat tulajdonítanak, ez eljárásnak igen találó s közelfekvő analógiái észlelhetők egyes keresztény felekezetek vallási életében is. Szemben GRIGOROVSKIJ nézetével, ki papi csapáson haladva a bálványszellemet egyre csak «*диаволь*» jelzéssel emlegeti (pl. 61. l.), vagy KUZNECZOVVAL, ki szerint a vogul «*шайтанъ*» mindig valami rémes, fenyegető lény, melynek haragját kell engesztelni (747. l.) — ugyancsak ERMAN eszméjére czéloz INFANTJEV, midőn minden kerülgetés nélkül megírja, hogy «*a шайтанъ* lényegében szellem, s a voguloktól készített bábuk csak látható ábrázolásai e szellemnek olyasformán, mint a *szentképek* ábrázolásai ama szenteknek, melyeknek képmása rajtuk lefestve van» (IV : 263.). Tényleg így tekint a mi pogány emberünk a maga bálványaira, melyeket annyira egyneműeknek tart az orosz szentképekkel, hogy midőn a mult század elején FEODOR püspök a kondai népet a keresztiségre kényszerítette, ez végső szorultságában ily kéréssel állott elő: «*A magunk vagyónából fogunk földszítetni és építeni templomot; de a szentképek között föl akarjuk állítani a miénket is*», azután meg azt kívánták, hogy «*adjanak a bálványukra az övéknél nagyobb becsű keresztet, jelesen aranyból valót*» (l. NOVICZKIJ művének ide vonatkozó részét fent). Midőn a kereszténység elfogadásával az orosz szentképek a vogulok közt meghonosodtak, ezek «*o r o s z i s t e n e k k é*» (*ruś tǝrém*) váltak: a kondai nyelvben *tǝrém*, a tavdaiban *muś tǝrém* «*kis isten*», a pelimiben *torémśiskwé* «*istenke*» a szentkép jelzése; ugyancsak

a pelimiben: *törém-sām* «a szentképek polcza», *Mikul-törémšískwé* «Sz.-Miklós», *Ila-törémšískwé* «Illés próféta», *Pasi-ańšux* «Krisztus» (= Спаситель «Üdvözítő-öreg»), sőt tovább menve az evangéliumkönyvből is *jevangel-törémšískwé*, de még a keresztből is *pěren-* (v. *pěrné-*) *törémšískwé* lett. A kondaiban *Mikul-ańšux* «Sz.-Miklós», *Eljé-ańšux* «Illés», az irtisi osztjákban *Mikul-iga* «Miklós-öreg» = «Sz.-Miklós» (ПАТКАНОВ I : 98.). Mind olyan meghatározások, melyeket a bálványokra is alkalmaznak (pl. *Polém-törém*, *Oqs-ańšux*, FKV. *pupi-törém*, másutt *pupi-ańšux* «bálvány-öreg»). A felsőszoszvai közlő elmondva a *Kaltēs-asszonytól* fölnevelt «*Asszonyfia*» fiúcska, későbbi nevén «*Világügyelő-férfi*» születésének történetét, ezeket egynek véve *Máriával s Krisztussal* így folytatja előadását: «Mind e mai napig is a föld ím az ő (t. i. a Világügyelő = Krisztus) hatalmával áll fenn; orosz, *manysi* [egykép] *hajlong* előtte a szent házban (= templomban; *rusén, mańšin jelpij kwolt xütéylawé*; II : 99.). INFANTJEV is megjegyzi (IV : 261.), hogy a felsőkondai vogulok az orosz szentképeket egészen olybá veszik, mint a bálványokat, s nekik is mutatnak be áldozatokat. Hasonló esetet beszél el POLJAKOV (59. l.), mely szerint egy osztjának megjelent volna álmában Szűz Mária s meghagyta neki, hogy másnap a templomban *bárányáldozatot* mutasson be, mit az illető az egész osztják előljáróság jelenlétében meg is cselekedett.

Hogy mennyire függetlennek tudja a pogány hit a bálványtól annak szellemét, jellemzőn mutatja az, hogy noha a hittérítés, hacsak hozzáférhetett, elégette a bálványokat, azoknak tisztelete nem szűnt meg, hanem egy új bálványalak felállításával a régi helyen folytatódott. Midőn az «Obi öreg» bálványát elhamvasztották, a nép hamar megvigasztalódott azt állítván, hogy az istenség szelleme «hattyú alakjában röppent tova a magasba» (l. fent). Ha egy bálvány fája elkorhadt, újat lehet a helyébe állítani; mert a szellem él, ha ábrázolása elpusztult is. Az sem bűn, ha egy apró bálványbábút eladnak (FINSCH 561.). Tanulságos esetet közöl erre nézve HOFFMANN (29. l.), ki meg akarván tudni, hogy minő gondolatokat fűznek az ily házi istenségek ábrázolásaihoz, egy szegényes pajta vogul gazdájától annak eladását kérte. Egy varrótűért nem volt eladó, de négy varrótűnek s egy pár rézfülbevalónak árán a birtokos átengedte; holott egy kis jegesrókának prémjét emberünk öt varrótűért sem volt hajlandó odaadni. «Lehetetlen tehát» —

úgymond HOFFMANN — «hogy a néphit a *bálványbábunak* tulajdonsága azt a hatalmat, melyet a vele ábrázolt istenségben félve tisztel, midőn még egy közönséges jegesroka-bőrt is nagyobb érték gyanánt becsül».

A bálványkészítés vallási intézményének eredetét GONDATTI szerint (37. l.) a hagyomány amaz egykori hősöktől származtatja, kiket a bálványképek ábrázolnak s kiket a néphit nemzetségi és családi istenségekké, védő szellemekké avatott. Ezek maguk szerzették az első *pupi'*-kat s megparancsolták, hogy ilyeneket készítsenek utánuk is a régi idők emlékezetére, a mint ezt a hívők nemzedékről-nemzedékre meg is tartják. Nem minden bálvány ábrázol külön-külön szellemet, hanem — mint ezt FINSCH helyesen megjegyzi (560.) — *a házi bálványok általában valamely nagyobb tiszteletű bálványnak utánzatai* s az illető bálványszellem ily módon a háznak mintegy «*védő szentje*». A bálványkészítésre POLJAKOV szerint (59. l.) maga a szellem szólítja föl a samánt; ugyanígy értesít INFANTJEV is (IV : 263.) azzal a hozzáadással, hogy a szellem bárkinek tudtúl adhatja *álmában* azt a kívánságát, hogy számára bálványt készítsen. Utazónk erre vonatkozólag két esetet hallott. Az egyikben embere azt álmodta, mintha az Oronturtól feljebb eső 'Nur pataknál időzve két öreg jött volna hozzá, kik magukat 'Nur-tolax *çum*-nak («Nyúr-fői embernek») mondták. Fölbredvén a vogul közlő, *álmában* mindjárt fölismerte azt az utasítást, hogy neki a nevezett pataknál két öreg embert ábrázoló bálványt kell fölállítania. A másik eset a *Sousma* patak mellékén álló vörösfenyőre helyezett *Coуcмонзи* (utórész: ÉV. *āis*, KV. *anšuz* «öreg ember») nevű bálvány eredetét magyarázza, melyet gazdája azért készített, mivel szintén *álmában* látott ily «öregtet».

Áttérvén a bálványszellem néphitbeli tulajdonságaira a részletezésére első sorban kiemelendő az a képzet, hogy a bálványszellem a térben bármerre szabadban mozgó, tetszése szerint magasban röpködő, vagy alant járó avatatlan szemnek láthatatlan lény. Innen az énekekben gyakran található «*szárnyas isten*», illetőleg párhuzamos szólással «*szárnyas isten, lábas bálvány*» jelzése. «Hét szarvas állat áldozatos tereden gyönyörködő *szárnyas hátú háta istent* nem látunk (*āntiy sāt uj jiriy kan num-pālén űlilénē tqwljy sis-pā sisiy tārēm at vārūw*); II : 312.) panaszkodnak az istenüktől elhagyott könyörgők a Világügyelő-férfiúhoz.

«A mindenfelé levő szárnyas sok istent, a mindenfelé levő lábas sok bálványt (*çotâl q̄lné tquliy saw tq̄rém, çotâl q̄lné la'ily saw pupi'*; II : 418.) a lombleveles fa hét közében mind megmozgatom, a tülleveles fa hét közében mind keresgélem» — dicsekszik a Paszët-isten samánja előtt, midőn abbeli igyekezetét igazolja, hogy a tőle kívánt feladatot legjobb tehetsége szerint teljesíteni akarja. Szintígy magasztalja magát az Ajász-isten avval, hogy «maga fölött (azaz: nála kiválóbb) semmi szárnyas istent, semmi lábas bálványt nem ismer» (*am num-pälém tē-mat tquliy tq̄rém, nē-mat la'ily pupi' at vā'ém*; II : 4.). A hatalmas Polēm-istent hívei «fönn járó szárnyas istenek, lenn futkosó lábas bálványok gazda emberének» (*numēl minnē tquliy tq̄rém titās-çum, jolél-çajtné la'ily pupi, titās-çum*; II : 403.) nevezik. A szoszvaközépi isten «futó felhő, menő felhő magasságú» várának nem lehet nagyobb dicsőítése, mint midőn emberei azt mondják róla, hogy «felülről jövő szárnyas isten, alúlról jövő lábas isten ott keresztül nem juthatott» (*alil jinē tquliy tq̄rém, luil jinē la'ily pupi' tit tārū at pāsēpālēs*; II : 161.). Megfelelő irtisi osztják költői szólás: *it kurip toŋç, nūm kurip toŋç* «al-lábú bálvány, fel-lábú bálvány» (PATKANOV II : 118.). Az előbbi idézetekben a *tquliy tq̄rém* és *la'ily pupi'* nem jelentenek különböző fajta, azaz részint «szárnyas», részint «lábas» mythikus lényeket, hanem egy s ugyanazon képzeleti alaknak párhuzamos jelzései, mi abból is kitetszik, hogy találunk adatot, melyben a fentebbi alkalmazással ellentétben a *pupi'* van «szárnyas»-nak s a *tq̄rém* «lábas»-nak mondva (*num-pälén la'ily tq̄rém, tquliy pupi'-ke nē'ili*; II : 278.), sőt olyat is, melyben egy falu-bálvány párhuzamos kifejezésben «szárnyas tq̄rém, lábas tq̄rém» (nem *pupi'*) névvel szerepel: «Lábas isten álló, szárnyas isten álló (*lailēy tq̄rém tušnē, tqulēy tq̄rém tušnē*) kis terű teres falum vagy te Luop-torkolati falum» (IV : 132.). Hogy a *tquliy* jelző rendesen a bálvány-szellemet jelentő *tq̄rém* szóhoz csatlakozik, annak természetes okát láthatjuk az ily módon létrejövő alliteratióban, mely a *tquliy pupi'* és *la'ily tq̄rém* szerkezetekben nincs meg.

Az itt tárgyalt szólásban *pupi'* helyében több adatban a *nāj* «asszony, fejedelemasszony» szó alkalmazását találjuk, a midőn ez kétségtelenül a *női bálványszellemet* jelzi. Így mondja az ének a jugrai istenről, hogy «hét jūr-állattal teli sapkáját semmiféle szárnyas isten nem nézte, semmiféle lábas istennőcske nem látta (*nēm-*

zoti tquliy tq̄rmén at susswés, nēm-zoti la'ilij nājin at vajwés; II : 135.). Ugyanitt más változat a «mindenfelé levő fönt járó szárnyas isten, a mindenfelé levő lábbal futó lábas istennőcske» (*zotāl ālné numél minné tquliy tq̄rém, zotāl ālné la'ilél zajtné la'ilij nāj*; II : 134, 159; l. még: II : 136, 149.). Megmagyarázza a *nāj* szónak itteni szerepét az, hogy a Felső-Lozva és Szoszva vidékén (a honnan a jugrai isten énekének följegyzése került) a bálványszellemnek közönséges neve: *nāj-qtér* (l. pl. IV. 39.), minek megfelel ez a kifejezés is: *zotāl ālné nājij sāt mā-lqmt, zotāl ālné ātrij sāt mā-lqmt* «mindenfelé levő istennőcskét uraló hét világtáj, mindenfelé levő istenkét (istenfejedelmet) uraló hét világtáj» (II : 134.). Tehát a fentebbi *tq̄rém* ~ *nāj* párhuzamos szólásban a *tq̄rém* = *qtér*, úgy mint a larvosi istenség: *Lār-ūs qtér*, a kondai *Khōntij vis ōtér, jāni ōtér*, a Világügyelő férfi *κατ' ἐξοχή*: *qtér*. Párhuzamban találjuk az utóbbi egyenlő jelentésben alkalmazott szavakat a medveének következő helyén: *tq̄rém-känné tū kwāltawém, qtér-känné tū totawém* «az isten-térre (= áldozóterre) oda szállítanak engem, az *qtér*-térre oda visznek engem» (III : 319.).

A bálványszellemek akadályt nem ismerő, szabad mozgásához csatlakozik az a felfogás, hogy székhelyük legmesszebb eső távolságából is gondolatnyi sebességgel megjelennek bárhol, a hova őket az idéző ige (*kāstul*) szólítja. Ez volna tehát megfelelője a mi vallásos gondolkozásunk azon eszméjének, hogy isten mindenütt jelen van s mindenütt meghallgatja a hozzá fohászzkodót. A pogány istenségnek ez a megjelenés valóságos levegői utazás; azért nem szívesen veszi, ha túlságos sürgetéssel hirtelen követelik megjövételét. «Ha valami szükségbe, szorultságba jutsz, engemet erősen ne idézz, lassacskán emlegess!» (*mat jāremné, mošémné pate'in : ānēm saka ul kāstāln, lāsélākw nāmēlmatēn!* I : 7.) mondja a kalandjaira induló ifjú hősnek, a későbbi Világügyelő férfiúnak néneje (Kaltēs-asszony). Midőn pedig az ifjú csakugyan bajba jutott s nénjét emlegetni kezdte: «azon pillanatban valami hirtelen dörögés hallik, három szárnyas ló hátán jön ama néneje asszony» s első szemrehányása: «Mi lelt öcsém? Miért idéztél engem ily rögtönösen? Éppen theát iván ültem s (a rögtönös idézéstől) a theacsészék izzé porrá törtek össze» (I : 15.). Egy másik adatunk ily felfogásra a «Jeli-városbeli öreg» (*Jeli-ūs ājkā*) bálványszelleméről szól, kit az istenfiak mint bácsijukat tanács céljából idéztek. Alighogy a

nevét kiejtették «*hóförgeteg-felhő szakadt le, egy hótalpas férfi hótalpával együtt lépett be* (a gyülekezettek házába) s így szól: *Mit idéztetek engem ily rettenetes erővel? Majd hogy össze nem törtem vén csontjaimat!*» (I : 74.). A bálványszellemek közönséges menete idézés alkalmával a «*bálvány-köz, isten-köz járó gyors út*» (*pupi'-zal, t̄q̄rēm'-zal jālnē xali l̄āñx*; II : 417.); «szállásuk» műszava: *s̄ēyēmi, s̄ēyēmāli* (mom.), *s̄ēy-ijāli* (frequ.) «lengve jön», vagy: *pati* «esik, leszakad», mondják pl. *Sgrni-Pos t̄i' s̄ēyēmālēn!* «Aranyosfény (= isten) ide jelentkezzél!» Ez az «istenszállás» az *eső* és *szélfoszlány* járásához van hasonlítva az idéző szólásokban így: «Ha fővénypart: hét fővénypart aljáról, ha folyóforduló: hét folyóforduló aljáról *mint fenn járó esőszem szálljatok ide, mint fenn járó szélfoszlány lengjete ide* (*numēl minnē rakw-sam t̄i' patilān, numēl minnē vōt-sam t̄i' s̄ēyēmālēn*) ezen pálinkával való esése karimájához, vízakotású hét fejedelemlős! (a felsőlozvai «Víz szentjéhez» intézve: II : 388.) | «*Mint gyorsan szálló esőszem, mint gyorsan szálló szélfoszlány szállj le* (*molēx patnē rakw-sam, molēx patnē vōt-sam patuykwēn*) ezen ház szögletébe! (a Világügylő-férfihez intézve: II : 323.) | «*Mint távolról szálló esőszem, mint távolról szálló szélfoszlány vajha ide szállanál!* (*ēlēl patnē rakw-sam, ēlēl patnē vōt-sam t̄i' voss patnuwēn mōnt!* Nyáli-manóhoz intézve: IV : 187.). Semmi nyom sem jelzi az istenek láthatatlan útját (*t̄q̄rēm-lāñxā, pupi' lāñxā*; III : 189.): «Téli nap közben járó útjokat *széles szemű szemes hó be nem esí, nyári napon hajóhabos útjok meg nem szakad*» (vize ketté nem válik; II : 310.).

Azt a «gyorsan járó szélfoszlányt», melynek sebességéhez az idéző ige a bálványszellem megjelenésének hirtelenségét hasonlítja, az ezen szellemtől ihletett személy legalább képzelete szerint *érez* is. A *samán* réülete az által támad, hogy őt a bálványszellem hirtelen jövetelétől keletkezett szélnek heve érinti; ez a meleg szellő az, melylyel a bálványszellem jelentkezését tudatja s melylyel láthatatlan lénye a halandó számára — ha öntudatlan állapotban is — fölismerhető. Világosan kitetszik ez a felfogás a mythikus tartalmú énekek több helyéből. Ilyen pl. egy medveéneknek az a részlete, melyben az «állatöreg» az ő «énekbe illő, regébe illő nagy inségében» *Numi-T̄q̄rēm* atyuskájához fordul s arra kéri, hogy «*czirbolyatoboz hulló sok gyér ligetbe rendelje őt*». Erre — így folytatja a medve a magá-

ról szóló éneket — «*Numi-Tq̄rēm atyám felől meleg szél melege jödögél hozzám* (N. T. *āsēm-ültä rērij vōt rērin jissēntawēm*)» s következik az égi atya szava: «Erőszakos kezű réti állat leányka, ezen csipkerózsa-fa hét bozótot, ezen zelniczefa sűrű bozótot te minnek járdalod?» stb. (III : 20.). Itt tehát az idézett istenség szavát megelőzi az ő felőle jövő «meleg szél melege», vagyis a láthatatlan istenség érezhető fuvallata, egyik régi nyelvemlékünk szavával élve: «szellete» (= «szelleme, lelke»). Ugyanez énekekben alább a medvének «nőstény rozomák nénikéje igaz varázslat jeles faját varázsolja ki» s ezt megelőzőleg szintén «meleg szél melege jó hozzá *Numi-Tq̄rēm atya felől*» (N. T. *āsēm ūltä rērij vōt rērin jiwwē*; III : 28.). Bővebb előadását találjuk az itt leírt néphitbeli jelenségnek a Pelim-isten énekében, mely szerint az istenség nem tudván nyugodni nyusztbőr-fészkében, éjféltajt kijött házaeskájából s «a mint nézdegél, hát *Szárnyas bálvány öreg* (*Tq̄ulij pupi' ājkā*) *ím ő érkezett meg, tetős vörösfenyő tetejébe ím ő szállott le*» (ez idézte elő Pelim-isten nyugtalan álmát). «*Hő szélnek három heve a mint jödögél, fagyos szélnek három fagya a mint jödögél* (*rērij vōt q̄ürēm rējā q̄umlē jissēntāli, pomij vōt q̄ürēm pomä q̄umlē jissēntāli*), egyszer csak Szárnyas-bálvány öreg ím miképpen szólal meg: *Polēm-isten atyácskám hallgass meg!*» (III : 244.). Látjuk ez idézetből, hogy egyik szellem a másikkal ép úgy mint az emberrel szintén a fent jelzett módon érintkezik, továbbá hogy a megérkező szellem fuvallata «fagyos» is lehet, vagyis az a lényeges mozzanat benne, hogy érezhető.

Az istenség szellemének ezen meleg szellő alakjában való megérkezése, illetőleg a samánnak tőle való ihlettsége, réülete, rövidebben kifejezve: «*az isten heve, bálvány heve*» (*tq̄rēm-rēi', pupi'-rēi'*). Példák e szólás alkalmazására: *ñajt-q̄um tq̄rēm-rē'inē, pupi'-rē'inē joxtawē* «a büvölő embert megszállja (hozzájön) az isten heve, bálvány heve» (II : 374, 428.); *pupi'-rē'il joxtawē* (II : 425.); *pupi' jāni', tq̄rēm jāni' rējā tawān jojts* «bálványnak nagy heve, istennek nagy heve jött hozzá» (a medvéhez midőn rabló szándékkal be akart törni egy bálvány házikójába; III : 325, 326.); *ñajt-q̄umiānl pēnq̄uykwē ti ūnttuwēs, Ajās-tq̄rēm ājkā rē'il ti pinās-lēm, ti jisēm, q̄umlē ti lāwē'im* «varázsemlőket (az áldozók) varázsláshoz ültették, Ajász-isten öreg én hőt bocsátottam (tettem) reá, ezzel eljöttem (hozzá) s így szóltam» stb. (II : 16—17.). Talán

erre a melegségre czéloz a *Jutim-sās*-beli isten is, midőn evvel az áldással bocsátja el híveit: «*meleg subám, meleg botosom melegénél fogva (rērij sājim, rērij nārām rērikwél)* hadd gyarapodjék csontotok, hadd gyarapodjék hústok!» (II : 430.). Hallhatott már ZUJEV, Pallas segédje is erről a szellem megérkezésével támadó különös érzésbenyomásról; mert azt írja, hogy a réületében eszméletét vesztő samán fölött a többiek valami «*kékes füstöt*» vélnek láthatni (III : 62. 1.).

Az ilyen voltaképp láthatatlan bálványszellemek mellett ismer a rege olyan *bálványszörnyeket* is, melyek a maguk látható bálványalakjukban jelentkeznek élők gyanánt mindenki szemei előtt. Ezek az «*eleven bálványok*» (*lilij pupzét*), melyek a nekik nyújtott véres- és egyéb ételáldozatokat hívóik láttára megeszik s kiknek szájába pl. a legyőzött ellenséget darabokra vagdalva dobják. Ilyen Moloch-féle néphitbeli alakról szól a kondai-fejedelmek hőséneke, melyben az ellenséget lóbőr-tömlőbe kötve a bálványház ablakán keresztül dobják be, ekkép szólván: «Neked eleven szemet, eleven fület, eleven lábat, eleven kezét hoztunk» (II : 231.). PATKANOV gyűjtéseiben is találjuk említését az «*eleven bálványnak, eleven mēkw*»-nek (*tüdey tojz, tüdey mejk*), melynek teljesebb jelzése: «*elevennek született eleven bálvány*» (*tüdeya tivem tüdey tojz*; II : 58, 66.).

Ha már a bálványszellem megjelenik az őt idéző samán, vagy más szellem előtt, egész természetes és következetes a népképzelet, midőn azt hiszi, hogy az ily szellemmel beszéd útján gondolatcsere, tárgyalás, vitatkozás, alkuvás, sőt kölcsönös fenyegetés is lehetséges. Hiszen ezt még a hittérítők is elhiszik róluk; jámbor naivsággal beszéli el pl. NOVICZKIJ a tőlük később elpusztított sorkovi fabálványról, hogy «ez a lelketlen holmi sátáni közreműködéssel előre megmondta s tudtúl adta, hogy a hithirdető mester jobbjától közeli pusztulás éri, arra kérte ennél fogva buzgó tisztelőit és szolgálait, hogy tartsanak ki állhatatosan atyáik régi gonosz hitűségében s álljanak erősen ellent a térítésnek; maga magát, így ígérte, semmiképen sem engedti összetöretni. Ezen gonosz fufanggal» — folytatja — «oly buzgóságot keltett a népben maga iránt, hogy közmegegyezéssel készek voltak inkább vérig menni, mintsem a bálvány összetörését megengedni»; végre is: «A Legmagasztosabbnak ereje nem engedte, hogy szándékolt

*furfangjának valami gonoszságát cselekedhesse; ő hazudott ígéréte-
ben, nem képes magát megmenteni*» (l. fent). Ha így hisz a meg-
vető ellenség, hogyan ne higgyen ugyanily erőben a tisztelő hívő?!
Alább a samánról, továbbá az imádságokról és idéző igékről szóló
fejezetekben lesz módunk részletesebben tárgyalni, hogy minő
természetűek és tartalmúak az istenek és emberek közt váltott
szóbeszéddek; itt csak azt jegyezzük meg, hogy különösen a samán
*valóságos fizikai hangját véli hallani a bálványszellemnek, melyet
ezért «beszédes lénynek (állatnak), nyelvess lénynek» (Vāyāy uj,
kēlāy uj; a Paszēt-istenségre alkalmazva II : 420.) nevez. Ennek
alapján mondhatja magáról a Jūtim-sqs-beli istenség, hogy «ha
folyami lúd módjára pipegő szácskámot kinyitom (jā-lunt ūqlēm
sūpkem pūnsilēm-ke) «egy éj, egy nap múltával erős csont, erős
hús kerekedik a földből, kerekedik ki a vízből» (II : 429.).* NOVICZKI
szerint a kondai főbálványról «*azt mesélik, hogy midőn valamit
közölni akar, olyan hangja van, mint egy gyermeknek s e hangját
legfőképp akkor hallatja, midőn áldozatot követel*» (l. fent). POLJA-
KOV a fehérhegyi istenségről hallotta, hogy hangja hallható (59. l.).

MUNKÁCSI BERNÁT.

Hám. A hámoz, hámlík stb. *hám alapszavát MUNKÁCSI B. a Nyr.-
ben (XXIX. 110.) a votj. kom, kīm, cser, kom szóval együtt kam, zam-
féle kaukázusi szavak átvételének tartja. Bármily tetszetős is e föltevés,
mégis gondolkozóba ejti az embert a MUSz.-ban (85.) fölhozott lp. kvol-
mes «cortex (imprimis abietis)»; vö. FRIS-nél: quolmas «membrana
interior corticis abiegnæ et pineæ», a melyet egy *kvol-, *quol- ige szár-
mazékának tarthatunk. E föltevésünket támogatja a vogB. çul- «hám-
lik», P. khult- «lehánt», KL. khölt- «hasít; hámoz» (caus. -t-vel). Ezek
szerint a m. *hám egy vog. *çulēm, *çulmē- megfelelője lehet. A kauk.
ç'anša-nak aligha van köze a m. háncs-hoz; ennek teljesebb alakja háncsu,
háncsú (hántyú, MTsz.), a mely nyilván a hánt ige közvetett szár-
mazéka; a hánt (< hámt) pedig kétségtelen magyar képzés, a mely a
denom. hámlík mellett a romlík: ront, bomlík: bont-féle párok mintá-
jára alakult.

Sz. J.

Cseremisiz szótár.

(Hatodik közlemény.)

ptäri (r.) azelőtt; früher M. 12.

pu . . . v. *po* . . .

pü . . . *pü* . . . v. *pi* . . . *po* . . . *pö* . . .

pu fa (mint anyag); holz (passim). — Össz. *pu-sengge* élő fa; baum Gn. *pu-senggo* P. 11. 26. Úf. 16. Car. 15. Bk. 20. *pu-senggo* Ist. 253. *pu-sänggä* Bd. *pu-sangga* (m.) Bd. *pu-sänggä* M. 45. *pu-ü* baum-öhl Tr. *pu-tér* lastschlitten; дровни Tr. — *puayás* elfásúl; verholzen дровенѣть Tr.

pü fog; Zahn Gn. P. 24. M. 4. *pü*, *püj*, *pü* (m.) Bd. *pü* Tr. — *pü-söl* foghús; zahnfleisch M. 4. *pü-sül* id. Tr. — *püm* sótká mit den zähnen klappern Tr. — *püm irém*, *püm síém* fogam viczorítom; die zähne zusammenbeissen Tr.

1. *puém* ad; geben (passim) — *puedem* fr. Bd. *puedám* Tr. *pukalém* fr. Bd. *puokt-* adat; geben lassen Ocs. 32. — *puen-goltás* (m.) *puen-jamdaš* (m.) elárúl; verrathen Bd. *užaslen puas* szétoszt; vertheilen Ist. 220. *namál-puas* odaad; hingeben BM. 2, 11. — *mojlaném mo puasét ulo pu* was du mir zu geben hast (schuldest), das gib (bezahlle) Máté 18, 28.

2. *puem* fú; blasen Gn. Bd. — *pualam* id. Gn. Tr. Bd. *fulam* (m.) id. Tr. schnaufen G. 13. fölfúvódik; aufgeblasen werden, schwellen Bd. Gn. 13. *pualedem*, *pualeštam* fr. id. Bd. — *pualtém* gabonát szelel; getreide schwingen G. 58. Tr. *pualdem* id. Bd. tele fú; voll wehen (mit schnee) Bd. *pualtem* mom. Bd.

püem (cst.) bekerít; dämmen Bd. Zol. Gn. Tr. rekeszhálót csinál; eine fischwehr machen Gn. *püal-* id. Pu. 37.

püa (cst.) rekesz, kerítés; damm Bd. Gn. 76. *püje* (m.) Bd. fischwehr Pn. 37. Gn. *püa* teich, прудъ Bk. 32. *püä* плотина Tr. *püä* (m.), *püja*, *püa* прудъ, плотина Zol. — cs. *püwe* t. böjü.

puč szár; stengel G. 71. síp; pfeife Bd. (*poč* id. Bd.) rohrpfeife Gn. дудка Tr. trompete Ccs. 50. Ist. 70. rüssel, stachel; хоботъ, жало Tr. — *pualtem-puč* trompete Bd. *pučom pualtem* die pfeife blasen Tr. *tar-puč* pulverhorn Bd.

pučem apad, fogy; vermindert werden, abnehmen, fallen,

sinken (vom wasser) Gn. Bd. elpárolog; verdampfen Tr. Car. 21. Uf. 22. — *pućedem* fr. Bd.

puća v. *poće* id. Tr.

pućál v. *poćál* id. Tr. — *pućáлом* *šuškám* a puskát megtölti; die flinte laden, *pućál* *šusmő* töltővessző; ladestock Tr.

puća v. *pőćoš* id. Tr. — cf. cs. *poća* *воща* Zol.

pućestás viszket; jucken; зудѣть, свербѣть Tr.

pućomoš darakása; gekochte grütze Pu. 27. Gn. Bk. 16. *pućumoš* id. Bd. *pućumuš* id. NyK. 6, 194.

püćkam (est.) vág, metsz; schneiden Gn. 50. Bd. *püćkám* Tr. *püćkám* (m.) Bd. — *šedram* *püćkaš* himlőt olt; blattern impfen Sdr. 4. — *püćkedem* fr. Bd. (*šolom*) *püćkedáš* (fleisch) zerstückeln Ist. 129. id. Tr. *püćkedáš* id. M. 18. — *püćküldam* pass. Bd. — *püćkäláš* *подсѣкать*, *подрѣзывать*, *püćkáltáš* pass. Tr. — *püćkáltoš* levágott tuskó; abgehauener klotz; отрубокъ Tr.

püćke (est.) fűrész; säge Tr. *poćka* id. Zol. — *pel-kodán* p. félkézre való fűrész; eine kleine säge nur für eine hand Tr. — cs. *poćok* t. *püćki*.

püćkinzás fonalat sodor; zwirn drillen Tr.

püćkoš szelet (kenyér); schnitte (brot) Zag. 50. *pu-püćküš* fadarab; holzscheit Krest. 8.

pućë szarvas; hirsch M. 39. *püćë* rénszarvas; rennthier Gn. 60. — v. *püća*.

püđa (cs.) szeg; nagel Gn. P. 24. Zol. NyK. 6, 194. *poda* id. Zol. — cs. *püđa*.

püďalém (cs.) szegez; nageln P. 24. Zol. *püďalám* id. Tr. *poďalém* id. Zol. *püďalált* *kolomét-déne* (keresztre) feszített haláloddal; mit deinem tode am kreuze Bk. 80. — cs. *püďala*.

püďapká (r.) pudmérték; pudmaass P. 24.

püďestám csattog, sistereg; rárivall, czivakodik; knallen, knistern; anschnauzen, zanken Gn. bersten, knistern Tr. — *püďeštalt*- id. Ist. 124. zúg; sausen G. 51.

püďeratem (cs.) kever, felkavar, megzavar; mischen, umrühren, verwirren Gn. *püďuratem* id. Bd. *püďrotém* id. Tr. *putratém* (m.) Zol. *püďoratem* fellázít; aufwiegeln Ist. 119. *putraltem* Zol. *püďuratomlam* fr. *püďurataldam* pass. Bd. — *püďranem* zavarodik, keveredik; vermischt, verwirrt werden Gn. zavarog; sich empören Máté 26, 5. verderben Ocs. 89. *püďuranem* zavarodik; verwirrt werden Bd. — cs. *putrat*.

püďorgem eltörik, megreped, forgácsolódik; zerbrochen werden, bersten, sich splittern Gn. P. 6. Ocs. 43. *püďurgém* id. Tr. — *jür lum denš pudorgen* hat von regen u. schnee gelitten Pu. 35. *püďortem* tör, darabol; brechen, zerbrechen, zerstückeln Gn. Ocs. 43. *podurtem* Ist. 61. *püďörtem* M. 14. *püďurtem* NyK. 6, 194.

püďorgo stück, brocken Gn. morzsa; brocken Ist. 220. for-

gács; splitter Ocs. 90. *puđurgo* id. Pn. 42. *puđorgošo* id. Gn. *puđurgo* крошки, черепки, обломки Tr.

püđon íny, foghús; gaumen, zahnfleisch десны Tr.

puđovka (r.) scheffel (getreidemaass) Bd.

puđrine harag; zorn; гнѣвъ Zol. — cf. *puđratem*.

puđurančik (cs.) zavaros; trübe, verworren Bd. *puđránčik* trübe flüssigkeit; мутная жидкость Tr.

puer (m.) v. *pujro* Tr.

püérğa férfi; mann Tr.

puérła liget; hain Tr.

püganem, *püganaltam* görbed; sich biegen Bd. — *püganás* görbít; biegen; нагибать, покорять *pügártás* id. *pügárnás* нагибаться Tr. — cf. *pügürgem*.

pügö (cs.) járom, meghajtott fa; krummholz Gn. 47. *pügö* Zol. *pügä*, *püga* id. Bd. *pügo* P. 27. *pügo* дуга Tr. — cs. *pügü*.

püglmö (est.) fenyőtoboz; zapfen (eines nadelbaumes) Gn. P. 53. *püglmö* id. Tr. *püglmö* makk; eichel NyK. 6, 203.

pugomlá ág; zweig, *šopké-pugomlá* espenzweig (? sic) P. 2. — cf. *püglmö*.

pügor (est.) görbe, púpos; krumm, buckelig Gn. Bd. P. 26. Tr. M. 73. — cs. *pügör*- t. *bököre*, *bökörö*.

pügürgem (est.) görbed, ernyed, hajlik; sich biegen, sich krümmen Bd. *pügörtém* гнусь въ дугу Tr. *pügörném* id. Tr. *pügörölam* fr. Bd. — *pügürtem* görbít, meghajt; biegen, krumm machen Bd. *pügorten* wujžom den kopf beugend Zag. 65. *pügortem* Tb. 13. *pügártás* Tr. — *pügörtomo* gebogen Tr. [P. 54.]

püžš dió; nuss Gn. (m.) Bd. *püks* Bd. M. 23. *püks* Tr. *pügoš* *puilma* poszméh, hummel Tr.

puirká kicsiny; klein, winzig Tr.

pujorem (t.) rendel, teremt; bestimmen, erschaffen Gn. 53. *puirem* Bd. Pu. 40. *pujorem* Ocs. 33. *püjrem* Bk. 48. *pujrem* Ist. 25. — *puiršo žumo* teremtó isten; gott schöpfer Pu. 40. *pujoršo žumo* id. G. 23. 55. — *pujorša* apostel Tr. *it pujuro il'e* thue mir das nicht an Ocs. 33. — *pujoralt*:- kinde *pujoralton* als das brot schon verliehen war G. 73. — t. *bojor*:-

pujuromo parancs; befehl, *jumon pujuromo* dene auf gottes befehl Ocs. 65. *Isaaklan pujrmo üdoram* das mädchen, welches dem I. beschieden war Ist. 25. *poréš pujrmo* áldott; gesegnet Bk. 76. cf. *pórom püjro* segne ibid.

puirumás teremtés; schöpfung Bd. *pujremás* vorherbestimmung, gericht Tr. *poro pujrmas* liže seit gesegnet Ist. 243. *poro pujramašan Marija* gesegnete, gebenedeite M. Bk. 76.

pujro méhser; meth Bd. Tr. *pujor* (m.) Tr.

pužalam csavarással ráerősít; durch drehen befestigen (die femerstange an den schlitten; r. завернуть) Gn. 11.

- pukalém* lehull; herabfallen Tr.
püken (cst.) szék; stuhl Bk. 14. Uf. 74. Gn. *püken* Tr.
pukró (t.) konkoly; kornrade Tr. — v. *pokro*.
pukšém etet, táplál; zu essen geben, füttern Gn. Bd. Tr.
éizom p. szoptat; säugen Gn. *cize p.* id. Bd. — *pukšemo üškož*
kövér ökör; gemästeter ochs Ist. 234.
pükšém csomó; knoten, bündel; узель M. 16. *pükšém* Tr.
pükšémältäs befészkelődik; sich einnisten Tr. *зачинаться*
(о зародышахъ плодовъ) Tr.
pükšemdäs csomóba köt; in einen knoten binden Tr.
pükšérme v. *puškerme* Tr.
püktem kotlik; hecken, brüten, auf den eiern liegen; *pükten*
luktam kikölt; aushecken Gn. Bd. — *püktošo-čowe* kotlóstyúk;
brüthenne Tr.
püktäs Tr. *püktem* Bd. v. *piktem* id.
puktaltám hebegni, dadogni kezd; anfangen zu schnucken;
заикать Tr.
püktanaltam (m.) alászakad; herabstürzen Bd.
pül felhő; wolke, *šeme pül* viharfelhő; gewitterwolke, *pulaŋon*
borúlt; bewölkt Tr. *pül-gom*: *pülgomaštaša kuŋiza* mennyei birodalom;
das himmlische reich Km. 19.
pul: *p.-wuj* térd; knie Gn. 53. Tr. *schoos* Ist. 235. *polwuj*,
polbä knie Bd. *plwuj* id. M. 5. *plwuj* *nömäl* térdhajlás; kniebeuge
M. 6. — *pulwujtem* (m.) térdepel; knieen Bd. Tr. *pulwujtén* térden
állva; auf den knien Tr.
pula (r.) golyó; kugel Gn.
pülä, pülä (m.) sok; viel Bd.
pulák görbe, ferde; krumm, schief Tr.
pulámog árpalisztkása; brei aus gerstenmehl Bd.
pulaštar- összekever; vermischen Step. 15. *nunon jolmoštom*
pulaštaren (= *jören*) nyelvüket összekeverte; vermischte ihre
sprache Uf. 25. j. Car. 24. j.
pulat aczél; stahl Gn. 50.
puldär (cs.) előszoba, csarnok; vorstube, hausflur Gn. *puldur*
wohnung Krest. 9. сѣни Tr. Zol. NyK. 6, 194. *puldor* kammer Bd.
cs. *puldur*.
puldär kotkodácsolást hangutánzó szó; nachahmung eines
gluckendes lautes Gn. 27.
puldöréo fürj; wachtel Gn. 72. Ocs. 48. *puldurčo* id. Bd. *pul-*
durée id. Tr. *puldurco* NyK. 6, 195. [rest Tr.
puldoš falat; bissen Bd. *pulduš* stückchen brot, speise-
pulduraš védelmez; beschützen — *puldurtmäs* védelem;
schutz Tr.
pule elgörbült, ferde, ferdén, görbén, ferdesség, görbeség; ver-
bogen, schief, krumm (subst. adj. u. adv.) Tr. — cf. *pöle*.

püle-kerda sehr wunderbar; очень дивно Tr.

pülém (cst.) rekesz, szakasz, szoba; verschlag, zimmer Zag. 44. Ist. 142. *pülém* перегородка, комната Tr. — cs. *pülmek* t. *bülem*.

pülemdém elrekeszt, közfalat csinál; verzäunen, zwischenwand machen Tr.

püleštás görbit, meggörbit; biegen, krumm machen Tr.

puloš hónalj, váll; achsel, schulter Gn. *pulš* schulter M. 5. *pulukš* oberarm Bd. *puloš* (m.) schulter Bd. *pulukš* плечевая кость Tr.

pulká (r.) golyó; kugel Tr. Bd.

pülüksé, *pürükša* (cs.) adományozó (isten); der verleihher (gottes beiname); податель Zol. — cs. *pülüž*, *pülüžsi*.

pulzeštarem kificzamít; verrenken Ringw. — cf. *pule*.

pumaga (r.) papier Bd.

pumo ajándék; geschenk Bd. Tr.

pun toll, szőr; (kleine) feder, haar (passim) — *piliš-pun* haj a halántékon; haar an der schläfe Tr.

punem fon; drohen, zwirnen (passim) *punedem* fr. *punaldem* mom. Bd. *punuktás* заплетать Tr.

pundaš fenék, alja. vége vlminek; boden, der unterste, äusserste od. hinterste theil Gn. Bd. Tr. — Össz. *kožla pundašéš* mélyen az erdőbe; tief in den wald, *wuj p.*, *wuj wundaš* fejtető; scheidel *jol-wundaš* talp; fussohle Gn. Bd. *tepož-pundaške* a tengerfenékre; in die meerestiefe Ocs. 47. *p-oya* fenékdeszka; bodenbrett (am hölzernen gefäss) Tr. — *pundašteme* feneketlen; bodenlos Bd. Tr.

pundoš fatőke; baumstumpf Gn. *p-wuj* id. G. 11. *torke p.* fenyő-tőke; fichtenstumpf G. 37. *pundoš* id. Tr.

pundo pénz; geld Tr. *ši-pundó* silbergeld P. 17. — Össz. *pundo-šocon-kugo jumo*; *p-pujrošo*; *p-sazče*; *p-kaznačej*; *p-ser-lagoše* gottheiten, die geld spenden Tr.

punuškem penészedik; schimmeln Bd. *ponoškem* id. *ibid.* *punuškolam* fr. *ibid.* — *punuskem* id. Tr. megromlik (hal, hús); verderben (fische, fleisch) Tr.

punuškošo penész; schimmel Bd.

punžal időhatár; termin; срок Tr.

punzeštás csavarni kezd, motolál, behajtani a tézsta oldalát; winden, zwirnen, einkneifen den teig (beim gebäck) Tr.

pünžás kiresznelni vlmely szerszámot; ausfeilen irgend ein werkzeug; зубрить какой либо инструментом Tr.

pünžalam kinyom; auspressen P. 16. facsar; pressen Ocs. 28. csavar, kifacsar (mosott ruhát); winden, auswinden (wäsche) Bd. *punčalám* id. Tr. einschrauben die femerstange in den schlitzen Tr.

punžál-pumo eljegyzés; verlobung Tr.

punžaltem v. *munžaltem* id. Tr.

punžáldes der knoten, womit die deichsel an den schlitten gebunden wird; завертка Bd. — cf. *munžaltoš*.

pünžoškem penészesedik; schimmeln Gn.

pünžö fenyő; kiefer Gn. *pünžö* id. Bd. *pünču* id. Tr. — *pünžerla* fenyves; fichtenwald Bd. NyK. 6, 203. *pünžér* id. Tr. *pünžer* NyK. 6, 203.

pur (est.): *pur-kü* kréta; kreide Tr. *pur-gü* Bd. *pür-guž* mész; kalk; известь Tr.

purem bemegy, befér; hineingehen, platz haben (passim) *porem* (m.) id. Bd. — *wüdes*, *mönžas* p. baden (im wasser, in der badstube); *purem kajem* alámerül; untersinken Gn. *čoyeštén puren* elrepül; wegfliegen Tr. *keče purá* die sonne scheint hinein Bd. *kum vedrá puroman kü-ata* három vedert befogadó köedény; ein steinernes gefäss von drei maass inhalt Tb. 94. *pürtém* bevisz; hineinbringen Bd. Tr. beereszt; hineinlassen Gn. befogad; empfangen, beherbergen P. 13. Ist. 265. *nunom purten ulut* sie liessen sie hereinkommen Ist. 308. *purtal-* kommen lassen G. 43. — *portem* (m.) Bd. *portem* (m.) Km. 19. *partedem* fr. Bd.

2. *purem* (est.) gerendát összeró; balkengerüste zusammenstellen Bd. срубить срубы Tr.

1. *pürem* (est.) ránczol; falten, fälteln Gn. Bd. *püredem* fr. Bd. *pürnem* sich falten, *pürnülam* fr. Bd. — cs. *pür-* t. bör.

2. *pürém* rendel, elhatároz; bestimmen *orlokom püren* bűntetést adott; gab ihnen strafe Uf. Car. 16. *pürem* id. Tr. *püršo* schöpfer P. 20. *pürmaš* (emberi) természet; (menschliche) natur, *pürmašem* meine natur P. 10. — *pürükšo* schöpfer, *pürüjmo* teremtés; schöpfung, geschöpf, *pürmás* sors; schicksal, *pürás-wate* leánykérő asszony; brautbewerberin; свaxa Tr. — cf. *pujorém*.

puram harap, rág; beissen, kauen (passim) fogát csikorgatja; die zähne wetzen Tr. *poram* (ny.) Weske 23. *praš* id. felharap; aufknachen (nüsse) M. 23. *puredem* fr. Bd. *puredál-* egymást harapdálni; einander beissen P. 33. драться, грызться Tr. *predüläs* (m.) csíp; beissen (flöhe) M. 61. — *purlem* harap; beissen Bd. *purlám* id. Tr. harapdál, kóstol; kosten Bd. *puralam* (m.) *porlam* (m.) id. *püm öcert* p. die zähne wetzen Bd. *purlókt-* kosten lassen Pu. 43. *purlalás* прикусить *purldarás* beleharap; hineinbeissen Tr.

1. *purá* (est.) épülő épület; das im bau befindliche gebäude Gn. gabonaláda; kornbehälter im speicher Gn. 36. Bd. gerendázat, az éléskamra elkülönített osztályai; gebalk, die abgesonderten verschlage im speicher Bd. Tr. *pura-wiéa* istálló; stall Gn.

2. *purá* sör; bier Bd. Tr. Gn. 69.

puraga erős sör; starkes bier Gn. 80.

1. *purak* (r.) por, staub Ist. 9. Ocs. 8.
 2. *purák* bödöny nyirfahéjból; gefäss von birkenrinde Tr. —
 r. *буракъ* cf. *purá* 1.
puraks leánykérő; brautbewerber (vog. *zaitne zum*) Bd. —
 cf. *purem* 1.
puralka (r.) rend; ordnung Gn.
pürém (est.) prém, szeget; verbrämung, besatz Gn. ráncz;
 falte Bd.
purgedám fölkapál; rigolieren Tr.
purgo szár, nyél; stiel Tr. — cf. *wurdo*.
purgošt-: *kindom purgoštén séndožo* er möge korn haufe n-
 weise niederlegen P. 32.
purgož: *lum-purgožom [kuzé kondén]* wie (der wind) den
 schnee aufhäufend [mit sich bringt] P. 32. (viell. von *purgem* auf-
 häufen? cf. *purgoštém* t. *bür- bürt-* schwellen). — *purgož mardež*
 wirbelwind Uf. 92.
purgožmás wirbelwind, empörung, mischung; *вихрь, воз-*
мущение, смѣшение Tr. — cf. *purgož mardež*.
pürdüž fal; wand Bd. *pürdüž* id. Tr.
puroltoš leharapott darab; abgebissenes stück Tr.
purós (est.) bors; pfeffer Gn. *purus* id. Bd. Tr.
 1. *purká* törekeny; zerbrechlich Tr. (*čorostvoj?* sic Bd.)
 2. *purká* (m. t.) pulyka; truthuhn Tr. — t. *kurka*.
purkal-: *kindo purkalén* a kenyér megszáradt; das brot
 wurde trocken, hart Tr.
pürküt (t.) császársas; goldadler Tr. *pürkot* id. Bk. 78. ke-
 selyű; geier Máté 24, 28. — t. *börköt*.
purlá jobb oldal; rechte seite P. 45. Tr. — cf. *puro*.
purlangam (m.) megérik; reif werden Bd. — *purláyon* érett;
 reif, sárgult (levél); vertrocknete (blätter) Tr.
purloštás kigyógyít; heilen; *вылѣчивать, выправлять* Tr.
purlo (est.) szürkés; graulich Tr. *purlá* id. ibid. — cs. *purla*
 t. *burli*.
purluk vagyon; habe; *пожитки* Tr. jószág, kincs; schätze;
сокровище, имѣние Tr. Bd. ló; pferd Bd.
pürmä' (t.) ráncz; falte Tr. — t. *börmä*.
purmola jobb kéz, oldal: die rechte (seite od. hand) Gn. Uf.
 28. j. *purmulá* id. Bd. *purmlá* id. Tr. *wurgumlá* (m.) id. Bd. Tr. —
purmulá weg jobbra; rechts (hin) Bd.
purmo bögöly, pöcsök; pferdefliege (tabanus) Bd. Tr. — Össz.
lomož-p. aschfarbene pferdefliege Tr.
purna kas, kosár; wagenkorb, korb Tr.
puro jó, gut Bd. Tr. *pura* (m.) id. Bd. Tb. 246. egészséges;
 gesund Bd. *purö* (m.) jószág, kegy; gnade M. 68. *purölök* id. ibid.
purö jähän könnyörületesség; barmherzigkeit M. 68. *pura li* salve

BL. 1, 40. — *purásol* unzeitig, ungelegen Tr. — *puremam* javul; sich bessern Bd. *puremdem* caus. Bd. Tr.

puró (cst.) fűró; bohrer — *porolem*, *prolem*, *poroledem* fűr; bohren Bd.

pürö méhser; meth Gn. *püro* P. 25.

pürsa (cst.) borsó; erbse Gn. 46. *pürsá* Bd. Tr. *prsa* (m.) M.

20. — *kugo-p.*, *ñemič-p.* bab; bohne Tr. Bd. *jamšók p.* lencse; linse Tr. — *p.-lodak*, *p.-otoza* babhüvely; schote Tr.

purto nyél, szár; stiel, stengel; черенъ, стволъ, корень у грибовъ Tr.

pürtnük (t.) fodormenta; krausemüntze Bd. *pürtnik* Tr. *prtnók* M. 21. — t. *bötnek*.

pürűž sógor; schwager; шуринъ Tr.

puržalam kifacsar (ruhát); (die wäsche) auswinden Gn.

pusák szöglet; ecke P. 13. 16. sarok; winkel Ist. 321. **внутренний уголъ** Tr. — cf. t. *počmak* winkel, ecke.

pusás elrejtőzik; sich verstecken Tr. *pusnás* id. Tr.

pűsir, *pűšer* v. *pűšer* id. Tr.

puslaš elpárolog, magán kívül van; verdünsten, seine fassung verlieren; выдыхаться, терять должное свойство Tr. — cf. *puš* dampf.

pűšman hegy; berg G. 59. cf. cs. *poš*, *puš* haupt u. *mun* hoch, gross.

pűšö éles; scharf Gn. 61. schneide, spitze Gn. 50. gyors, ügyes; schnell, flink Gn.

pusta (r.) üres, puszta; leer, öde Gn. Bd.

pustejém megsemmisít, elront; vernichten, verderben Gn.

1. *puš* csónak; bot, kahn Bd. Gn. 68. Tr. *poš* (ny.) Weske 24. — **Össz.** *tul-p.* gőzhajó; dampfschiff, *p.-kután*, *p.-poč* hajófar; schiffshintertheil Tr. *p.-pundaš* schiffsboden, *p.-ner* hajóorr; schiff-schnabel Bd.

2. *puš* (cs.) pára, gőz; dampf Fn. Bd. Tr. illat; geruch G. 60. *poš* (m.) Bd. — *pušan* gőzös, bűzös; dampfig, stinkend Bd. Tr. — cs. *pus*.

3. *puš* adó; abgabe, steuer Gn. cf. *puem*.

pušém elhallgat; aufhören zu reden NyK. 6, 203. — cf. *posem*.

pušarém (cs.) fingik; fürzen Gn. Bd. Tr. Zol. — cs. *puzur-*.

pušara (cs.) mormota; murmelthier Tr. — cs. *psara*.

pušártes, *pušertás* fing; furze Bd.

pušaš megillető rész; antheil P. 21. Car. 31. *wui-pušašem ukaleš* von niemand bin ich abhängig Pu. 38. — *pušašlok* id. Pu. 16.

puše (r.) inkább; mehr W. 205. 1. *pušo* id. P. 8. *puššo* Gn. *pušo* Bd. — r. *пуще*.

pušom tuchene borte, verbrämung od. einfassung am schuh, *kumda pušman* mit breitem rande versehen Gn. 68.

puškedám fosik; an durchfall leiden Tr. Sdr. 5. — *puškedem* NyK. 6, 213. *würom puškét potárošom* ich habe blut gesprengt Pu. 29.

püškemä'toš csira; keim; зародышь Tr.

puškerme mogyorófabokor; haselbusch Tr. NyK. 6, 203.

puškodo puha; weich Pu. 42. Gn. *puškodo* Bk. 24. *puškudo* Bd. Tr. *puškuda* (m.) Bd. — *puškedemám* puhul; erweichen Bd. Tr. *puškedemdem* caus. Bd.

püskolam szür (vlmi rovar); stechen (von insekten) Gn. *puškulám* varróttüvel szür, tűz; mit der nähnadel stechen Tr. — *šíoksam püskolon* mit silbermünzen verziert Pu. 40.

puškul tüzés; nath Tr.

pušlanem párolog; dünsten Bd. gut, übel riechen Tr. — *pašlanolam* fr. *pušlanaldam* párolgásba jön; ausdünsten Bd. — cf. *puš* 1.

pušlandártoš hőség; hitze, schwüle; зной Tr. — cf. *pušlanem*.

pušném von drohungen sich besänftigen lassen; смиряться отъ угрозы Tr.

püšt-kalés совѣстно; скрепный; мерзкий Tr. *püšt* schlecht, übel (adv.); дурно Bd.

puštam megöl; tödten (passim) — *jingg puššo* gyilkos; mörder Bd.

puštolaltáš forróvá lesz; wird heiss Sdr. 5. *puštolanaš* id. Sdr. 5. — cf. *pušto*.

puště bél, hurka; darm, magenwurst M. 6. *pušta* (m.) Tr.

puštmo halál; der tod Bk. 55.

1. *pušto* pörkölt s összetört árpából főtt kása Bd. dicker brei aus gekochtem und gemahlenem getreide Gn. толокно Tr. *puště* (m.) M. 17. *pušta* (m.) Bd.

2. *pušto*: *tovar p.* a nyélnek való lyuk a fejszében; öse an der hacke Bd.

put (r.) pud (gewicht) Gn. *pot, pud* (m.) Bd.

putajmaš szorgalom; fleiss M. 69.

putělká (r.) bouteille Tr.

pütoň, -něk (est.) egész, ép; ganz; unversehrt Gn, *pütiün* Bd. *pütnek* Zag. 46. *püteň-ok* (m.) Bd. *pütiün, pütiünnék* Tr. *püte- nek* Zol.

pütorém (t.) teker, csavar; winden, umwinden, drehen P. 15. *pütorém* Gn. *pütiürem* кругу, суку Tr. *pütornam* sich wenden P. 32. *pütiürnaláš* umwickeln, *pütiürnaltám* umgewickelt werden Tr. *pütoralt-* sich verwickeln Ist. 119. Ocs. 85. *pütralton* verworren G. 73. *kidšom kaza-paran kowašta deno pütořen* er umwickelte seine hand mit ziegenfell Car. 34. — t. *bötör-*.

putorák igen nagyon; ungemain sehr P. 7. Ocs. 26. Uf. 87.
potrák Tr. (< *pütoónrak?*) — v. *pátár* Bd.

pütmás (m.) fejsze; beil (u. allerlei geräthe zum holzschneiden) Tr.

pütnik (cst.) ménta; krausemüntze Tr.

pütö bőjt; das fasten Gn. *pütö* Uf. 99. *pütü* Bk. 59. *pütö* Tr.

putrák hangos; laut, cf. *potrák* Tr. — cf. *putorák*.

pütürángo denevér; fledermaus NyK. 6, 203. *vodo p. id.*
ibid. 204.

pütüréc habaró; quirl; *мытовка* Tr. — cf. *pütörém*.

pütürme *šuvoš* v. *pətr-šuvoš*; *pož* Tr. — cf. *pütörém*.

putürtuk parti fecske; *hirundo riparia*; *стрижь* Tr.

püzás fűrészt kireszel; säge feilen; *зубрить*, *püzoktás*
caus. Tr.

püzrém, *püzralám*, *püzürtém*, *püzürném* v. *pizirém*, *pozorém* Tr.

püz: *püz wüt* izzadság; schweiss Gn. Bd. *püz* Ist. 9. Tr.

püzem (cst.) megront; verderben Gn. Bd. Ocs. 87. *verzaubern*
G. 50. *püzaltaráš* id. Tr. *püzgal*-verderben P. 21. *püzlem* megromlik; wird verdorben Bd. Ist. 149. Tr. *püzlen* hibás (testtű); fehlerhaft Sdr. 4. *püzlaldam* id. Bd. *püzlolam* fr. id. Bd. — cs. *pust. boz.*

püzadán (cs.) lyukégető vas v. drót; eisen o. drath, womit ein loch ausgebrannt wird; *жгало* Tr. — cs. *püzadan*.

püzaldam izzad; schwitzen Bd. *püzaltám* Uf. Car. 17. *püzaltam* Tr. Ist. 272. *pözaltam* Gn. — (cf. t. *pözol* человекъ любящій тепло Tr.)

püzaltás v. *punžaltás* id. Tr.

püzar gyalu; hobel Gn. Bd. Tr. *pžar* id. M. 66. — *püzarem*
gyalúl; hobeln Gn. Tr. *pžaraš* id. M. 66. *püzarlem*, *püzarlolam* fr. id. Bd.

püžas csapda vízi madarak részére; der fischreuse ähnliches fanggeräth für wasservogel Gn. *püžas ludet ulo* du besitzt gänse, die in die fälle fallen G. 60.

püzákš fészek; nest Bd. *püzákš* Tr. *pežáž* (m.), *pižáž* (m.), *pižás* (m.) Bd. — p. *optaš* fészket rak; nest bauen Bd.

püžok megbabonázás; hexerei p. *tene kia* megbabonázva betegem fekszik; liegt behext krank G. 53. — cf. *püzem*.

R

rabá (m.) kerítéslécz; zaunstackete; *тычина* Tr. — cf. *рубить*, *срубъ*.

robotajem (m. r.) dolgozik; arbeiten Bd. *robotajem* id. *ibid.*

rabotnik (m. r.) munkás; arbeiter Bd.

ráda (m. r.); *sim r.* hétszer; siebenmal Bd.
rádomók (m. r.) sorjában; nach der reihe Bd.
rage (r.) rák; krebs Bd. Tr. — cf. *rake*.
ragoš v. *rakš*.

řaxátlan- (r.) eszét veszti; von sinnen kommen; ряхнуться
 Ks. 54.

raj (r.) paradicsom; paradies Bk. 48. Gn. Bd.
räjem (m. r.) összebeszél, egyezkedik; sich verabreden Bd.
rake (r.) rák; krebs Gn. *räk* (m.) Tr. — *rakowot* (< *rake-*
pot) kagyló; muschel Gn. 6. *rage-pot* раковина Tr.
rakmat (est.) hála, dank Ocs. 11. G. 58. *raymát* id. Tr.
rakš barna; braun (vom pferd); гнѣдой Tr. pej; fuchsfarbig
 Bd. *ragoš* пусый Tr.

ram (r.) ablakráma; fensterrahmen Tr.
ransedás arczát ránczolja; das gesicht runzeln; морщить
 лицо Tr.

ranžem (t. p.) sanýarog; sich abmühen, sich plagen Gn. *ran-*
žoktem sanýargat; plagen, beschweren Gn. Uf. 54. j. — t. p. *ränže-*
ras (t.): r. *kalasén* világosan megmondta; sagte es deutlich
 Ocs. 108. *raš* id. Tr. *rašt* id. Ist. 154. — *raš* igaz, helyes; wahr,
 richtig Bd. Tr. *rašt* вдругъ, внезапно Tr.

rašak v. *ras*, *raš* id. Zag. 20.

raškada világos; hell, klar; свѣтлый, ясный Tr. erős, rendü-
 letlen; stark, unerschütterlich Bd. *raškadan* свѣтло, ясно Tr. tiszta
 hangon; mit klarer stimme Bd.

raškademdás megmagyaráz; erklären; пояснять; *raškademás*
 поясняться Tr.

raskaltem pattog, csattog, reccsen; klatschen, knallen, kra-
 chen Gn. *raskaldem* reccsen; krachen Bd. *raskaltá* villámcsapás
 éri; vom blitz getroffen werden; поражаетъ (молнія) Tr. *raskál-*
toto erős mennykőcsapás; starker donnerschlag; сильный ударъ
 грома Tr. — cf. громъ раскатывается.

raskatan erős mély hangon; mit kräftiger tiefer stimme Bd.
raškan id. ibid.

raške = *rašt* rasch Gn.

rašt gyors, gyorsan; rasch (adj. v. adv.) Gn. вдругъ, вне-
 запно Tr. hell, deutlich (adv.) Bk. 112. Ist. 154. *rašt toskal* tüchtig
 trete auf G. 78. — cf. *ras*.

raštá (r. t.) karácsony; weihnachten Tr. — r. рождество.

razum kinderkrämpfe; младенческая Tr.

rat (r.): *rat tene* sorban; der reihe nach Gn. Pn. 11. *rad*
 Ocs. 33.

rat (r.) víg; froh Gn. *rad* Bd.

rawë rúd; stange M. 31. — cf. *rabá*.

razbójnik (r.) rabló; räuber Tb. 114.

- razi* (r.) egyszerre; zugleich, plötzlich Bd.
raznoj (r.) különböző; verschieden Bd.
razzorjajem (m. r.) szétszaggat; zerreißen Bd.
regen (m.) moh; moos M. 25. *regénže* id. Bd. *regenže* moosflechte, baummoos Gn.
redoštás (m.): r. *bordāņom* den hopfen von der stange abnehmen; снимать хмѣлевицу съ тычини Tr. — r. рѣдить.
reitlem (r.) megegyezik; abmachen, einen vertrag schliessen Gn. — cf. *rājem*.
rēka (r.) folyó; fluss Bk. 48.
rema (r.) idő; zeit Gn. — время.
rese, reskol v. *kres, kres-kol* id. Tr. — *res* id. Bd. *ores* id. P. 12.
réwe (r.) répa; rübe P. 25. Tr.
rewež (r.) népszámlálás; volkszählung Gn. *reviza* id. Bd. *revíz* Tr.
rez (r.) galy; reis Gn. 53.
ribiž v. *rowož* id.
ride mécsbél; docht Tr. — cf. *rüdö*.
ripšem v. *rüpšem*.
rišitka (r.) léczkerítés; gatterzaun Pu. 40. *rešotká* id. Tr.
riž szépség; schönheit; красота, *rižtema* nem szép; nicht schön — *rižlá* schön, anmuthig, *rižlemāš* felkészül, ellátja magát; sich ausrüsten; снарядить Tr. — cf. t. *rüües* gestalt.
rodangam (m.) megrozsdásodik; rostig werden Bd.
roganēl rozsda; rost Tr. — *rodanēl* id. ibid.
roktalāš fölmelegít; aufwärmen Tr. — cf. *oraš, oroktāš*.
romaldāš besötétedik, szürkül; es dämmert Tr. — cf. *rūmbalgaš*.
roskal (t. a.) szerencse; glück Gn. 61. *roskalan* glücklich (adv.) G. 56. *roskaltome* unglücklich Step. 17. — t. *riskal*.
roskalt- (r.) kerül; ausweichen Step. 4. — r. рыскать.
rowož róka; fuchs Gn. Tr. Bd. *rebež, ribāž, ribež, ribiž* (m.) Bd. *ribiž* Tr. *rübüz* (m.) NyK. 6, 195.
roz szerencse; glück (? sic) Gn. 61. — cf. *roskal*.
rozem ráz; schütteln Tr. — *rozarāš* (m.) leráz; abschütteln; отряхивать Tr. — *rozaltāš* megrázódik; geschüttelt werden Tr. — cf. *rüzem*.
roen: *roen šuaš* leszakít; pflücken M. 23.
roáltoš a paraszting vászonbélése; leinwandfutter am bauernhemd Tr.
rodá törékeny; spröde, zerbrechlich Tr.
rodo (r.) rokon; verwandter G. 57. P. 4. *rodo, roda* (m.) Bd.
rod-tukom rokonság; verwandtschaft Zag. 47.
rogožá (r.) matte, bastdecke; порожа Tr.

rok föld; erde, erdreich Gn. 33. M. 63. Bd. Tr. *molando rokom kockon ilo* a föld porát egyed s úgy élj; iss staub u. lebe so Uf. 17. Car. 16.

rokmaltem halkan nyerít; leise wihern Gn. 33.

ron turha; rotz Bd. Tr. — *r.-wozjon* nátha; schnupfen Tr.

rongedam bőfög; rülpsen Gn. Bd. Tr. — cf. r. рыгать.

royoż szürke; grau; сѣдой Tr. *royěž* M. 34.

royos gödör az úton; ausgefahrenes loch; ухабъ Tr.

royos (r.) szajkó; holzhäher; ронжа-соика Tr.

ronżem fölfejt; eine naht auftrennen Gn. *развивать, расплетать, разбрасывать* Tr. *r. nálmo godemát* mikor széjjel véte-tik, wenn es aus einander genommen wird Pu. 19. *kawán góčon ronżén šaremašésát* beim a b l a d e n des schobers u. beim ausladen Pn. 16.

rošcot (r.) elszámolás; abrechnung Gn. *rošcot* (m.) Bd.

röskal (t. a.) szerencse; glück Ocs. 24.

rož lyuk; loch Gn. Máté 9, 16. Bd. Tr. *raž* (m.) Bd.

rredás tisztít, fényez, kopaszt; reinigen, polieren, bepflücken; чистить, полировать, общипывать Tr. — *rridás* id. ibid.

ru seprő; hefen Bd. Gn. Tr. kovász, sauerteig Ist. 228. Máté 13, 33.

ruem vág, levág; hauen, schlachten Gn. Bd. — *ruestam, ruštolam* fr. Bd. *rualam* зарубить, надрубить, *rualoktás* caus. Tr. — *rojektem* (m.) vágat; hauen lassen Bd. — *roem* (m.) *roalam* (m.) Bd.

ruálmo-poldoš ruhakapocs; häckchen am kleid — *r.-p.-oyo* knopfloch; петелька Tr.

rualtem kap vlmi után; fassen, greifen Gn. схватить Tr. *rualdem* Bd. *rualkalem* fr. Bd.

ruás kovász; teig P. 24. Gn. *ruakš* id. Tr.

rübšaltam ingadozik; schwanken Máté 11, 7.

rüčkalem rázogat; schütteln (fr. von *ružem*) Gn. *rüčkalem* id. Bd. — *rüčká* farkával legyezgeti magát (a ló); das pferd wedelt sich mit dem schweif; опахивается хвостомъ Tr.

rüdem old, fölold; lösen, auflösen Gn. Ist. 251. leoldja láb-tekereseit; den fusslappen abnehmen Tr. *jol rudem* id. Bd. — *rudkalem* fr. Bd. — *rudaltem* pass. Ist. 160. Tr.

rüdem szakít; pflücken Máté 12, 1. *rüdalt-* abreißen Bk. 39. — *rüdem* eine schnur ausdehnen Tr.

rüdayam rozsdásodik; rosten Gn. 77. *rüdayam* id. Máté 6, 20. *rüdayeš* Tr. *rüdaydärem* mit rost bedecken Tr.

rüdayše rozsa; rost Tr. — *rodányóšo* id. Tr.

rüdü a fa béle, das mark des baumes Gn. 53. — *mlande r.* a föld belseje; das innere der erde Gn. 48. *šüder r.* das innere des

sterns P. 47. *sorta-r.* gyertya-bél; kerzendocht *ibid.* *jüt-r.* mitternacht G. 57. — *rüdö* Tr.

rüdo támasztó rúd; stützpfaht P. 26. — *ner rüdö* orr háta; nasenrücken Bd. — ? cf. r. пруть.

rujžem, ružem ráz; schütteln Gn. 75. *rujžalt-* id. G. 32. — cf. *rüzem.*

rum v. *run* id. Tr.

rûm sötétség; finsterniss; мракъ Tr. — *rûmla* sötét; dunkel, finster Tr.

rûmbalgem szürkül, sötétedik; dämmern Gn. Bd. *rûmbalgem* id. Tr. *rûmbülgedem* fr. Bd. *rûmälgaš* смеркаться Tr.

rûmbälge szürkület; dämmerung Tr.

rûmbalgemaš szürkület; dämmerung Bd.

rûmbük szürkület; dämmerung — *rûmbükän* (adj.) Bd.

rumbuk zavarosság; das trübe Bd. *rumbök* das trübe, bodensatz Gn. *rumbukán* (adiect.) Bd. Tr.

rumbuktás zavarossá tesz; trüben Tr. *rumbukangam* zavarossá lesz; sich trüben Bd. *rumbukanydem* zavarossá tesz; trüben Bd.

run turha, takony; rotz, schleim (aus der nase) Gn. Tr. *rûn* id. Tr. — cf. *ron.*

rups harmat; thau Tr. — cf. *lupš, luws.*

rûpš függő bölcso; hängwiege Tr.

rûpšém inog; wackeln Bd. *rûpšem* качаю машу Tr. *röpšém* (m.) ingat, ringat; schütteln, schaukeln Bd. — *ropšaltam* (m.) geschaukelt werden Bd. M. 44. *ropšaltem* (m.) schaukeln Bd.

ruš (r.) orosz, oroszul; russe, russisch Gn. Tr. *rušlá* russisch Ist. 7. Ocs. 6. — ÖSSZ. *ruš-aria* sonntag Bk. 34. *r.-a.-kečön* id. G. 63. *r.-a.-kugo-jumo* (pújrošo) gott des sonntags Tr. *r.-a.-jumon-awážo* мать бога воскресенья Tr.

rûšt rögtön, egyszerre; plötzlich Bd. *rûšt, rûžd* id. Tr. — cf. *rašt.*

rûštám megrészegszik, részeg; betrunken werden Gn. Tr. Bd. *jun rušton purušo údrämaš* ein betrunkenes weib Ocs. 69. — *ruštšo* részeges, säufer Tr. *ruššo* id. Bd. *ruštoktém* опьянню Tr. *ruštoktare* megrészegit; betrunken machen Bd.

rušta (r.) rosta-féle készülék a pálinkafőzésnél; eine art sieb beim branntweimbrennen; коробъ изъ луба со дномъ изъ палокъ для процѣживанья сусла отъ барды Tr.

ruštmaš részegség; trunkenheit Tr.

rüzem ráz; schütteln Bd. *rüzem* id. Ocs. 67. Ist. 95. *rüzaldem* mom. id. *rüzaldam* megrázkódik; sich schütteln Bd. *rüzaltar-* zum zittern bringen P. 15. — *rüzém* киваю, машу, трясу; *rüzältarém* встряхиваю; *rüzaltám* трясу Tr. — *rzem* (m.) Bd. *ržáš* Tr. *ržälem* (m.) megrendül, rezdül; erschüttert werden, erzittern Bd.

- rűž zaj*; lärm, geräusch Ist. 212.
ruža (r.) rozs; roggen Gn. 22.
rűže túlzóan, dűhösen, könnyelműen, csűnyán; zu viel, wűthend, leichtsinnig, entstellt; слишкомъ, неситово, вѣтрено, безобразно Tr. — cf. *rűže*.
rűže zaj, lárma; geräusch Máté 7. 27. — *rűže šašlaš* lármaž, kiabál; lärmnen, schreien Bd.
rűžém zörög; rasseln Bd. *rűžém* lärmnen Tr. — *rűžen-šolgomáš* lárma; lärm Tr.
rűwšem schaukeln, wiegen, pumpen Gn. — cf. *rűpšem*, *lűwšem*. — *rwałtíš* hullámzik; wallen, wellen schlagen; волнуется Tr.
rweže = *orweže* Gn. *rweza* id. Bk. 59. *rweže* мальчикъ; дєвєрь моложе мужа Tr. — Össz. *rwežu-pušćyna* csemete; schössling Tb. 77. *ű-pušćyon rewezá-parćážo* az olajfa bimbói; die knospen des öhlbaumes ibid.

S

1. *sa* (pron. demonstr.): *sáde* az; jener. *šode* id. Gn. *sádo* id. P. 12. — *sad-deno* Zag. 40. *sandene* Step. 3. *sadolán*, *sadon-deno* Uf. 18. j. *sadelán*, *sáde-verec* Bd. azért; darum — *sadon denak* azzal; mit dem Máté 6, 2. *sadák* точно также Tr. — *sádoge* így; so Ocs. 46. — *sádogok* ép úgy; ebenso Ocs. 72. 118. — *sádes* ekkor; jetzt Ocs. 87. *sadenam*, *sade-kodom* akkor; damals Bd. — *sádešak* ott; dort Ocs. 58. — *sagelú* eben dorthin; вонъ туда Tr.
 2. *sa* kasza; sense Gn. *sā* M. 38. *sā* Zol. — Össz. *sa-kűžö* aus einer sense verfertigt messer G. 16. — cf. *saba*, *sawa* cs. *sāwá* id.
sāb szénaasztag; heuschober Tr.
 1. *sabáš* füvet kaszál; gras mähen — cf. *saba* 1.
 2. *sabáš* (csst.) pofon csap; ins gesicht schlagen Tr. Zol. *sabaltáš* id. Tr. — cs. *sāp*- t. *čab*-.
 3. *sabáš* (cs.) lisztel meghint (abrakot); mit mehl das futter bestreuen Tr. — cs. *sāp*- t. *sib*-.
 1. *saba* (csst.) v. *sa* 2. id. Zol. — cs. *sāwá*.
 2. *saba* (m.) tenyér; flache hand; ладошь Tr. — cf. *sabáš* 2. — cs. *šopka* ohrfeige.
sāba (cs.) haraszt; reisholz Tr. — *sābā pudurtoš* id. Bd. — cs. *sāba*.
sabikaláš tapsol; in die hände klatschen — *sabiktém* caus. Tr. — cf. *sabem* t. *čab*- cs. *sāp*-.
sabár v. *sawár*.
sabla (r.) kard; säbel Gn.
sabor- v. *sawor*-.

sacém (m.) akar; will BJ. 7, 17. Bd. покушаться, намѣряться Tr. — *kolás sacá* haldoklik; mit dem tode ringen Bd.

sad (r.) kert; garten M. 10. Tr. — *sado-wiče* id. Tr. — *sat* id. Bd.

sađopka (r.) kert; garten Gn.

sagá mellett, mellette el, körül; neben, vorbei, um-herum; возлѣ, подлѣ, мимо, около, при Tr. Bd. — *sagarak* közelebb; näher; поближе Tr.

sagaemš közeledik; sich nähern — *sagaemđáš* caus. Tr. — cf. *sagá*.

sagal, *sagole* (cs.) kapocs, kampó; haken; крюкъ. — ÖSSZ. *tür-wolák-sagole* eine art dachsparren; крюкъ, употребляемый для утверждения нижней стрехи Tr. — cs. *sekle*.

sagát (est.) óra; stunde Tr.

sagonem (t.) gondolni vkire; an jemanden denken Gn. 69. — t. *šagin-*.

saglā v. *sagal* id. Zol.

saglas (r.) megegyező; übereinstimmend Ks. 26.

saj egészséges, szép; gesund, schön Gn. Bd. *sae* Bd. Tr. *saj kotta* bleibt gesund Bd. *saj čonan* keusch Bk. 68. *saj uwer* das evangelium Máté 40, 23. *sajes užas* szívesen látni, kedvelni; gerne haben Ocs. 123. *sajlen užas* id. Ist. 175. *sajnak* adv. Ist. 215.

sajka (r.) kehely; becher Gn. 73.

saják (m.) jövevény; fremder, ankömmling Bd. Tr.

sajlás szépít; zieren Tr. *saemam* szépül; schön werden — *saemdem* szépít, jobbít; verschönern, zieren, verbessern Bd.

sajlém (t.) kiválaszt; auswählen Bd. Gn.

sajrém v. *serém* Tr.

sakem (cs.) fölakaszt; aufhängen P. Gn. Bd. Tr. Ist. Bk. — *sákem* M. 16. Ocs. 61. Tr. — *sakalem* magára akaszt; auf sich hängen P. 9. aufladen (auf das pferd) G. 59. — *sakaldem* mt. Bd. *sakaldam* sich aufhängen Bd. *sákokt-* hängen lassen Ocs. 122. *sakalt-* id. Ist. 173. *sakaltokt* id. Ist. 38. Bk. 39. — *sákem*, *sákältem*, *sákáltam* (m.) Bd. *sákálem* W. 22. — *šueš sákáltaš* nyakába borul; um den hals fallen Bd. *oknāeš sākömö sawe* függő; vorhang M. 16.

sakau (t.): *s. jolman* hebegő nyelvű, beszédű; stotternd Ocs. 41. — t. *sakau*.

sákče (t.) védő angyal; schutzengel Tb. 247. *sačče* id. Tr. — cf. t. *sak* vorsicht; *sakla* behüten; *saklauči* schutzengel.

sákele v. *sagal*, *sagole* id. Bd.

sakəroj (r.): *s. küwar* diele, deren bretter mit den kanten übereinander zusammengefügt sind Gn. 68.

šakoj (r.) kiki; jeder; каждый M. 12. allerlei Gn. minden; alles Bd.

- sakor* czukor; zucker Gn.
saklém (t.) védelmez, őriz, megment; schützen, bewahren, retten Gn. 57. Pu. 16, 17.
saklok (cs.) folt; flicklappen Tr. Zol. — cs. *saplok*.
sakmák (t.) ösvény; fußpfad Tr.
saktarém v. *čaktarém* id. Tr.
salém (cs.) kaszál; mähen M. 21. Zol. *solem* (m.) Zol. Gn. —
salalt-pass. Tr. cs. *sol*-t. *čal*-.
sala (cs. m.) ostor; peitsche M. 32. Zol. *sola* id. Zol. —
cs. *solá*.
salaltás leseper; abkehren; метлою снахивать Tr. —
cf. *salko*.
salam (est.) üdvözlet; gruss Gn. 65. Pu. 40. *salamalok* id.
Bk. 60. — *salá* id. Tr.
salat (r.) szalad; malz P. 50.
saldat (r.) katona; soldat Gn. *saldák* id. Bd. *salták* (m.) id.
Bd. Tr. — cf. cs. *saldak*.
salom (cs.) láng; flamme M. 27. *salam* (m.) Bd. — cs. *solom*.
salomemäs meggyúlاد; sich entzünden — *salomemdäs* meg-
gyújt; anzünden Tr.
salko (cs.) seprü; besen M. 38. Tr. — cs. *solga*.
salmá serpenyő; bratpfanne P. 27. Bd. Tr. *selmä* (m.) Bd.
selmä (m.) Tr. — *s. muno* rántotta; rührei Bd. *salmá*-kinde pfann-
küchen Tr. — ? cf. *salom*.
saló (t.) tutaj; floss Tr.
samaj (r.) ugyanaz; derselbe; zeichen des superlativs Gn.
samoj Bd.
saman, *zaman* (t. a.) azonnal; bald, schnell Gn. 7. *samangona*
id. Ocs. 119. *samon* id. Tr. *samanorak* id. Ocs. 43.
samawar (r.) szamovár Pu. 42.
sámon (m.) tévelygő; irrend — *sáman* id. Bd. *saman* egye-
netlenkedő, czivakodó; uneinig, zanksüchtig Ocs. 8. — Össz. *s.*-
korna irrweg, *s.-keša* tévelygő; irrend Bd.
samorok (cs.) fiatal; jüngling; молодой Tr. *samrok*, *sämräk*
(id.) Zol. *sámerök*, *samerek*, *samorök*, *samerek*; *sämerek* (m.) id.
Bd. — *samorok* kleines kind Gn.
samlaš (cs.) nyúni; gäten M. 24. — cs. *šomla*.
samók (r.) kastély; schloss; замокъ Tr.
sanat (t.) fejedelem; fürst (= *törja*) Ocs. 30. — t. *sanat*
tanácsos; der rath Bál. 71.
sandale (t. p.) üllővas; amboss Bd.
sandalok (cs.) világ; welt Bk. 51. Zol. id. atmosphäre Tr. id.
ország, föld; land, erde Bd. — *sändälék* (m.) die welt M. 49. *sän-
däläk* (m.) id. Bd.
sandok szekrény; kasten Tr. — t. a. *sandik* r. сундукъ.

sanga (cs.) homlok; stirn Gn. 22. Tr. Zol. *sängä* (m.) Zol. —
Össz. *s.-ončol-up* üstök; schopf Tr.

sanzal (m.) só; salz M. 20. Bd. — *sancaltaš* besóz; einsalzen
 M. 43.

sap: *sap kerem* kantár, gyeplő; zaum, zügel Gn. 78. Tr. *sap-*
kandra gyeplő; zügel Bd. — *sáp* id. M. 32. *sáp* (m.) id. Bd.

saplő (r.) kard; säbel M. 62. — *sapla* Tr.

saplok v. *saklok* Tr.

sapnaltáš belefog a szánkázásba, javában szánkázik; schlitten
 fahren; (раскачивать о санях) Tr.

sapnáltoš síkos, csúszós út; schlüpfriger weg Tr.

sapóndo (= *sap-wondo* Tr.) csép; dreschfliegel Pu. 16. *supóndo*
 id. P. 10. — cf. *sabáš* 2. t. *čub-agač* dreschfliegel Bál.

1. *sar* (cs.) sereg, hadsereg; schaar, heer Ist. 257. Bd. Tr. —
 harc; schlacht Üf. 71.

2. *sar* (est.) sárga, mézszín; gelb, rothgelb Bd. blassgelb, fahl
 (von pferden) Gn. 78. соловой, буланный, бланжевый Tr. — *saro*
 falb M. 34. *sarö* gelb M. 24.

sār, *sārān* (cs.) rét; wiese M. 21. полоса земли, загоны Tr.
sārān id. Km. 87. — cf. *sajrém*, *serem*.

sārem (cs. m.) forgat; drehen, wenden W. 46. Bd. *sārās* (m.)
 вертѣть Tr. *sārāláš* megfordít, meghajlít; umkehren, umbiegen
 Tr. *sārāltáš* pass. ibid. *sarāl*-, *sārāl*-, *sārkalem* (m.) id. Bd. *sārnlőš*
 M. 44. *sārnem* (m.), *sārnlām* sich drehen Bd. — cf. *saworem*.

sārā (cs.) kopasz; kahl — *sārāmás* meztelenül; nackt
 (adv.) Tr.

sara-voč (cs.) kulcs; schlüssel Bd. — *saro-voč* id. Pu. 35.
saravaž (m.) *sarabáč* (m.) id. Bd. — *s. köveg* lakat; schloss ibid. —
 cs. *šurá* schloss.

sarai (t. p.) pajta; schuppen Pu. 34. M. 31.

saran (t.) fukar; geizig Zag. 22. Gn.

sarana geisfuss, ægopodium (? sic) Gn. 49.

sarapán (cs.) női ruha; szoknya P. 25. — cs. *sarpan*, *sorban*.

sarasém (cs. m.) illendőnek, hasznosnak lenni; anständig,
 nützlich sein Tr. kibékül; sich versöhnen Bd. — cf. *sorasem*.

sārem (cs.) gyp; rasen — *sirém* (m.) id. Bd. *serém* P. 21. —
 cf. *sār*, *sārān*.

sarla (cs. m.) sarló, sichel M. 38. Bd. — cs. *šorla*.

sarlagém (cs.) kimél, sajnál; nachsicht haben, schonen Tr.
 Zol. *surlax*- id. Zol. — cs. *šorlax*-

sarlanem bevádol; anklagen (? sic) Gn.

sarsí (cs.) veréb; sperling Tr. Bd.

sartá (cs. m.) gyertya; kerze M. 27. Bd. — cs. *šorda*.

sasi v. *sarsí* id. Tr.

šaska (t.) virág; blume Gn. 56. gyümölcs; frucht Ocs. 5. —

saská blume Pu. 16. bogyó; beere P. 56. Bk. 20. завазь плода н его цвѣтокъ Tr. *s.-kugo-jumo*, *pufrošo* gottheit der frucht Tr. — t. *čáčák* Bál.

šaskalandar- fölvirágoztat; erblühen lassen G. 58.

saslaš (est.) kuruttyol; quacken M. 62. ezinczog; pipen M. 35. krächzen M. 41. кричать, вонить, громко требовать Tr. jajgat, sir; wehklagen, weinen, háborog; tumultieren Bd. — t. *čazla-* zischen Bál. cs. *sas* laut, schall.

saslogga ofenthür Gn.

sasna (cs. m.) disznó; schwein M. 33. Zol. *sosna*, *sesna* id. Zol. — Össz. *s. igö malacz*, ferkel M. 33. *sosna uzo* eber; *s. šu* schweinsborste Zol.

1. *sat* (t.) óra, időtartam; stunde, weile Gn. percz; augenblick G. 51. — t. *sät*.

2. *sat* (m.) pigejáték; игра въ чижь Tr.

sátán (cs.) sövény; geflochtener zaun, flechtwerk; плетень — *sāwowie* (m.) id. Tr.

sätormaká (cs.) forgács, száraz haraszt; späne, trockenes reiss Tr. — cs. *sätra*, *čikmāk* cf. *čodrá* t. *čítir*.

satú (t.) áru; waare Pn. 7. Pu. 17. Tr. *satom štem* handel treiben Gn.

saup (t.) igaz, gerecht *ajdemon poro saup paša-šamocošto*, az embernek jó igaz tettei; des menschen gute gerechte thaten Zag. 6. — t. *sauab* igazolás, üdvözlés; rechtfertigung, seligkeit — *sauabli* adiect. Bál.

sawem (tüzet) kiüt, csihol; (feuer) schlagen Gn. — *sawen* rasch wie das feuer (? sic) G. 59. *kap sawen* so dass der körper funken sprüht G. 60. — cf. *sabás* 2.

sawá (cs.) kasza, sense Tr. Bd.

sawala (cs.) kanál; löffel M. 27.

sawaltem: *wujem s. bólogat*; nicken Gn. — cf. *sabaš* 2.

sawame: *tul s. tűzszerszám*; feuerzeug Bd. — cf. *sawem*.

sawár (r.) deszkakerítés; zaun P. 21. Tr. — *sabár* id. Ist. 255. — *kū sabár* köfal; mauer Ist. 172. *kū sawaran* adiect. befestigte (stadt) Ist. 80. — r. заборъ.

sawc (m.) kendő; tuch M. 15. — Össz. *stól sawc* asztalterítő; tischtuch M. 15. *šergömm s. törölköző* kendő; handtuch (tlk. arczkendő) M. 16. — cf. *šowočo*.

sawém (cs.) fordít, megfordít; wenden, drehen, kehren Gn. 5. 59. Pu. 19. Tr. *saurén* G. 61. Krest. 6. *sabor-* Ist. 50. *sawem* Bd. — *saworalám* id. Tr. — *saworném* fordúl; sich wenden P. 32. Tr. — *pušton sawornem* umbringen Ocs. 63. *sawrén wozenot* sie haben übersetzt Krest. 6. — cf. *sārem*.

sawortoš: *keče s. sonnenblume*; подсолнухъ Tr. — *saurtoš*, *sáortoš* fordulat, hajlat; wendung, biegun Bd.

śawoštarem összecsap; zusammenschlagen Gn. *kok tünžam waš śawoštaren* zwei welten einander gegenüber glänzen lassend (?) G. 61. — cf. *sawém*.

śawuś sáfár; schaffner Gn. 55. *śawoś* id. Gn.

sawut irgendein hochzeitsordner; лицо, наблюдающее за поѣздомъ на черемисской свадьбѣ Tr.

se pron. demonstr.: *sede ez*; dieser — *séda* m. Bd. — *sädlan* azért; darum Ocs. 10. — *sédašta* (m.), *sedeštä* (m.) ott, dort Bd. *sedežak*, -ken ide; hierher, *sedaška* (m.) *sedašäken* (m.) oda; dort-hin, *sedeškä* (m.) *sedeškebek* (m.) addig; bis dorthin, *sedežeč*, -čen innét; von hier, *sédašeč*, -čen (m.) onnét; von dort, *sedešeč* (m.) id. — *seŋgé úgy*; so Bd. *sege*, *segelä* id. Tr.

se-panda = *sap-wondo* Tr.

sebäš, *sebäläš* v. *sabaš* Tr. *sebéni-šuaš* betäuben; заглушать ibid.

seđerán v. *seretán* id. Tr.

šedrä (m.) palló; diele M. 25. *seđerä* id. Bd. *seđerä-ümbäl* id. Tr. — cf. t. *sündärä* id.

šelo (r.) egyházas falu; kirchdorf Gn.

šelok (r.) üllő pad; bank zum sitzen P. 47.

šelmä lábás; pfanne M. 28. — cf. *šalma*.

šem (cs.) melodia; melodie Gn. *tombro šem* der ton der ba-laika G. 78. — *sem* musik Uf. 78. — cf. *šemon*, *šemon* gemäss.

sem-sem (m.) fokozatosan; allmählich, stufenweise; постепенно Tr. — cf. cs. *šom* рядомъ, подлѣ Zol.

šemem: *šinžam* s. pislog; blinzeln Gn.

šemel-, *šemäl*- (m.) vigasztalni; trösten Bd. *šemäläš* id. Km. 82. *šemeläš* id. Tr. *šemelältäš* pass. Tr.

šemok (r.) der siebente donnerstag nach den ostern Gn. — *šemik* Bd. *šemök* Tr.

šemon szerint, módjára; gemäss, wie Ist. *šemon* Bk. 49. Gn. *šemen* Bd. *šemin* (m.) Bd. Km. 15. *šemön* подобно, наподобие; по; тоць въ тоць Tr. — *šemon* közben; während P. 35. *užmožo šemonak palen* als er ihn erblickte erkannte er ihn Ocs. 31. — *kugožalan šogalmošt šemonak iktoštom ikto puštön ulut* wegen (für) der königlichen gewalt tödteten sie sich einander Ist. 126. — *ni mo šemonat* sehogyse; durchaus nicht Ist. 215. anderst nicht Máté 27, 24. — *šemonak* ebenso Ist. 70. *šeminak* id. Ocs. 50. *šemenök* подобно Tr. — cf. *šem*, *sem*.

šemja (r. m.) család; familie Bd. Gn. — *šemían* családos; der eine familie hat M. 71.

šen (cs.) szín; farbe — *šenle* szép, jeles; schön, vorzüglich Bd. — cf. t. *šin* schönheit Bál.

šenem (cs.) meggyőz; besiegen; im stande sein Gn. 17. Tr. Bd. *šenem* id. Bd. *šingem* (m.) id. Km. 15. Bd.

senejá gabonavirágzás ideje, mikor a cseremisiz nem végez földmunkát; zeit der ährenblüte, wo die feldarbeit ruht Tr.

sepošášlok győzelmes erő; siegende kraft Bk. 76.

1. *seňčk* (t.) szénavilla; heugabel M. 38.

2. *seňčk* (r.) előszoba, tornác; vorhaus, flur M. 31.

sep-pandö cséplő; dreschflegel M. 38. — cf. *sap-wondö*.

sepnem (m.) megfogy, elsoványodik; abmagern Bd. epileptisch sein Tr. *sepnäsa* holdkóros; mondsüchtiger Bd.

sepnä epilepsia Tr.

seř (cs.) part, ufer Ocs. 11. *ser* Ist. 13. *ser* Gn. 46. *seř* Gn. meeresufer P. 7. берегъ материкъ Tr. *sir*, *sir* (m.) Bd. *sir* Zol. — *sérošto* mellett; neben (wo) P. 10. *séroško* mellé; neben (wohin) P. 32.

serem (cs.) ír; schreiben G. 44. *serem* Gn. 74. *serém*, *serém* Gn. *sirem* (m.) Bd. Ocs. 54. *sirem* Tr. *seralt*-pass. Ocs. 106. *seralt*-kapor; ritzen G. 74. *serokt*-irat; schreiben lassen Uf. 102. *sirikt*-id. Tr. *sirkälem* (m.) fr. *sirältem* (mom.) Bd.

serém haragszik; zürnen v. *sörém*.

será (est.) sör; bier — *sra* (m.) id. Bd. *sra* Bk. 45.

seralem (cs.) elreteszel, bezár; versperren, verriegeln — *suralém* (m.) id. Bd. *sralaš* id. M. 34. — cs. *šurá* schloss.

serän (t. m.) piros, veres; roth, fuchsröth; рыжий — *serä-memäš* рыжій Tr.

serasém (cs.) v. *sorasém* id. Tr. — cf. *sarasém*.

serdeškä (r.) сердечникъ Tr.

1. *sereda* (est.) baktop; gerhardskraut, geissfuss (*ægopodium podagraria*) Gn. *seretá* id. Bd. *seretán* id. Tr. — ÖSSZ. s. *káik* kerti sármány; (emberiza hortulana) Tr.

2. *seredá* v. *šedrā* id. Tr.

serék sovány; mager — *sereklänäs* soványodik; abmagern, *serekländarás* abmagereln, entkräften Tr. — ? cf. t. *sejrák*.

serém (cs.) gyep; rasen P. 21. Tr.

šeroš írás; schrift G. 47.

sergá (t.) fülönfüggök; ohrgehänge Bd. *sergäs* gyűrű; finger-ring; перстень, кольцо — *serga* id. Tr. — *imni sergásš* schellentrommel, schelle; бубенчикъ Tr.

serkalaš ígér; versprechen Tr. — cf. *sörém*.

serlagem (cs.) kegyelmez; verzeihen, sich erbarmen Gn. Bd. Tb. 61. *serlazém* Tr. *sarlagém* Zol. *sörlazem* (m.), *sorlazem* (m.) üdvözít; erlösen Bd. *surlazém*, *sirlazém* (m.) id. Zol.

serlaçoš: *serlaçošom pu* őrizd meg; behüte P. 21. *serlaçošan liža ile* erweist euch barmherzig G. 55.

šermec fék, gyeplő; zügel, zaum M. 32. *sermec* (m.) узда Tr.

serték haragos, ingerült; zornig; erregt Bd. — cf. *sörém*, *serém*.

sertnäs megbotlik, elesik; stolpern, fallen — cf. *šortnält-t.*
sirt- wiegen, schaukeln.

sés: *s.-kürtnü* blech, weisses eisen; жель, бѣлое желѣзо Tr.
seskã csira; keim M. 46.

seskem szikra; funke Gn. *šóskemaltam* szikrázik; funkeln Gn.

šet óvatos, vigyázó; wachsam Gn. 78.

setelkã (r.) nyakló-vánkos; kummetpolster — *s. kerem* черсѣдельникъ M. 32.

seven (t.) kék posztókaftán; ein blauer rock aus tuch Bd. —
sowon id. P. 25. rock id. ibid. свадебный женскій кафтанъ Tr. —
t. *čiuu* Bál.

si (est.) csemege; leckerbissen Gn. 63. *sí* id. G. 33. megvendé-
dégelés, bewirtung Gn. 64. *si puš* süsser geruch G. 61. — *sì* tisz-
telet, megtiszteltetés; ehrung Bd. честь, угощение Tr. — cs. *soj*
t. *sij*.

sigirem (cs. m.) kiált, kiabál; schreien, lärmen Bd. — *sigrem*
id. Bd. schreien, winseln, bellen Tr. — *sigrãlam* fr. (m.) Bd. *sogrã-*
lam Sm. 6. — *Egipet-goč sigrenan érgam mininam* aus Egipten
rief ich meinen sohn BM. 2, 15. — cs. *šoçr-*.

1. *sijan* (est. p.) kár, károsítás; verlast, nachtheil; beschädi-
gung Tr. — *siänlok* vergehen: *min mo siänlokem ulo?* was ist mein
vergehen? (v. ö. *mojn mogaje winamatem ulo?* Ist. 113.) Ocs. 80. —
cs. *sojan* t. *zijan*.

2. *siján* v. *sűján* id. Tr.

silém megvendégel; bewirten Gn. Tr. — cf. *si*.

silan erös; stark M. 72. — *siladomo* gyenge, laza; schwach,
lose M. 71. — cf. t. *säl* kraft Bál.

silim (cs.) háló, gyalom; fischernetz Tr. *silem* id. Bd. — *s.*
šinža hálószem; masche am netz.

siltã (m.) bölcseség; weisheit; премудрость — *siltže* id. Tr.

simlãs áldást mond; segen ertheilen, sprechen; благослов-
лять Tr.

simrãš gyűlöl, utál; hassen, verabscheuen Tr. *simrën anžaš*
(m.) irigyel; beneiden Bd.

sindãrã (cs.) palló; diehle; полати Zol.

sir ... v. *ser* ...

sir (cs.) telepítvény, falu; niederlassung, dorf Tr. — cs. *sír*
земля, мѣсто, страна cf. *jir, jer*.

šira (r.) gyújtó; zündhölzchen Gn. — *sirã* schwefel; горю-
чая сѣра Tr. szurok; pech (m.) Bd.

sirmãs levél; brief Tb. 248. schrift BM. 5, 17. *siremãs* (m.)
id. Bd.

sirip (m.) nehezen, sulyosan; schwer, drückend, lästig (adv.);
тягостно Tr.

sišer (m.) tej; milch Km. 32. — cf. *šozer*.

sitém (cs.) elég lenni, genügen Gn. Bd. Tr. *wiet sitema šemon polšo* erödhöz képest segíts; helfe gemäss deiner kraft Bk. 46. *kacken s.* (m.) jóllakik; sich sättigen Bd. — *sitarém* kielégít; befriedigen Bd. *sitarém* id. Km. 19. *sitarém* anfüllen Tr. *sitenam* gesättigt, befriedigt werden *sitarältäs* id. Tr.

sitü (cs. m.) elég; genug Bd. *sitü* id. *ibid. úto-sító* fölös; überflüssig P. 21. — *Dawidlan mo ogeš site onde* D.-nak mi lehetetlen még; was ist dem D. noch unmöglich Ocs. 78. — *sitédémö* (m.) telhetetlen; unersättlich M. 69.

sitmož törvénytelen (gyermek), kóbor, kora szülött; unehe-
lich, landstreicher, früh geboren Tr.

séc (r.): *truwa s.* korom; russ M. 27. — r. *сáжа*.

sěján v. sijan 1.

sějgrāš (cs.) csiripel; zwitschern (der spatz) M. 37.

sělöklaněmaš gond; sorge M. 68. — cf. *suluk*.

somostáromo szerelemébresztés varázslata; zauberformel für
das erwecken der liebe P. 31. — ? cf. *sen, son*.

somsor bünös; sündhaft Máté 11, 19. — v. *son*.

son (cs.) arcz, alak; gesicht, form, *sen* id. — *sondemo vér-*
telen; blutarm, *sendemo* entstellt, hässlich, *sonsor* nicht schön,
nicht höflich Tr. — *somsor* bünös; sündhaft Máté 11, 19. *sümsür*
halsstarrig, eigensinnig Tr. — cf. *sen*.

sönzäs (m.) ül; sitzen M. 29. *lemeq a nap*; (die sonne) geht
unter M. 50.

sönzä (m.) szem; auge — *wéd sönzä kútfő*; brunnen M. 31.

sor szöglet, él; ecke, kante P. — cf. *šör* Bd.

sorem haragszik; zürnen Gn. P. 6. Tr. *serem* id. Bd. *šrem* id.
Ocs. 8. — *soroktém* megharagít; erzürnen, zornig machen Ist. 82.
serektém id. Bd. *srektém* id. Ks. 10. Bk. 46. *šratoktém* id. Ocs. 58.
seraktolam fr. id. Bd. *šrüten ulut* megharagították; sie erzürnten
ihn Ist. 99.

sorá (cs.) sör; bier Tr.

sora-woš (cs.) kulcs; schlüssel P. 24. Tr. — *srawač* id. Bk. 38.
cf. *saravoč*.

soralém v. seralém Tr.

során (cs.) irha; weissgegerbtes leder Tr.

sorcók (cs. m.) tücsök; hausgrille Zol. — cs. *šorcók* r.
сверчокъ.

sorconém (m.) átázik, megdagad; nass werden, anschwel-
len Tr.

soromo harag; zorn Ocs. 40. *šremo* id. Ist. 30. *šrmožom* harag-
ját; seinen zorn (acc.) Ocs. 107. *šrmožom* Ist. 152.

sorká (t.) eczet; essig Tr. — t. *serká*.

sosornem (m.) elszakad vlkitől, megválik; sich scheiden Bd.

sosná (cs.) disznó; schwein Tr. *sösna* P. 22. — cf. *sisna*, *sasna*.

sot: *sot-joy* szódé; fresser; обжора человек Tr.

1. *sotrém* drágán árul, elad; theuer verkaufen Tr.

2. *sotrém* (t.) lenyüz, egészen összetép; ganz zerreißen — t.

sodram- раздирать Tr. t. *žort*- id. Voskr.

sowán (cs.) daganat; geschwür Tr. — *süwán* id. Uf. 74. *süban*,

suwan (m.) id. Zol. — cs. *span* t. *čivan*.

skalá igen, ép úgy; ja, eben so — *uké sk.* épen nem; eben nicht, *tugé sk.* ja, so Tr.

skamňa (r.) pad; bank Tr.

ski (bedeutung nicht bekannt) P. 24.

skinija (r.) sátor, hütte, zelt Ist. 81. Ocs. 57.

skot (m. r.) gyűlés; versammlung Bd.

skušna (r.) unalom; langeweile M. 68.

slawa hír; ruf, gerücht Gn. dicsőség; ruhm Bd. *slaváluk* id.

Bd. — *slavem* dicsőít; rühmen Bd.

slédnik (r.) örökös; erbe Bd.

slök (cs.) sapka; mütze Tr. — cs. *islek*, *silek*.

slonóvaj (r. m.): *sl. lu* elefántcsont; elfenbein Bd.

sluga (r. m.) szolga; diener Bd.

služem (r.) szolgál; dienen Bd. — *služitlem* id. Gn.

služba (r.) szolgálat; dienst Ist. 121. Ocs. 86.

smela (r.) vakmerő, dreist, kühn M. 72. *smlá* Tr.

smírná (r.) békés, szelid; friedselig, demüthig Bd. Ist. 284. — *smírná* alázatosság; demut M. 68.

smokovnaj (r.) *pu* fügefafa; feigenbaum — *smokóvnica* (*pu*) id. Bd.

smola (r.) szurok; pech Ocs. 39. Ist. 54. — *solama* id. Ist.

54. — *smolitiľš* theeren; pichen Tr.

snaš (r. m.) háló; netz Bd. — *snaš* geräth Gn.

snege, *šnege* (= *išnege*) eper; erdbeere Gn. 6. P. 45.

šo (r.) még mindig; noch immer Gn. *so* id. Bd.

sobem Zol. *sobalás* Tr. v. *sowém* id.

sobalá (cs.) kanál; löffel Bd.

soborém (cs.) fordít; wenden Máté 5, 39. *soburn*- sich wenden

Bk. 72.

sobo v. *sowo* id. Zol.

sočše néne; muhme G. 70.

sodok (r.) egészen úgy; ganz so; *всетакъ* Tr.

sodom (r.) láрма; lärm NyK. 3, 145. (Préd.)

sodor gyors; schnell Tr.

soqa (cs.) gallér; kragen Gn. Bd. Tr. — *užar soqan luž* zöld nyakú nyest; marder mit grünem hals G. 60. *kol-s.* kopoltyú; kieme Tr.

- sogá* (cs. r.) eke; pflug Tr. Zol. — cf. *šoga*, *šaga*.
sogalás (cs.) szánt; pflügen Tr. Zol. — *sagalém* id. Zol. cf. *šagalém*.
sogan (cst.) hagyma; zwiebel Gn. Zol. — cf. *šogán*.
sogdá (r. m.) mindig; immer, fortwährend Bd.
soglás (r.) egyesség; eintracht Gn. *soglasja* (m.) egyezkedés; vereinbarung Bd. — *soglasajem* beleegyezik; einwilligen Bd.
sogšas (t.) harcolni; kämpfen Ocs. 49. — t. *sugiš*.
sojtá kalbász; wurst Tr.
šój harc; krieg Gn. Ocs. 31. Ist. 96. csatatér; kriegsplatz Ocs. 71.
šöjgém harczol, lármáz; kämpfen, lärmen Gn. — *šöjgošo* lázadó, czivakodó; streithans Ocs. 59.
sokmak (t.) mezsgye; ackerrain G. 69. Tr. — cf. *sakmak*.
sokor (cst.) vak; blind Ocs. 16. Ist. 22. Gn. 48. Zol. *sokor* Ist. 75. Tr.
 1. *solém* v. *salém* id. Gn. 49. Pu. 39. Bd. — *solkalém* fr. Bd.
 2. *solém* (cs.) hajt; werfen Gn. 3. 39. 30. — *solkalem* lobogtat, csóvál; schwingen, winken Bd. mit der hand winken Ist. 178. махать Tr. *solaltás* id. Tr. — *poršon gañe ümor solen ilaş* wie die seide der zeit trotzend (?) leben G. 56. — cs. *sollá*.
 1. *sol* (lange) feder, schwungfeder Gn.
 2. *sol* láng; flamme Gn. — cf. *solom*, *salom*.
 3. *sol*: *šinža* s. szemöldök; augenbraue Gn.
 4. *sol*: *pi* s. kutyafü; hundekraut G. 76.
 5. *sol* (t.) tutaj; floss Tr. — cf. *saló*.
 1. *solá* v. *salá* id. Tr. Gn. Ist. 130. Bd. — *söta* Ocs. 92.
 2. *solá* (r.) falu; dorf Tr. — cf. *šelá*.
solá (cs.) az idő egy kis része, perc; ein kleiner zeitraum, minute Tr. — cs. *sol* jahr.
solagáj (cst.) bal oldal; linke seite Tr. — cs. *solagaj* t. *sul*.
solém (t.) jégeső; hagel Pn. 16. — cf. t. *sulim* снѣжный Ostr.
söldörá fekvőhely a padlásan; schlafstätte im oberen hausboden Bd.
solgá v. *sogá* id. Tr.
solgán czivakodás, hazugság; zwist, lüge Tr. — cf. t. *jalgan*.
solgo v. *salko* id. Tr.
solok (t.) törül kendő; handtuch Tr. kopftuch P. 50. — grosses tuch Gn. *solok* id. Ringw. — t. *sölge*.
solom (cs.) láng, szikra; flamme, funke Tr. *solom* id. Bd. cf. *salom*.
som (cs.) gaz, pelyva; spreu, unkraut Tr. *sam* (m.) id. ibid. — cs. *šom*.
somán czivakodás, hazugság; zwist, lüge; вздоръ, ложь Tr.
somol (cs.) ügy, dolog; angelegenheit, sache G. 39. Ist. 322.

somul id. *samol* (m.) id. Bd. — hausgeschäft Gn. дѣло, нужда. — *somolka* apró ügy; eine kleine angelegenheit Zag. 68. — cs. *somol. somolkák* segítő; követ; beistand, gesandter; пособникъ, посоль Tr. — cf. *somol.*

sonar jó vadászó idő, indulás a vadászatra; gutes jagdwetter, aufbruch zur jagd Gn. vadászat; jagd Uf. 35.

sonar-wol szivárvány; regenbogen G. 48. *s-pol* id. Gn.

sondok szekrény; kasten Gn. 48. — cf. *sandok.*

sojro (t.) süket, taub Ocs. 53. *sojra-jolmodomo* süketnéma; taubstumm Sdru. 3. — t. *sajrau* Voskr.

sopkalem kézzel üt; (mit der hand) schlagen Gn. — cf. *sobem, sowem.*

sopké nyárfa; espe Pu. 28. Bk. 18.

soptora sovány; mager Uf. 46. j. *soptra* id. Zag. 18.

sor serdült; mannbar; взрослый Tr. — cf. *cora* cs. *čora, čura.*

sőrem ígér; versprechen Gn. *sőrem* id. Bd. Tr. akar; wollen Bd. Máté 11, 27. Ist. 10. *sorem* id. Ocs. 8. kíván; wünschen Bd. fenyegét; drohen Gn. — ? cf. *sőrasém.*

sőrán rúzsa (ló); rothfuchs M. 34. — cf. *sar* gelb, *sarø* falb.

sőrasém (cs.) megegyezik, kibékül; vereinbaren, sich einigen Gn. *sőrasém* id. P. 2. *sorasem* id. Bd. Tr. eljegyez; verloben Gn. Bd. Tr. — *sőrasált*- sich verloben Tb. 70. *sőrasáltso šamoč* verlobte Tb. 70. — *sorastarém* kibékít; versöhnen Bd. Tr. — cs. *soras-* cf. *sarasem.*

sorasmaš leánykérés; werbung — *sarásema idor* (m.) eljegyzett leány; die verlobte Bd.

sőrbalém v. *sorvalém.*

sőrem (cs.) gyepes hely; rasen Pu. 39. *sőrem, sőtrem* ugar; ungepflügtes land Gn. — cf. *sárem, serém.*

sőreman: *jor-s. aya* fűvel benőtt telek; mit gras bewachsener acker Pu. 35. — cf. *sőrem.*

sorta (cs.) sarló; sichel Pu. 16. Gn.

sortok (cs.) zabola; gebiss am zaume Gn. 45.

sorom (cs.): *pu-s.* fahasáb; holzscheit Gn. — cf. cs. *šorom* rücken, спина.

sorkém drei arschin langer holzblock Tr. — cf. *carkém.*

sormaš ígélet; das versprechen Bd.

sorokowoj (r.) negyven akós; vierzig eimer fassend Gn. 48.

sortá (cs.) gyertya; kerze, licht Tr. Gn. Bd. — Össz. *šinža s.* szem bogara; pupille, augenstern Gn. s. *keče* halottak ünnepe; allerseelentag Bd. Tr. — cs. *sorda.*

sorwalem (t.) kér, könyörög; bitten, beten Gn. Bd. Tr. *sorbalém* id. Ks. 7. *sőrbalém* Tb. 38. Bk. 42. *sorbálém* Ocs. 20. *sőrwäläš* Ist. 21. — *sarvalém* (m.) Bd. *sarbalem* (m.) Bd. Km. 9. *sarbalam* Bd.

- šōša* (est.) rojt; franse G. 71. — cs. *šus* haar, t. *sūs*.
šōšan giliszta; bandwurm Tr. — ? cf. *šōša*.
šōškemalt- szikrázik; funken sprühen G. 51.
šōšna disznó; schwein G. 48. *šōšna* Gn. 66. *šōšna* P. 22.
sotá (m.) világosság; das licht Km. 5. *sotē* das licht; hell M.
 47. *sotálga* (adiect.) Tr. — cf. cs. *šut* r. СВѢТЬ.
sotarás kárörvendő; schadenfreude haben Tr.
sotona satan Gn.
sotník (r.) rendőr; polizeidiener Gn.
sowem (est.) tapsol; (mit der flachen hand) schlagen Gn. Bd.
 Tr. Ocs. 63. pofon út; ins gesicht schlagen B. *soven koldaš* id. Bd.
 — *sowaldam* simogat; streicheln G. 50. *sowaldam* Bd. — *sewem*
 (m.) *sebem* (m.), *sevülám* (m.), *sabem* (m.) id. Bd.
sowetajdlem (r.) tanácsol; rathen Gn. *sovetajem* tanácskozik;
 sich berathen Bd.
sowon szappan; seife Gn.
sowla (cs.) kanál; löffel Gn. Bk. 14. Sdrc. 6.
sowo tenyér; flache hand — pofoncsapás; ohrfeige Bd. Tr. —
sava (m.) id. Bd. — cf. *sobo*, *saba* cs. *šopka* ohrfeige.
sowók (r.) kis lapát; schaufelchen Tr.
spaj (tp. p.) kedves; lieblich, angenehm Gn. 64. szépség,
 pompa; schönheit, prunk P. 45. — t. *spaji* stutzer Bál.
spor (r.) vizzály, harag; streit Ocs. 7.
sporitlaš (r.) czivakodni; zanken Ist. 82. Ocs. 86.
sra (est.) sör; bier M. 19.
ssorás befoglal; einfassen; оторачивать — *ssoreme* ото-
 рочка Tr.
ssorma (m.) párducz; panther Bd.
stan v. *štan* id. Bd.
starajém (r. m.) igyekezik; sich bemühen, közbenjár; ver-
 mitteln Bd. — *starajšō* szorgalmas; fleissig M. 74. *starajdlem* sich
 bemühen Gn. — *strarajmaš* szorgalom; fleiss M. 69.
statjá (r.) szokás; gewohnheit, mód, alak; art u. weise, form
 Bd. mit einem adiect. verbunden bildet es ein abstractes haupt-
 wort z. B. *turna statja* contumacia Bd. cf. Km. 69. — *magana*
statjan lin tolaš in welcher gestalt erscheint er Km. 17.
stel' (cs. r.) asztal; tisch Tr. Zol.
šten (= *ešten*): *kugo jukon šten kalašen* nagy hangon erősen
 mondá; er sagte es mit lauter stimme stark Ocs. 91. (= *wian*
 Ist. 129.)
stena (r.) fal; wand Gn.
step sötét; finster P. 45.
stijá (m. r.) elem; element Bd.
stolm (r. m.) oszlop; säule Bd. *stolmo* id. Tr.
stopká (r.) pohár; trinkglas Tr.

- strojém* (r.) épít; bauen Bd. — *stroitlem* id. Gn. Ocs. 120.
süan lakodalom, nász; hochzeit Bd. *süän* (m.) Bd. *süän* Tr.
 Tb. 56. *suján* (m.) Bd. *suán* Bk. 60. — *s. vuj* vőfél; brautführer
 Bd. hochzeitsordner Tr.
suáp (cst. a.) üdvözlés; seligkeit Zag. 26. Tb. 40. *заслуга*,
спасение Tr. *suaplök* id. Tr. *šuáp* (m.) id. Tr. — *suapan* Zag. 26.
suaplo Tb. 134. adiect. — t. *sauab* cs. *suwap*.
suarlök (cs.) zabola; gebiss M. 32. — *suarluk* id. Bd.
suás (cs.) tatár Pu. 11. — cf. *čuwaš*.
sud (r. m.) ítélet; urtheil Bd.
sudjaš (r.) ítélni; urteilen Km. 16. *suditlaš* id. Ks. 12. Bk. 66.
sujem (m.) id. Bd.
suát (r.) szent; heilig — *suáton* adv. — *suatlanáš* fölszentel;
 einweihen Tr.
subuzo fajdkakas; auerhahn Tr. — cf. t. *čebes* küchlein.
šue gänsejäger (mergus merganser) Gn.
suemeš szétterjeszkedik; sich ausbreiten Pu. 44.
šuborčok (cs.) záptojás; verdorbenes ei; болтунъ яйцо Tr. —
suborčoklandarém дѣлаю яйцо болтуномъ — *suborčoklagém* intr. Tr.
suboň áldás; segen Tr. — cf. *sugoň*.
südür-ümbäl v. *sedrā-ümbäl* id. Tr.
süge (cs.) söreg; sterlet Tr. *sügö kol* id. Bd. — cs. *sügü* Zol.
 t. *čögä balik* Tr.
sugom, *sugomaš* (t.) vágó marha; schlachtvieh Gn. 22. 23. —
 cf. t. *suginnik* Bál.
sugoň áldás; segen Uf. 23. Car. 22. j. *sugun* id. Step. 21.
sugnom acc. id. Ocs. 21. — ? cf. t. *sügen-* fluchen Bál.
sügö (cs.) szú; holzwurm Bd. — cs. *šüge* хлбный червь.
sügrém v. *sigrém* id. Tr.
sügzém (cs.) diót hámoz; nüsse schälen, *šiglém* (m.) id. Tr. —
 cs. *šügült*.
sujalt- kinyújt; austrecken (*kidetom* deine hand) Ist. 57.
suk (cs.) fogadalom, gelübde, kezes, kezesség; bürge, bürg-
 schaft Tr. NyK. 6, 202. — cs. *šugá*, *šük*.
šük (cs.) hulladék, szemét; kehricht Bd. *šük* id. Tr. *šük* id.
 Zol. — *kol* s. halpikkely; schuppen Bd. — *šükäydem* mit keh-
 richt, schutt bedecken, *suklaš* сорить, *šükäyém* intr. Tr. — cf.
 cs. *šüp*.
sukém letérdel; niederknien Bd. Bk. 64. *šukém* Ocs. 25.
sukiém Tr. — *sukedem* fr. *sukaltem* (m.) mom. Bd. *šukém*, *sukuném*
 sich tief verbeugen bis zur erde Tr. *tojlanét* *sukén* *kumaloná* wir
 fallen vor dir nieder Bk. 64. — *sukén* *šogolaš* knien Bd. — cf. t.
šigil- sich niederwerfen *šigin-* sich beugen Bál.
sukor (cs.) czipó; brotlaib Gn. Bd. *s.-kinde* id. G. 55. *sukar*
 zwieback P. 7. *sukur* id. Tr.

sulkan- szomorkodik, nem tetszik; betrübt sein, missfallen
Uf. 39. j. — cf. *suluklan-*.

suksa (t.) angyal; engel Bk. 36. *sukso* id. Bk. 48. Tr.

sulem (cs.) megvált, kivált; einlösen, auslösen Ist. 194. Bd.
Tr. megbocsát; verzeihen Ocs. 57. *sulalt-* megbocsáttatik; wird
verziehen Ocs. 9. — *sulen lukmo* megváltás; erlösung Ist. 264.
sulén luktám спасаю, искупаю, свидетельствую в пользу Tr.
sulén nalám беру обратно заложное Tr.

sulém (m.) szól, ígér; sagen, versprechen Bd. versprechen
Tr. *subitlém* id. Gn. — cf. r. сулить versprechen, cs. *sol-* viel zu-
sammensprechen, behexen.

sulema (m.) ígélet; das versprechen Bd.

sülök hám; kummetriemen; супонь Tr.

sülük (est.) piócza; blutegel Tr.

sülük (cs.) bűn; sünde Bd. Tr. *sulukjazok* id. Bk. 46. — *sulok*
sündenlosigkeit (?) Gn. 61. 79. 56. — *sulukán* sündhaft Bd. *sulo-
kán* id. M. 78.

suluklanás elcsügged; verzagen; унывать Tr. *suluklandarém*
vétkessé tesz, megbotránkoztat; zur sünde verleiten, skandalisie-
ren Bd.

sulup zár; riegel Tr. — cf. *sura*.

süm érzet, tapintás; gefühl, tastgefühl — *kod sümja* tapoga-
tózva; tastend; на ощупь Tr. [id. Tr.]

süm: *kol-süm* halpikkely; fischschuppe P. 7. *sümja* v. *šöm*
sumat keče (t.) szombat este; sonabend Gn.

sümorém (cs.) eldönt, elpusztít; fällen, umwerfen, zerstören
P. 7. *sümor-* id. Gn. hinabfallen lassen G. 53. *sëmorem* Sm. 8.
sümurém разрушать Tr. — *sümorlém* eldől; umfallen G. 26.
sümrülém eldől, hengeredik; umfallen, herabrollen Bd. *sümrülém*
разливаюсь, разрушаюсь Tr. *sümrültam* fr. Bd. *semertem* (m.)
zusammenstürzen Bd. — *sümrülen vozaš* elesik; umfallen Bd. —
cs. *sümrle-* Tr. — t. *jimer-* niederreißen, *jimerle-* einfallen, ein-
stürzen Bál.

sumka (r.) batyú; ränzel Gn.

sümsür (cs.) csökönyös; eigensinnig Tr. — *sümosor* szódé;
fressig Tr. *sumsorlanošo* id. (wo?) — cf. *sonser*.

sümlás botlik; stolpern Tr. — cf. *sümrlem*.

sünás (r.) beszárad s megreped; eintrocknen u. risse bekom-
men, sich spalten Tr. — r. сохнуть.

sünatem csudálkozik; sich verwundern Gn.

sur (est.) ősz, szürke; grau Bk. 20. Gn. Tr. — *suro* dunkel-
braun; бурый Tr. — cf. *sara* cs. *suru* t. *soro*.

sura (cs.) lakat; schloss Gn. — **USSZ.** *s.-počoš*, *s.-wočoš* kulcs;
schlüssel Gn. *sura-woč* Ocs. 117. *sura-woč* id. G. 55. *sra-woč* id.
Ist. 166.

sürã' (cs.) borona; egge, *sürém* eggen — cs. *süre* Tr.
sürágá vonó háló; zugnetz; бредень — cs. *surege* cf. t.
süräkã Tr.

sural- bezár; versperren Ist. 165. *sural-* Ocs. 117.

suran (cs.) bőr; leder Bd. Gn. — *s.-matar jøy* cserző; gerber Ist. 321.

sürdür-ümbäl v. *sedrã-ümbäl* id. Tr.

suré (cs.) darázs; hummel Tr. — cs. *suru-yort* t. *soro-kart*.

sürém (cs.) pogány áldozati ünnep; ein heidnischer opfertag — *sürén* id. Tr. — cs. *sórom*.

sürét (t. a.) alak, szent kép; form, heiligenbild Uf. 26. Step. 8.
sürét id. Tr.

sürgém tompán ugat, lármáz; dumpf bellen, lärmen; произ-
 вожу гамъ Tr. *sürlem* id. Tr. — *surgalt-*, *surkøkt-* cseng, hangzik;
 erklingen P. 36. *surgald-* jauchzen P. 47. *surgaldar-* klappern P.
 47. — cf. *sigirém*.

sürom (cs.) széngőz; kohlendampf Gn. — *sürüm* gőz, pára;
 dampf, dunst Bd. *sürüm* id. Tr. — *s. logálon* уорѣль Tr.

surl-: *surlén kéá* (m.) megmosdik; sich abwaschen; замы-
 вається Tr.

surnáj (cs.) duda; dudelsack; во́лынка Tr.

surt (cs.) telek (ház s a hozzávaló jószág); landgut (die häu-
 ser und der boden) Bd. Gn. alle gebäude im hof Tr. Zol. *surt* haus
 Ocs. 79. *kúj é. башня* Ocs. 13. *surtlo melande* hofgrund G. 55.
s. olmo elhagyott házhely; verlassenener hausgrund Bd. — *s.-ört*
 házi szellem; hausgeist Tr. *s.-ümbäl sayče* haus schirmender engel
 Tr. *s.-kugo-jumo*, *s. kugo pujošo*, *surtom arálóšø* gottheiten als
 schirmer des hauses Tr. — *surt-ozá* hauswirt P. 13. *surtlo kuguzáj*
 id. Tr. *surtlo kuwáj* hauswirtin Tr. — *surt* szülőföld; vaterland,
 geburtsort Tr.

sürtán v. *čürták* id. Tr.

sürtnem (t.) megbotlik; stolpern, straucheln *sürthülam* fr. id.
 Bd. — *širtniem* (m.), *šertniem* (m.), id. *širtnikém* (m.) caus. Bd. —
 t. *sürten-*.

*süs-ke*l hámszj; kummetriemen; ружи Tr. — cf. *süspan*.

suskán dadogó; stotternd Tr. — cf. t. *süzçän* schwätzer Bál.

susko háló; netz (zum fischen) Tr. — cf. t. *süz-* fischen Bál.

süsarém megereszt, kigombol; losbinden, aufknöpfeln Bd.
süsärém id. Tr. — *süsürném* intr. v. *sösörném* id. Tr.

susør (cs.) beteg, sérült, sebesített; krank, krüppelig, ver-
 wundet Gn. *susor* verwundet, krüppelig Bd. — seb; wunde Bd. Gn.
 Ist. 237. Ocs. 94. *susor* id. Tr. betegség; krankheit Bd. Ist. 138.
 fájdalom; schmerz Gn. — *susor* id. Bd. — cf. *šüser*.

susørgém megsebesül; verwundet werden Tr. *susørgem*, -emam,
 -galdam, -gedem megbetegszik, erkranken Bd. — *susørgalte* sértet-

lenül; unversehrt (adv.) Ocs. 119. *susorgodeak* id. Ist. 168. — *susortém* megsebesít; verwunden Uf. 81. Ocs. 5. Tr. árt; schaden Ist. 163. mar (a kigyó); beissen (von der schlange) Ocs. 9. — *susurtem* verwunden Bd. *susurtedem* fr. id. ibid. — cf. *šušergem*, *šušertem*.

süspan (cs.) nyakló; kummet Bk. 22. Zol. *süspán* id. Tr. — *s.-pián* kummetkissen, *s.-kol* гужи Tr. — cs. *šúsmeň*.

süstükemám dadog; stottern; заикаюсь — *süstüken* нѣмо, пришепетываая Tr. — ? cf. t. *süz* wort *tük*- giessen cf. *suskán*.

susu (m.) öröm, vígság; freude Bd. Tr. — *s. liaš* örül; sich freuen Bd. Km. 15. vigasztalódik; sich trösten Bd. — *víg*; fröhlich Bd. *sunc* id. ibid. — *susuemd-* örvendeztet; erfreuen Km. 19.

1. *sut* falánk; gefrässig Gn. 58. *šut* id. Ocs. 56. *süt* Tr.

2. *sut* (r.) törvényszék; gericht Gn.

süt v. *sot* id. Tr.

sutká (r.) 24 óra; zeit von 24 stunden Zag. 6. Tr.

sutém éhezik; hungern Tr. *sután* éhes; hungrig ibid. —

sutlaném falánkan eszik; heiss hungrig essen Uf. 64.

šutoláném (= *öpkelém*) panaszkodik; wehklagen Ist. 79. — cf. *šudalam*, *šudalam*.

suto (cs.) világosság, világos; das licht, hell Bd. Tr. *sota* (m.) id. Bd. Tr. — *s. keče* fényes nap; heller tag, *tul-s.* feurglanz, *sutom eštaš* világít; leuchten — *sutemam* világosodik; licht werden *sotemám* (m.), *sotemam* (m.) *sotemáltam* (m.) id. Bd. — *sutemdarem* világosít, fényesít; beleuchten, erleuchten Bd. *sutém*, *sutemtarém* id. Tr. *sotemdém* (m.) *sotemdarém* (m.) glänzend machen Bd.

süwan (cs.) kelés; beule Gn. Uf. 74. *süvân*, *suvân* (m.) id. Bd. Zol. *süban* id. Zol.

süwe v. *sügö* Tr.

(*poro*) *suwoń* áldás; segen Ist. 28. — cf. *sugoń* Ocs. 21. *suboń* Tr.

süzlö (est.) a hársbooskor fonására való ár; pfrieme zum verfertigen der bastchuhe G. 49. *šüzlö* id. Gn. *suslo* id. Bd. Tr. *süzlo* id. P. 27. *süzelö* id. Tr. *süzö* id. Zol. — cs. *šüslü* t. *šöšlö*.

suzo nyírfajd kakas; auerhahn Bd. Tr.

süzö v. *süzlö*.

swätitel — (r.) felszentel; einweihen Ocs. 86.

šwetoj (r.) szent; heilig Gn. *šwatoj* Bd.

šwidetel (r.) tanú; zeuge Gn.

Š

ša . . . *šo* . . .

šab . . . v. *šaw* . . . *sow* . . .

šabá (m.) gyenge; schwach Bd. Tr. — *šabálok* kraftlosigkeit Tr. cf. t. *čamán* faul, träge Bál.

šabaemās elgyengül; entkräftet werden — *šabaemdās* caus Tr.
šabalá (cs.) kanál; löffel Tr.

šabákš (m.) vége, hegye; ende, spitze; конецъ Tr. — *šabaš* id. ibid.

šabar (cs.) vászon-kaftán; ein leinwand-kaftan Tr. — *šávar* (m.) v. *šóvor* — cs. *šobor*.

šac выдохшийся Tr.

šacam (m.) születik, terem; geboren werden, wachsen — *šajam* id. *šacektem* szül, terem; gebären, fruchte bringen, *šaciš* nemzedék; geschlecht, nachkommenschaft Bd. *šacem-ayá* heimat, geburtsort Tr.

šacká sótelen; ungesalzen Bd.

šacmō (m.) hétfő; Montag M. 52. — *šacma*, *šajma* id. Bd.

šādāņü (m.) búza; weizen Tr. Bd. *šādāņo* id. M. 20. *šadānga* id. Bd.

šadargás szárazság folytán megreped; eintrocknen u. bersten; рассыхаться *šadartás* caus. Tr. — cf. *saldorgém* sub *šalaném*.

šador (m. r.) nedves, friss, magvas; saftig, kernig; ядренный Tr. — r. ядро t. *jadēra* Voskr.

šadrá (cst.) himlő; blattern, — himlőhelyes; blatternarbig Tr. *šadrán* id. M. 73. — *šadrá* rauh, holperig Tr. — *š.wašák* ragya; blatternarbe Tr. — cs. *šatrá* t. *šadra* cf. *šedrá*, *šoldra*.

šagá (m.) v. *šogá*.

šagal (cs.) kevéske, rövid ideig; wenig, kurze zeit (adv.) Gn. Bd. — *šajal* (m.) id. — *šagal* ginat legalább; wenigstens Bd. *južožo-š.* einige Ist. 171. *j.-šagalže* id. Ocs. 120. *š.inanošo* kleingläubiger Ist. 210.

šagelemám kevesedik; sich vermindern Zag. 54. Bd. Tr. *šagalem*dem caus. Bd. Tr.

šagat (cst.) óra; stunde Bk. 108. Ist. 261. Tr. *šagad* id. Bd.

šago (cst.) deszkaállvány asztagok számára; brettergerüst für schober, — káposzta veteményes ágy; pflanzschule für kohl — pogány oltár; heidnischer opferaltar Tr. — pad; bank, pritsche Pn. 15. 15. — cs. *sak* t. *säke*, *sike*.

šagle (cs.) kampó; hacken P. 25. *šagla* id. Tr.

šajar (m.) parázna; ehebrecher Bd. hure Tr. — *šajarlaném* paráznalkodik; huren Bd. Tr. *šajárlán-* id. Km. 82. — cf. t. *čak* schlecht, *čaklan* sittlich verderben Bál. (cs. *čagor* schiel).

šail (m.) *šailka* hátul; hinten Tr. *šaika* id. Bd. *šailan* Tr. Bd. *šailna* id. Wied. 206. Tr. — *šailna* hinter Bd. Wied. 187. *šaicen* von hinten ibid. Bd. *šaicen* id. Tr. *šaic* id. Bd. *šailnša* hátsó; hinter (adiect.) Tr.

šajá v. *šojá*.

šajek: *š.-šinžan* kancsal; schieläugig Ringw, *šajek* id. Sdrc. 3. *šaik* Tr. — cf. *šajá*, *šojá*.

- šajke* alattomos; hinterlistig Ocs. 8. — cf. *šaja*, *šoja*.
šajtan (t. cs.) sátán; teufel Uf. 9. Bd. Tr. [cs. *šak*.
šak (cs. r.) halászszerszám; fischergeräth Tr. — r. *жакъ*
šaklak bütyök; knorpel Bd. — *jol-š.* Bd. *šaklaka* boka; knöchel Gn. — *šaklaká* v. *koprak* (*koptak*?) Tr. *šaklakā* babkispiel M. 44. gelenk M. 5.
šaks v. *šeks* 1.
šaksšālō (m.) gyík; eidechse M. 62. — cf. *šenkšále*.
šakše (t.) pizsok; schmutz Máté 23, 27. *šakši* id. *šaxše* id. Tr. — *šakšo* rút; hässlich Zag. 7. Tb. 246. hitvány, gonosz; unnütz, böse Tb. 27. Zag. 63.
šakšolandar- megfertőztet; besudeln Máté 15. 11. *šakšolandarém* Tr. *šakšolan-* unzucht treiben Zag. 34.
šakte (m.) szita; sieb M. 28. — *šaktem* szital; sieben Tr.
šalá elválasztott; getrennt; *разрозненный* — cf. *šalatem*, *šalanem* Tr.
šalam hugyozik; sein wasser lassen Gn. P. 11. Tr. *šalém* (m.) id. Tr.
šalaltém (cs. m.) int valakinek; ein zeichen geben, winken Bd. Tr. — farkat csóvál; wedeln Tr. — cf. *šolaltém* cs. *sollá-*.
šalam (cs.) üdvözlét; gruss Bd. *šalá* (m.) id. Tr.
šalaném (cs.) elszéled; zergehen Gn. Bd. szétreped; bersten P. 11. *kúj pečat šak šalanen šinžon* die steinerne umzäunung fiel von selbst herab Ocs. 65. *šalanulam* fr. Bd. — *šalaltém* elszéleszt; zertheilen Bd. Gn. Tr. zerschmettern G. 43. (sein vermögen) verschwenden Ist. 223. *šalāt-* (m.) szétoszt; vertheilen M. 59. — *šalatulam* fr. *šalaltém* Bd. — *šaldorgém* durch trockenheit risse bekommen; *разсыхаться* Tr.
šaláš (t.) szénás fészter, padlás; heuschuppen, heuboden; *сѣнница* M. 31.
šale (= *šurno*) gabona; getreide Ocs. 43.
šaldra (cs.) nagyszemű; grobkörnig M. 24.
šalenge (cs.) ölyvfajta; eine habichtart Gn. (? sic) P. 55. *harkály*; specht (? sic) G. 75. — *šaláje* беркутъ Tr. *šalája* скопа Tr. cf. *čarlango*.
šalgém áll; stehen M. 34. v. *šolgém*.
šalokton (m.) telhetetlenül; unersättlich (adv.); *ненастно* Tr.
šalném (m.) v. *šolném*.
šalo, *šal* (t.) tutaj; floss — *šalém* tutajt összeköt; floss zusammenbinden Tr.
šalt (cs.) rajta; wohlan, sogleich P. 36. — cs. *šalt* вдругъ, *всѣ* — cf. *čolt*; *cilt*, *colt* Zol.
šam . . . *šan* . . . v. *šom* . . . *šon* . . .
šam (m.) emlékezet, érzet, beszéd; gedächtniss, gefühl, sprache Tr. gedanke sinne M. 67. — cf. cs. *šan-*.

šamā'n kedvezőtlen idő, körülmény; ungünstige zeit, umstand Tr.

šamba (est.) meghal; quappe; налимъ Zol. Tr.

šamlaném érez; fühlen Tr. — cf. cs. *šan-*.

šanalt- (est.) *šanalt-keas* (m.) elszunnyad, elalszik; einschlümmern, einschlafen Bd. — cs. *šün-* t. *šün-* kialszik; erlöschen.

šangā's kiválogat, kikeres; durchsuchen; перебирать, шарить Tr.

šandál (m. t. p.) 1. gyertyatartó; leuchter Bd. Tr. — t. *šändel* — 2. üllő; amboß Tr. — t. *sandal* cs. *sondal*.

šandás gereben; hanfrechen; щетка чесать кудель Tr.

šanga pástétom-féle; runde, offene, mit brei gefüllte pastete Gn. 23.

šange az imént; neulich Gn. — *šango* id. *lešango* (m.) id. *šangosók* von eben jetzt an, *šangoso* az imént; vorig Tr.

šanók (est.) szénavilla; heugabel G. 49. — *šanök*, *šenik* (m.) villa; gabel Bd. *šanik* Tr.

šanól csúszós szánút; schlüpfiger schlittenweg — *šanólan* adject. Tr. — cf. *sapnaltos*.

šantok v. *sandok* id. Tr.

šanža forgács; span, splitter Gn. 68. *šanžás* id. P. 27. *šančás* Tr.

šap . . . v. *šop* . . .

šāp' (t.) erősen; stark (adv.) Ocs. 27. Ist. 73. *šāprāk* erősebben; stärker (adv.) Ocs. 92. *šap* id. Step. 22. — *šaple* erős; stark (adject.) Gn. 1. — t. *šāb* rüstig, schnell, flink.

šāpká halvány, sápadt; blass, bleich — *š.-kol* бапклейка (рыба) — *šāpkalaném* fakúl; erbleichen, verschiessen — *šāpkamaltás* blass werden, *šāpkalandarás* caus. Tr.

šāpréne rigó; drossel Tr. Bd. *šawréne* id. Tr.

šāpsák (t.) csúnya, rút; hässlich, garstig Tb. 246. Tr.

šāpsälä (m.) külön-külön; einzeln, abge sondert Bd. — cf. t. *šābāšāj* (*šāp-šāj*) gleich.

šar . . . v. *šor* . . .

1. *šar* lószőr; pferdehaar Gn. P. 26. Bd. *šar šūros* szőrös féreg; haariger wurm P. 27. — *šār* (m.) ideg; nerv Bd. — *wūd-š.* haarwurm, *kür-š.* fangschlinge (tlk. schnur aus lindenrinde) *š.-wondo* rechen Tr. — *š.-šūdo* riedgras G. 16.

2. *šar* (cs.) sereg; menschenmasse Gn.

3. *šar* (= *el, jal*) kerület; bezirk Step. 4.

šar-voč nyíl farkú récze; anas acuta Bd.

šārem (cs.) kiterít, kiterjeszt; ausbreiten Bd. Gn. Ocs. 81. *šārem* (m.) id. Bd. *šārās* (m.) M. 25. — kinyit; öffnen Gn. раз-страивать Tr. — *šārlēm* kiterjed, elszéled; sich ausdehnen, erweitern, zerstreuen Bd. Tr. *šārlem* (m.) id. Bd. *šārlanás* trans. Tr.

— *Sith-gočen šočen šarlošo kalok* das von Seth abstammende volk Ist. 12. cf. Ocs. 9.

šara (cs.) kopaszság; kahlköpfigkeit — *čera* (m.) *carä* (m.) id. *š.-vujan* kahlkopf Bd.

šara (est.) világos barna; lichtbraun Gn. 52.

šaraltmaš (m.) kiterjedés; ausdehnung Bd.

šaranga fűzfa; weidenbaum Pu. 34. Tr. *šarange* Gn.

šaremáš diszít, fölszerel; schmücken, ausrüsten; *убирать снаряжать* Tr.

šargá szíj; riemen — *šargán-kabašta* kidolgozott bőr, báránybőr; ausgearbeiteter balg, lammsfell Tr.

šargalem: *šargalen pačáš* kinyit (könyvet); aufmachen (ein buch) Bd. *šargäláš* begöngyöl; umwickeln; *перевортывать* Tr. cf. *šarém*.

šargáš (t.) gyűrű; ring M. 16. — *wujan š.* köves gyűrű; ring mit edelstein ibid.

šargenze (cs.) sörte; nisse Gn. *šargéne* id. *šargénčo* id. Tr.

šark- (*šork-?*): *š.-oktoš* eine art schlinge oder dohne Ringw.

šarmáš (m.) ágy; bett Bd. — cf. *šarém*.

šarnem (m.) emlékezni; sich erinnern Gn. Bd. — *šarnulam* fr. id. Bd. *šarnoktém* caus. Tr. *šarnendarém* id. B. *šarnaltész* помнится Tr.

šarpanya (= *šerp'-oya?* sic) brettspiel Pu. 43.

šarpan (cs.) fejre való kendő; kopftuch Bd. Tr. — cs. *sorban*.

šarpe (t.) szálfka, gyufa; splitter, zündhölzchen Tr. — t. *širpi*.

šártni (m.) fűz; weidenbaum M. 45. *šartne* чернотакъ Tr.

šarša (m.) kánya-bangita bogyó; bacca viburni opuli Bd. *šarčá* taraczkbúza; triticum repens; пырей Tr. *šarš* massholder Tr. *šaršo* id. M. 22.

šarša-vlä (m.) szülök; eltern Tr. *šarša-gurma* (v. *gurša*) utódok; nachkommen Tr. *šaršakuša-vlä* gyermekek; kinder Bd. *š.-ata* elődök; vorfahren Tr. — cf. *šarém*.

šartäl karácsony; weihnachten Tr. — cf. *rašta*.

šaške (cs.) iltis Gn. *šaška* nyércz; nörz; *mustela lutreola* Tr. Zol. *wüd-šašk* id. Pu. 17. *wüd-šaška* pézsmahód; moschusratte Tr.

(*šü-*) *šašlok* kragenstoff Pu. 40.

šašt folyton, sűrűen; unaufhörlich, häufig Tr.

šawém (cs.) hint, szór; streuen Bd. *посыпать, присыпать* Tr. vet (*gabonát*); sáhen Gn. *šavaltém* hint, szór; streuen Ist. 136.

Ocs. 96. — *šabaltém* id. Ist. 60. befecskendez; besprengen Bk. 72. *брызгать, швыркать* Tr. — *šawen potam* vergeuden Máté 12, 30.

šabem (m.) elszór, elpazarol, meghint; verstreuen, vergeuden, bestreuen Bd. — *šabem* (k.) *šábem* (ny.) Weske 23. — *šapná* брызгать съ колесъ Tr. — cs. *sap-* bestreuen t. *sib-* streuen; giessen, sprengen.

šauréye rigó; drossel Tr. cf. — *šapréye*, *caplaya*.
ščiškěš nádi furulya; rohrpfeife, schalmei M. 44. — cf. r.
 СВИСТОКЪ t. *šibizgi*.

še . . . v. *ši* . . . *šo* . . .

-*še*, -*že* (r.) aber, denn, und (passim) -*šo*, -*žo* id.

šeber (cs.) duda; dudelsack *šever* (m.) *šivir* (m.) Bd. *šowor*
 Tr. *šübür* Zol. id. — *šoworzo* dudás; dudelpfeifer *šowor-ompo* harn-
 blase Tr.

2. *šec*: *š.-vára* csónaktoló pózna; ruderstange Bd. — cs. *šoča*
 r. шестъ.

1. *šec* (cs.) zoll; hüvelyk P. 27. viertel arschine Ist. 107. Tr.
šič id. Tr. — arasz; spanne Bd. Gn. — cs. *šot*.

šedrá v. *šadrá* id. Tr.

šegán csipkerózsa; hagebutte Bd. *šogán* id. Tr.

šege (est.) veteményes ágy; pflanzschule Tr. — cf. *šago*.

šek elégedetlenség; unzufriedenheit Tr. — cf. t. *sagis* sorge.

šekar czukor; zucker Sdr. 7. — t. *šikár*.

šekláká az ujjak izülete; gelenk an den fingern Tr.

šekláném (est.) fél, óvakodik; sich fürchten, vorsichtig sein
 Ocs. 38. *šeklanem* Ist. 53. Gn. *šeklánem* (m.) Bd. *šekláném* Tr. —
šeklanodé dreist, kühn Bk. 108. — *šeklanokt*:- *tojn ojlemetak tojm*
šeklanokta deine sprache verräth dich Máté 26, 73. — cs. *šoklan-*
t. šiklän-.

1. *šeks* epe; galle Gn. Bd. *šezš*, *šegš* id. Gn. *šegoš* Tr. *šəzš* (m.)
šaks (m.) Bd.

2. *šeks* füst; rauch — *šizš* (m.) *šikš* (m.) Bd. Gn. *šikša* (m.)
 id. Bd. — *šokš* id. Tr. *šigš* (acc. *šigošom*) id. P. 19. csóva; feuer-
 brand P. 15. *šogoš* rauch P. 26. *šekšan* adiect. ibid.

šelam hasit, hasad; spalten, sich spalten Bd. Gn. Ist. 286.
šelam id. Gn. 45. Máté 27, 51. *luat-kok užašes šelon* tizenkét részre
 osztotta; theilte (schnitt) in zwölf theile Uf. 71. — *šeläm* (m.) Bd.
šelštäs szétpattan; auseinandergehen M. 25. Tr. — *šelon kajem* meg-
 reped; bersten Ist. 286. *šelen-geaš* id. Bd.

šel (r.) szalonna, zsír; fette, talg; сало Bd. *šel* Tr. *šelän* kö-
 vér; fett M. 40. — cf. *šil*.

šeldra hálóhely a padláson; schlafstelle unter dem dache
 Gn. — cf. cs. *šoldar* большая подушка Zol.

šelik (m.) hasadás; riss, spalte Tr. *rok-š.* barlang; höhle Bd.

šellalt-számláltatik; gezählt werden Uf. 61.

šelše repedés, hasadás; spalte, riss Bd. *šelšan* adiect. Bd.

1. *šem* héj; (innere) rinde — *kol-š.* halpikkely; schluppen
 (des fisches), *pükš-š.* dióhéj; nusschale Bd. — cf. *šüm*.

2. *šem* hét; sieben Bd. P. *šim* (m.) Bd. *šom* (passim) —
šemet, *šimät* (m.) id. (substantive) Bd. *šomot* Tr. — *š.-luo* Bd. *šomlu*
 Tr. *šimlu* (m.) Bd. hetven; siebzig — *šememcse*, *šemetese*, *šimše* (m.)

šimša (m.) *šimutša* (m.) hetedik; siebte Bd. — *šom-lur* zwanzig kopekenstück Tr.

šeme fekete; schwarz Bd. Tr. *šem* P. 25. — *šimä* (m.), *šima* (m.) Bd. *šim* (m.) Bd. Tr. — *šem-koške* giftige schlange Máté 3, 7. *šeme korák* saatkrähe Tr. *šeme-šuldor-kol* cyporinus balenus Tr. — *šim-baž* hölgymenyét; hermelin Bd. *šim-bóč* id. Tr. *šim šadāṅṅä* bükköny; buchweizen M. 20. Tr. — *šemalge* feketés; schwärzlich Bd. *šimälga* id. Tr.

šememam feketedik; schwarz werden Bd. Tr. — *šememdem* schwärzen Bd. — *šemälänem* beborúl; sich umwölken; облабы-ваться — *šemätém* облагаю темнотою Tr.

šemsála gyík; eidechse Tr. — cf. *šonšálo*.

šen tapló; zunder Gn. Bd. Tr. *šin* (m.) Bd. Tr. *šin* (m.) Bd. Tr. *šin* (m.) Bd. — cf. cs. *šon-* brennen.

šeṅge v. *pu-šeṅge* Gn. — cf. cs. *šanga* linde.

šengel hátulsó; das hintere Gn. Tr. *šengál* id. Bd. — *šengélno* mögött; hinten P. 28. *šengelno* Tr. *šengálné*, *šengélné*, *šólnó*, *šáilna* (m.) id. Bd. — *šengeko* hátra, mögé; hinter Car. 30. *šenggako* Ist. 8. *šengelke* Ocs. 7. *šenykeke* Ocs. 41. *šengekože* Ocs. 17. *šengeko* Tr. Ist. 57. *šenggak*, *šojuko*, *šengalan*, *šoilan*, *šailan* (m.) *šaiika* (m.) Bd. id. — *šengac* hátulról; von hinten Bd. *šengéčcon* Tr. *šoočen*, *šaičen* (m.) *šaic* (m.) Bd. id. — *šengalneše* hátulsó; der hintere Bd. — *šengél-pagár* kropf Tr.

šepianem elcsendesedik; still werden Bd. *šiplaném* id. Tr. *šiplendarém* caus. Tr. — cf. *šop*.

1. *šer* ér; ader Gn.

2. *šer* (cs.): *nur-š.* die unebenheiten des feldes Gn. erdei völgy; waldthal P. 45. niedering des feldes P. 15. — cs. *šorma* оврагъ, *šor* крутой берегъ.

3. *šer* (cs.) gyöngy; perle Bd. edelstein Máté 13, 46. *šer* glas-perle, steine der rechenafel Tr. *š.-šot* rechenbrett Tr. — *šer-šüäs* nyakravaló ékesség; halssckmuck M. 16. — cs. *šorža*.

šer tej; milch Tr. *š.-bál* tejfel; obers, *purá-šerbál* hab a sörön; bierschaum Tr. — cf. *šera*.

1. *šerém* kiönt; ausgiessen; разливать — *širäs* szür, önt; seihen, giessen; цѣдить, сливать Tr. *širendš* abgiessen, abzapfen Tr. — cf. cs. *šür-* сливать, процѣдить.

2. *šerém* széttép; zerreißen; разрывать Tr.

3. *šerem* legel; weiden (intr.) Gn. 24.

šeram fésül; kämmen Gn. Bd. *šerám* Tr.

šer-: *to šorokšom peš jöräten*, *šeron ülen* ezt a juhót nagyon szerette, becsülte; dieses schaf liebte u. schätzte er sehr Ocs. 82.

Genetz Arvid gyüjtésének felhasználásával szerkesztette

SZILASI MÓRICZ.

A magyar nyelvbe került szláv szók

átvételének helye és kora.

II.

Miután MUNKÁCSI az első részben megrajzolta a történeti háttért, most már összehord minden olyan nyelvi adatot «melyen a keleti eredet bélyege nemcsak mint lehető és valószínű, hanem az ellenkező esetet kizáró biztossággal fölismerhető.» (17. l.)

Az első ilyen adatot, bármilyen sikerültnek tartom is a *lengyel* szó magyarozatát — az *orosz* szó származásával már régen tisztában voltunk — nem tudom talán kellően méltatni. Mert az a körülmény, hogy az *orosz* és *lengyel* szó török közvetítés útján került a magyar nyelvbe, semmikép sem bizonyíthatja a magyaroknak a szlávokkal való régi közvetlen érintkezését és nem teheti semmivel sem valószínűbbé, hogy a szlávoktól előbbi lakóhelyeiken egy egész sereg szót átvettek volna. Áttérek tehát mindjárt a «szláv szókincsünk orosz rétegé»-re (19—21. l.). Én őszintén sajnálom, hogy M. e fontos kérdés megoldásához nem készült komolyabban, így a szakember még azt is, a mi talán figyelmet érdemel, kétkedéssel fogja fogadni. Milyen szegényes mindjárt az első összeállítás: «*gyantár*», «gyantakő, borostyán»: or. *jantarъ* «berstein», mely a litván *jentaras*, *jintaras*, *gentaras* átvétele.» Egy szót se szól arról, vajjon egyáltalában valószínű-e, hogy az orosz szlávok abban az időben, mikor a norman varjagok *varingi* nevéből azt csinálták, hogy *varęgъ*, a melyből azután szabályosan *varjagъ* lett, a litván *gentaras*-ból*) *jantarъ* lett volna és nem **jetarъ*, **jatarъ*. Ehhez képest csekélység, hogy M. nem említi, hogy a szlávból átvett *j*-n kezdődő szók ezt a *j*-t nem szokták *gy*-vé változtatni (v. ö. *jászol*, *járom*, *jegenye*, *jércze*). Annyi bizonyos, hogy M. nagyobb szolgálatot tett volna a tudománynak,

*) A *jintaras* MIKLOSICHTÓL átvett hibás írás *gintaras* h., *jentaras* nem kellően igazolható alak.

ha ennek az egy érdekes szónak a történetét, a mely valóban beható tárgyalást érdemel, tisztába hozta volna, mint azzal tett, hogy a lehetetlen összeállítások egész sorozatát gyűjtötte össze. Így igen tarka társasággal lesz dolgunk. A következő két szóval nem kell bajlódunk; a *bojtorján* szót M. a német kiadásban törülte, a *bot* szót pedig később vonta vissza (*Ethnographia* 10 : 338). Fájdalom, megmaradt a *lyuk* szó, a melyet régi orosz átvételnek tartani igen nehezemre esik, mikor az orosz *ljuk* szónak régi voltát sehogy sem tudom igazolni és mikor ennek a szónak olyan furcsa jelentése van: «die Luke (auf Schiffen)»!! Ép így vagyok a fölnémet *bernstein* (ejtsd: *bernstajn*)-ből lett *borostyán* szóval is, a melyet a NySz. még nem ismer (az előforduló *borostyán* a növény neve); sehogy sem értem, mikép felelhetne az meg egy orosz *buršty*n, *brušty*n-nak.

A következő pont így hangzik: «*komor*: orosz *chmur*: *chmuryj*, *chmurnyj* «düster, mürrisch», *chmuritszja* «finster aussehen» olyan hangváltozással, mint *kártya* e mellett *hártya*: orosz *chartzja*, ószlov. *harstija*, görög *χαρτίον*; vagy *kór*: or. *chvor* «krankheit», *chvoryj* «krank» (lengy. *chmura* «regenwolke», *pochmurnyj* «finster», valamint cseh *chmoura*, *chmurny* e régi, már a Tihanyi-codexben *kumur* alakkal előforduló szónál nem jöhetnek tekintetbe)». Ebből az összeállításból látni, hogy M. más nehézséget nem látott maga előtt, mint a valóban meglepő *k*-t a magyar szó elején, mert szláv *ch*-, illetőleg *h*-nak a magyarban *h* szokott megfelelni (v. ö. *hvala*: *hála*; *hvrast*: *haraszt* stb.), hogy abból valaha a szó elején *k* lett volna, ez eddig merően ismeretlen volt előttünk, a magyar nyelv hangtani fejlődése szerint nem is nagyon valószínű. Sajátságos, hogy M. azt hiszi, hogy ezt a hangfejlődést valószínűbbé teszi, ha két ép olyan valószínűtlen összeállítással támogatja. Hogy a modern jelentésű *kártya* a régibb időkre visszamutatató és minden esetre szláv eredetű *hártya* szónak csak mintegy mellékalakja volna és nem csak később került volna egy már *k*-val kezdődő idegen szó átvétele gyanánt (v. ö. lat. *charta* — ejtsd *karta*! — olasz *carta*, német *karte*, horvát *kárta*) a nyelvünkbe, azt higgye, a ki tudja, én akkor sem hinném, ha nem mutathatnók is ki még a *kártya* alak mellett a régibb *kárta* alakot, a mely végkép halomra dönti M. föltevését.*) Semmivel

*) A NySz.-ban a czímszó mellett helyesen áll TOLNAI ISTVÁN *A wittenbergi akadémia vigasztalása* cz. 1632-ben megjelent munkájából a *kárta* alak; az idézetben azonban *kartakra* áll *kártakra* helyett; legalább a N. Múzeum példányában az első *á* tisztán kivehető, míg a második *á* éke valószínűleg lekopott. Megjegyzem egyébiránt, hogy TOLNAI soha sem ír *ty* helyett *t*-t, hogy ugyanazon a lapon, a melyen az idézett *kártakra* áll,

sem valószínűbb, hogy a magyar *kór* szó, a mely régebben azt jelentette hogy «languidus, morbidus, schwach» egy orosz *chvorь* «krankheit», *chvorьj* «krank»-féle szláv szóval függne össze. Hozzájárul itt az egyik nehézséghez (*k* szláv *ch* v. *h*-ből) még egy másik is, hogy t. i. mássalhangzóra következő szláv *-vo*-nak soha sem felel meg a magyarban hosszú *ó*, a mint ezt egyéb iránt a 2. l. M. maga is említette. Ha egy szláv szó olyan mássalhangzócsoporttal kezdődik, a melynek második helyén *v* áll, akkor a *v* vagy eltűnik a magyarban (*hvala*: *hála*; *hvrastь*: *haraszt*; *svetь*: *szent*; *svobodь*: *szabad*) vagy járulékhangzó bontja meg a mássalhangzócsoportot (*kvasь*: *kovász*; *světъnikъ*: *szövetnek*) vagy végre azzal teszi a magyar a kezdő mássalhangzócsoportot kiejthetővé, hogy úgy mint különben is szokta, az idegen mássalhangzócsoport előtt ejt egy hangzót (*dvorь*: *udvar*), de egy ilyen *vo*-ból fejlődött *ó*-ra nincs példa.

De térjünk vissza a *komor* szóhoz, a melyből kiindultunk. Én a mondottak után nem tartom sikerültnek a bizonyítást, hogy szókezdő *ch*- v. *h*-ből *k* lehetett volna, de ez nem az egyetlen nehézség. A szókezdetet nem tekintve megfelelhette a magyar *komor* szó hangtanilag egy **chmurь* vagy **chmurь* főnévnek, de ilyent sehol sem találni, a szó mindenütt *chmura*-nak hangzik (v. ö. or. l. cs. *chmura* és az elavult felső-lauzici szerb *khmura*), a melyből a magyarban **homora* lett volna és nem *komor*. Ugyancsak *-a*-n végződő **homora* alakot kellene várnunk, ha egy *chmurь*, *chmura*, *chmuro* melléknévből indulunk ki, mert tudvalevő dolog, hogy a szláv melléknemeknek a nőnemű és köznemű alakja tükrözik a magyarban, nem a hímnemű (l. *A szláv szók* cz. értekezéses 33. l.).

A következő czikkecske így hangzik: «*gomolya*: óorosz *gomolja*, magy. *gomola* «masse» (v. ö. kisorosz *homôtka*, lengy. *gomołka* «käse-laibchen»).» Ebben egy sajtóhiba van, a mely a német kiadásban furcsa félreértést okozott: *mai o*. (azaz mai orosz) helyett *magy.* áll, a melyet a német fordító magyarnak olvasott. De ennél nagyobb hiba, hogy a mai orosz nyelvben nem mutatható ki ilyen szó: az akadémiai szótár legújabb kiadásában hiába keressük a *gomola* szót, DAHL pedig nagy szótárában egyházi szlávnak mondja, sőt a *gomolja* óorosz volta sem áll valami erős lábon, úgyhogy MIKLOSICH, a ki a *Slav. Elemente im Magy.* cz. értekezésében ezt a szót óorosznak mondta, a jóval később megjelent szófajti szótárában már ószlovénnek nevezi, a min ezúttal csak annyit szabad értenünk, hogy egyházi szláv nyelven írt forrásban található. De

azt olvassuk, hogy *hártýára*, a köv. (90-ik) lapon pedig újra azt, hogy *kártából!* Kétségtelen tehát, hogy TOLNAI azt mondta, hogy *hártya*, ellenben a *kárta* szót még tiszta *t*-vel ejtette.

még ez sem olyan nagy baj, mint az, hogy minden jel arra mutat, hogy a szó valaha valamennyi szláv nyelvben megvolt és csak idővel tűnt el az oroszban is, a bolgárban is. Ha ugyan eltűnt, mert egy olyan speciális jelentésű szónál nincs kizárva az a lehetőség sem, hogy itt-ott lappang még, hiszen rendkívül jellemző, a mit e tekintetben a horvát-szerb nyelv terén tapasztalunk. Ebből MIKLOSICH összehasonlító szótárában nem idéz adatot, mert a horvát-szerb szótárakban nem talált ilyen szót, de kevés idővel rá a horvát akadémia nagy szótárának egy füzete jelent meg, a melyben azt olvassuk, hogy az adriai tengerben fekvő Brazza szigetén, tehát a nyelvterület legnyugatibb szélén, él egy *gomolja* szó, a mely szakasztott ugyanazt jelenti, mint a magyar *gomolya*, azaz sajtgömböt. Ennek az «óorosz» és horv.-szerb *gomolja*-nak hangtanilag tökéletesen megfelel a felső-lauziczi szerb *homola* (l = ly) és a cseh *homole* (a szó végén álló régi *-lja* a csehben szabályosan *-le* lesz: ószlov. *košulja*: cs. *košile*), *homole syra* pedig a csehben ugyanazt jelenti mint *homolka* «kleiner käseweck (in Form eines Kegels)», ennek a kicsinyítő *homolka*-nak pedig mindenkép megfelel a kisorosz *homotka*, lengy. *gomotka*. Hol találjuk a valószínűségnek csak árnyékát is, hogy ez specialis orosz szó volna, milyen joggal állíthatjuk, hogy ezt a szót nem ismerte valaha az egész szlávtság?

A következő két szó, *csuka* és *csorba*, behatóbb tárgyalásába nem bocsátkozom, mert szándékom az idevágó szókkal nemsokára külön értekezésben foglalkozni. Megengedem, hogy M. joggal elveti azt a magyarázatomat, hogy a *csuka* és *csorba* szók *cs*-je hangátvetés útján *st* (*št*)-ből lett volna és minthogy ő egy erősebb orosz hatásban hisz, értem, hogy ő a magyar szókat az orosz *ščuka* és *ščerba* szókból magyarázza, de főtartom magamnak, hogy erre a kérdésre még visszatérhessek, addig pedig csak azt jegyzem meg, hogy az orosz *ščuka* és *ščerba* szókban található *šč* olyannyira nem külön orosz sajátosság, hogy az *šč* ezekben a szókban nemcsak hogy megvan más szláv nyelvekben is (szlovén, tót *ščuka* és ép ilyen hangzással, de máskép írva lengyel *szczuka*; szlovén *ščerba* lengyel *szczerba*), de még az ószlovén-bolgár *št* is csak dissimilatio útján keletkezett régi *šč*-ből! Mennél kevésbé igazolhatók M. többi itt felsorolt összeállításai, annál kevésbé valószínű természetesen az orosz hatás e szóknál is, de tagadhatatlan, hogy az egész fejezetben ez a pont az egyetlen, a mely gonddal és megfontolással van írva — a mi benne elhamarkodásra vall, az a német kiadásban kimaradt.★)

*) Az 1. jegyzet második sorában a *mutatja* szótól kezdve az 5. sorban álló *bizonyítják* szóig, a mely után most már a *továbbá* szó törlendő.

E kis oázis után megint egy nagyon különös mondatot olvasunk: «Szintén csak az oroszból magyarázható a *szikra*: fehér-or. *skra*, más orosz nyelvjárásban *zra*, ebből: *zgra*, míg egyébként mindenütt *iskra* (cseh *jiskra*).» Szerencsétlen szeme van M.-nak: észreveszi MIKLOSICH összehasonlító szótárában még azt a «*zra* aus *zgra*»-féle furcsaságot is, sőt minden ok nélkül ki is írja, de a lengyel *skra* alakot, a mely pedig nagyon sűrűn használatos *iskra* mellett, meg nem látja és nagy bátran azt állítja, hogy minden más szláv nyelvben csak *iskra* alakot találni, ámbar MIKLOSICH *Die slav. Elemente im Magy.* cz. értekezésében is mondja «*szikra* s. scintilla, das auf *skra* zurückzuführen ist, welches im Pol. vorkommt». No de mi közünk nekünk a fehéroroszhoz? Hiszen az a *skra* alakot akár a szomszéd lengyeltől kaphatta, a kinek a nyelvében olyan váltakozó alakok mint *iskra*: *skra* egészen közönségesek, v. ö. ószl. or. *igra*: lengy. *igra* és *gra*, ószl. *igrati*, or. *igratb*: l. *igrac* és *grac*, ószl. *imėti*, or. *imětъ*: l. *mieć*, kisor. *iver* «Spahn, Hobelspahn» (v. ö. nagyor. *iverenъ* Splitter, Scherbe): l. *wiór*, gen. *wioru* Hobelspahn.*) Én azt mondom, a fehérorosz *skra* akár a lengyelből is kerülhetett volna, különben is semmi közünk a fehérorosz alakhoz, a nagy- és kisorosz csak is *iskra* alakot ismer. No de ott van a nyelvjárásokban a *zgra* alak, mondhatná M., az csak elég bizonyosság arra, hogy volt valaha *skra* alak a többi oroszországban is. Dehogy is az! Azt t. i., hogy *zgra* nem keletkezhetett *skra*-ból, ismervé az orosz hangtörvényeket, meglehetősen biztossággal állíthatjuk, mindenesetre nagyobb biztossággal, mint azt, hogy a *zgra* alak egyáltalában megvan valahol az orosz nyelvben. DAHL, a ki keresztül-kasul járta Oroszországot és a kinek négykötetes nagy szótára egyúttal a legjobb orosz tájszótár is, csak kétkedve veszi föl az orosz tájszók egy régibb gyűjteményéből az állítólag a Don vidéken járatos *zgra* szót és zárjelbe megint kérdőjellel oda teszi a *zga* szót — *Zgra?* ž. *don*. *iskra* (*zga?*) — a mi úgy értendő, hogy ő lehetségesnek tartja, hogy *zgra* helyett talán *zga* olvasandó, *iskra* t. i. bizonyos fordulatokban tökéletesen ugyanazt jelenti, mint a *zga* szó, és akkor teljesen megfelel a *szikra* szavunk jelentésének olyan fordulatokban mint «egy szikrát sem». No de ha *zgra*-ból *zra* lett, a mint MIKLOSICH állítja, akkor mégis csak kell egy *zgra*-nak is lennie! Igen ám csak hogy *zra* kétségkívül toll- vagy sajtóhiba a DAHL szótárában olvasható *zga* helyett, a mint ezt már BRANDT is kimutatta,**) de azonfölül félreértésen is alapul, mert DAHL-nak esze ágá-

*) A lengyelben régi *e*-ből számtalanszor *io*, *io* lett; az ószl. *berg*, *beretb*, *bergtb*, veszek, vesz, vesznek, az orosz *beru*, *beretb*, *berutb*-nak a lengyelben ezek az alakok felelnek meg: *biörg*, *bierze*, *biorg*.

***) *Doplnitělnyja zaměčanija k razboru Etimologičeskago Slovarja Miklošiča* 75. 1.

ban sem volt azt mondani, hogy *zga zgra*-ból lett volna, hanem az előtte ismeretlen *zgra* szót hibás följegyzésnek tartotta *zga* helyett.

En ezzel az aprósággal készakarva tovább foglalkoztam, mert ki akartam mutatni, hogy M. a nehézségeket rendesen nem is sejtí és a legkülönösebb dolgokban is állításainak támasztékait látja, az egyszerű tények elől pedig gondosan kitér. A mi esetünkben az egyszerű tény-állás az, hogy *szikra* igenis szláv *iskra* alakból keletkezett egyszerű hangvetés által!

Kicsit különös a következő két szónak illetén való bevezetése: «Figyelembe jöhetnek itt még, mint olyanok, melyek az oroszokon kívül csak az ószlovénból ismeretesek a következők: *gabona . . . személy . . .*» Azonkívül kis baleset is érte M.-t: MIKLOSICH *kr.* (azaz «kroatisch») rövidítését «kleinrussisch»-nak olvasta és így a horvát *gobino* segítségével a magyar *gabona* szót abba a gyanúba keverte, hogy orosz eredetű. Marad tehát a *személy* szó. Ha M.-nak igaza van, ez a szó az orosz *семья* «család» szóval azonos; M. tényleg «ószlovén *сѣмь* persona, *сѣмья* mancipia, személyzet» helyett akár azt is írhatta volna, hogy óorosz *сѣмь* stb., mert a szó, úgy látszik, csak is orosz forrásokban fordul elő. Da a milyen kedvező ez a körülmény M. föltevésére nézve, olyan kevéssé támogatja azt a magyar *személy* szó története. Szem előtt tartva azt a sok régi adatot, a melyben ez a szó azt jelenti, hogy «1. imago, facies, vultus, conspectus, aspectus; bild, gesicht» és «2. forma, figura, species externa; form, figur, gestalt, das äussere» (l. NySz.), alig tarthatjuk a mai elvont jelentést az eredetinek. A régi «arcz» jelentés szemben a mai jelentéssel élénken emlékeztet a szláv *lice* «arcz — személy» jelentés fejlődésére, no meg arra is, hogy mi volt a latin *persona* eredetileg és hogy mi lett belőle. Valóban nagy bátorság kell ahhoz, hogy az ember, ha ismeri a *személy* szó jelentésének történetét, ennek szláv eredetét olyan határozottan állítsa, a mint ezt M. teszi, azért megkimélem az olvasót a hangtani nehézségek föltárásával, a melyeken különben szerzőnk szokott méltósággal egyszerűen átsurran.

Következik az *óriás* szó fejtegetése, a melynek a szerző egymagának annyi helyet és időt szentel, mint az összes eddig tárgyalt szónak. Mi azonban beérhetjük e fejtegetésnek egy kis részével is, már a jelentésfejlődéssel nem lesz okunk foglalkozni, mert mit ér az, ha a fölhozott analogiák mind helyesek is, ha helytelen a kiindulópont. Annál több bajunk lesz a szónak hangtani oldalával, mert M. összehord itt mindenfélét, a mi össze nem tartozik. Mindenekelőtt lássuk az ő magyarázatát:

«Végül szintén csak az orosz, illetőleg keleti hatásból magyarázható az eddigelé homályos magyar *örjás*, *óriás* szó. Ezzel ugyanis jól egyezik a kisorosz *varjah* «starker, grosser mann» szó, mely alapján

nem más, mint a normann *varégok* (ónord *vaeringi*, orosz *varjagъ*) népeve s mint ilyen bizonyára a szokásos *-in* képzővel (rusz: *rusjin* «orosz», ongr: ószlov. *agrin*, bolgár *ugrin* «magyar», srb: *srbin* «szerb») *varjašin* alakban is használatos volt; v. ö. orosz *varjaža* «überseeisches land, der von dorthier kommende» és *varjaga* «dieb», mely utóbbi szónak jelentését egybevetve a hasonló hangzású orosz *vorъ* «tolvaj» szóval magyarázatát nyerjük az *óriás* kezdő hangzója eltérésének is (**vorjašin* e. h. *varjašin*.)»

Szerzónk tehát a magyar *óriás* szót a norman varjakok nevéből magyarázza. Azzal a kérdéssel, vajjon ez az oroszországi szlávok ajkán akkor már *varjagъ*-nak hangzik-e és nem még *varégъ*-nak, orrhangzóval, főlöszleges foglalkoznunk — erre csak akkor volna érdemes rátérnünk, ha a többi mind a legszebb rendben volna. Fogadjuk tehát el M. véleményét, hogy az orosz alak akkor már *varjagъ* volt. Igen ám, de a magyar *óriás* *s*-en végződik, nem *g*-n! M. ezen a bajon igen sajtáságos módon segít. A népevekhez a szláv nyelvekben gyakran *-inъ* képző járul az egyes számban: a szerbek pl. magukat úgy híjják hogy *Srbi*, nyelvüket *srpski jezik*-nek, de a *Srbi* egyes száma *-in* képzővel bővült alakot mutat: *Srbin* gen. *Srbina* stb. Ez *-inъ* képző előtt *k* *č*-vé változik; a törököt, «turk»-ot pl. ugyancsak a szerbek úgy híjják hogy *Turcin* gen. *Turcina*; hogy pedig a *č* itt csak *k*-ból keletkezett az *in* képző előtt, azt mutatja a többes szám, a hol ennek a *č*-nek nyoma sincs: *Turci* (*k* *i* *rag* előtt *c*-vé változik!), gen. *Turaka*, dat. loc. instr. *Turcima*, acc. *Turke*. A mint a *k* *i*-vel kezdődő képző előtt *č*-vé változik, úgy lesz ilyenkor a *g* *ž*-vé — ószlov. *maka*, szerb *muka* kín: ószlov. *mačiti*, szerb *mučiti* kínozni = ószl., szb. *sluga* szolgál: *služiti* szolgálni. Én ugyan nem tudok egyetlen egy esetet sem arra, hogy *-g*-re végződő tőből *-inъ* képző hozzájárulásával valaha *-žinъ* végű népnév lett volna, de tisztán elméletileg nem mondhatom kizártnak, hogy orosz *varjagъ*-ból *-inъ* képző hozzájárulásával **varjašinъ* lehetett volna (v. ö. or. *sluga*: *služiti*, *beregъ* part: *berezistyj* magas partú stb. stb.). Az, hogy ilyen alak sehol sem található, a legkisebb baj. De már baj az, hogy M. azt nem tudja, hogy *varjagъ*-ból *-inъ* hozzájárulásával **varjašinъ* lett volna *ž*-vel és hogy a magyar *óriás* kedvéért egy teljesen lehetetlen *varjašin* alakot képez *š*-sel és hogy annak háromszoros ismétlésével gondoskodik arról is, hogy ezt valahogy sajtóhibának ne nézzük («*varjašin*» — **vorjašin* e. h. *varjašin*) és ép így a német kiadásban!). A másik baj meg az, hogy M., miután neki ilyen kétségbeesett módon sikerült az *óriás* szónak *s*-ét megmagyarázni, a bölcs olvasóra bizza, hogy a most már főlöszleges *-inъ* képzőt a szóvégéről valahogy megint eltüntesse, de mégis úgy, hogy az általa keletkezett sziszegő megmaradjon. M. t. i. azt egészen természetesen tartja, hogy mindenki az ő *varjašin* alakjával szemben a magyarban

csak is egy s-n végződő **várjás* alakot fog várni, azért csak is a szó elejével foglalkozik már. **Várjás*-ból nem lehetett a magyarban *óriás*, de már **várjás*-ból igen, kívánatos tehát, hogy az oroszban a szókezdet ne legyen *var-*, hanem *vor-*. M.-nak ez csekélység. Összeházasítja az idegenből vett *varjagъ* népvévet a törzsökös szláv *vorъ* «tolvaj» szóval és kész a *varjašin* h. a kivánt **vorjašin*.*) Előfordul ugyanis az oroszban egy *vorjaga* szó is, a mely szintén «tolvajt» jelent, csakúgy mint a *vorъ* szó. Szerzőnk jónak látja ezt a szót úgy írni hogy *varjaga*, a mint a szót igaz több helyen, első sorban Moszkva környékén, tényleg ejtik, a közvetlenül a hangsúly előtt álló o t. i. a nagyoroszban bizonyos területen a-nak hangzik. Szakasztott így ejtik pl. a *brodjàga* «csavargó» szót Moszkva vidékén *bradjaga*-nak, az igét, a melyből ez a szó képződött *broditъ* «csavarogni», úgy hogy *braditъ* (olv. bragyity), míg pl. azt, hogy «ő csavarog» úgy mondják, hogy *on bròditъ* (olv. brogyit) tizta o-val, mert hangsúly van rajta. A *vorjaga* «tolvaj» szó szakasztott olyan képzés mint az épen említett *brodjàga* «csavargó», a norman *varjagъ* szóhoz semmi köze, amant Oroszország nagyobb részében *vorjaga*-nak ejtik és rendszeren így is írják, míg a norman *varjagъ*-okat mindig csak *varjagъ*-oknak ejtették és írták. Hogy a *vorjaga-varjaga* «tolvaj» csak úgy lopódzott be, az egészen nyilvánvaló, mert ha ez a *vorъ*-ból származott szót nemcsak *vorjaga*-nak, hanem egyes vidékeken *varjaga*-nak is ejtik, akkor abból semmikép sem következik, hogy megfordítva a *Varjagъ* népvévet is valaha **Vorjagъ*-nak ejtették volna; csak nem szabad a dolgot a feje tetejére állítani és abból, hogy eredeti o a hangsúly előtt bizonyos vidékeken rendszeren a-nak hangzik, azt következtetni, hogy egy szóban, a hol a hangsúly előtt kezdettől fogva a állt, bizonyosan o-t ejtettek helyette!! Foglaljuk össze a mondottakat! Az oroszban a norman varjagok neve *varjagъ*, M. ebből egy lehetetlen **varjašin* szót képez és a *vorъ*-ból származó *vorjaga* «tolvaj» belekeverésével szerencsésen kimagyarazza belőle az *óriásunkat*. De ez még nem elég. A jegyzetben így folytatja: «Az újszlovén *orijaš*, *orjaš* és oláh *oricš* mellett fennálló újszlov. *orjak* «riese» e szerint az orosz *varjak*, *varjagъ* alak megfelelőjének vehető a *poljak*, *slovak*, *slezak*-féle népvévekhez való hangalaki alkalmazódással.» Én csak félve nyúlok ehhez a darázs-fészekhez, mert akárhogy fogom meg, a legcsodálatosabb föltevésből kell kiindulnom, hogy csak félig-meddig is megértsem ezt a mondatot. Talán tudomásuk volt a századokkal előbb útra kelt szlovéneknek, hogy valamikor a norman *varingi*-ek olyan nagy szerepet fognak játszani Oroszországban és hogy őket az oroszok a

*) A **vorjašin* alakot M. megcsillagozza, a *varjašin*-t nem, mert hiszen ez a lehetetlen alak «bizonyára . . . használatos volt» (?)

IX. században *varjag*-oknak fogják hívni? Nem, hiszen ez oly képtelenség, hogy ezt M. nem hiheti, különben is az orosz *varjag*-nak a szlovénben csak is **varjag*, esetleg **varjak* felelhetne meg, nem *orjak*. Ha tehát helyesen sejttem a dolgot, szerzőnk csak nem akarta határozottan kimondani, hogy a magyarban az *óriás* mellett egy **orjak* alak is élt, a mely az orosz *varjag*-nak egy a «*poljak, slovak, slezak* népnemekhez» idomúlt ismeretlen **varjakt*, másából keletkezett volna. No de hát igazán olyan nehéz a szlovén *orjak* alakot megmagyarázni, hogy az ember olyan föltevésekhez kénytelen volna folyamodni, a melyeket be sem mer vallani? A szlovénben *človek* «ember»-ből *človeški* «emberi» melléknév képződik, ép így lesz *junak* «hős, Held» főnévből *junaški* «hősi, heldenmässig» melléknév, nincs tehát könnyebb, mint megérteni, hogy a szlovén ember az *orjaški* «riesenhaft» melléknevet egy *orjak* alakból lettnek érezte és így az idegen *orjaš* mellé egy legalább képzőjében már szlovénes *orjak*-ot kezdett használni.

Az *óriás* szó magyarozatával az oroszból származtatott szóknak vége szakad. Figyelmet érdemelnek esetleg és minden esetre behatódóbb tárgyalást a *gyantár*, *csuka* és *csorba* szók, a többi csak azt mutatja, hogy a szerző nagyon könnyen hitet el maga magával sok mindenfelét és azért nem fordít elég gondot arra, hogy állításait be is bizonyítsa. Erre tanú a fejezet utolsó három mondatocskája is, a mely ugyan még az *óriás* szó tárgyalásához tartozik, de új szót is tartalmaz, a mely esetleg szintén olyan keletiféle — azért kötelességem vele foglalkozni. «Érdekes ide tartozó adat, mondja a szerző (21. l.), az ószlov. *študъ, študinъ, čudъ, čudinъ* «óriás» s a vele azonos orosz *ščudъ, čudъ* név, mely ma a kurgánokba temetkezett régi óriásnépet, hajdan a finn népeket jelentette. Ez a gót *thiuda* «nép» szó átvétele, melynek litván *tauta* mása (litv. *tautininkas* «oberländer, deutscher ausländer») a mi tót szavunkhoz áll nagy hangalaki közelségben. Ha ezen egyeztetés helyes, a tót népnév is a keleti szlávtság bizonyítékaihoz sorakozik.» Őszintén megvallom, nem igen értem ezt a fejtegetést, csak annyi bizonyos előttem, hogy a tót szó semmikép sem függhet össze az említett szláv szókkal; hogy a magyarok mikép jutottak volna a litván szóhoz és hogy ezt miért alkalmazták volna épen a tótokra, a kikkel csak később, a mai hazában, találkoztak, azt bizonyosan senki más sem tudja ezekből a sorokból kiolvasni. Ha a szerző tudta, hogy mikép történt mindez, vagy akár csak elfogadható hypothesis volt ennek megmagyarázására, akkor kár volt világosan meg nem mondania.

Most egy sokkal fontosabb kérdésre térünk át. Mert az előbbi fejezetben utóvégre is csak arról volt szó, hogy körülbelül egy tuzzat magyar szó orosz eredetű. De a mi most következik, az sok a magyar

nyelvbe került szláv szó hangtani fejlődését egészen új világításba helyezi és a szláv nyelvészet terén is meglepő, eddig merően ismeretlen igazságokat hirdet. A dolog olyan fontos mind a magyar, mind a szláv nyelvészetre nézve, hogy kénytelen vagyok csaknem az egész fejezetet szóról szóra idézni — az egyes kidomborodó részekhez fűzöm azután mindjárt észrevételeimet.

«Igen fontos bizonyossága a keleti eredetnek, kezdi a szerző, több két mássalhangzón kezdődő szláv szónak olyan alakulata nyelvünkben, hogy a második mássalhangzó (*r* vagy *l*) a következő magánhangzóval *hangátvetés* útján helyet cserél, mint pl. ezekben *szerda*: szláv *srěda*; *cserda*, *csorda*: szl. *črěda*; *pelyva*: szl. *plěva*; *eszterha*: szl. *strěcha* || *szilva*: szl. *sliva* || *szalma*: szl. *slama*; *garmada*: szl. *gramada*; *balga*: or. *blagoj* | *korpa*: szl. *krupa*; *szolga*: szl. *sluga* | *kulcs*, *kujcs*: szl. *ključ*, or. *ključ*. Ez a hangátvetés nem tekinthető kedvelt magyar sajtáságnak, nem mutathatjuk ki egyéb nyelvekből vett jövevényszavaink régiebb alakjaiban, noha ezek közt is vannak hasonlók.» (21 l.)

SIMONYI teljes 22 évvel ezelőtt magyarázta így a magyar alakok keletkezését (*A hangvetésről* 21. l.). Én már 16 évvel ezelőtt mutattam ki két példán, hogy ez a magyarázat helytelen (NyK. XVIII. 384¹ és 364. l.), és azóta ez a felfogás tudtommal nem is merült már föl. Látni fogjuk ugyan, hogy M. magyarázata mögött valami titokzatos elmélet rejlik, a mely az ő álláspontját SIMONYI-nak régi álláspontjától megkülönbözteti, de egyszerűbb, ha egyelőre ezzel nem törődve az ide tartozó szók történetével tisztába jövünk, könnyebb lesz majd azután erről a sajtáságos elméletéről is ítéletet mondani.

Kezdjük M.-val együtt a *szerda* szón. Az első részben említettem, hogy MIKLOSICH a hét napjainak elnevezéseit szoros kapcsolatba hozza a keresztény terminológiával. Ez elnevezések keresztény voltát kétségtelenné teszi a vasárnap (*nedělja*) neve, a mely ezt a napot olyannak tünteti föl, a melyen nem (*ne*) dolgoznak (*dělo* «opus», *dělati* «laborare»).*) Az ószlovén *srěda* pedig, a mely eredetileg csak valaminek közepét jelentette, nyilván a német *Mittwoch* fordítása. Nagyon valószínű tehát, hogy a hét napjainak az összes szláv nyelvekben mutatkozó közös elnevezései olyan középpontból terjedtek el, a hol a szlávokat eleinte németek térítették, de olyan óriási területen való elterjedésük csak rendkívül kedvező viszonyok közt képzelhető el. Mindezek a föltételek megvannak, ha a nagy-morva birodalomból képzeljük e szók tovább terjedését, részben a szláv apostolok nagy tekintélyének nyomása alatt. Így tekintve a dolgot már

*) Csak az orosz nem ismeri már ezt a nevet, a vasárnapot föltámadásnak, *voskresenie*-nek hívja, de a régi név emléke még ma is él a *ponedělnik* hétfő nevében, a mely a *nedělja*-ra következő napot jelenti.

magában véve sem tarthatjuk nagyon valószínűnek, hogy a magyarok a hét napjainak szláv elnevezéseit, egyebek közt a szerdáét is már Etelközben vehették volna föl, mert kétségesnek látszik előttünk, vajjon az etelközi szlávok a IX. században már maguk is ismerték-e a hét napjainak ugyan közös szláv, de idegen hatás alatt keletkezett neveit. De hátha a *szerda* hangalakja keleti eredete mellett bizonyít? Nézzük csak! Az ószlovén *srêda*-val szemben a magyarban **szerda*-t várhatnánk, mert ószl. *ê*-nek rendszerint *é* (néha belőle lett *i*) felel meg.*) Mindenkinek, a ki ezt tudja, nyomban föl kell tűnnie, hogy ószl. *srêda*-nak *szerda* felel meg és nem *szerda*, *êrêda*-nak *cserda* — *csorda* és nem **csêrda* — **csârda*, *plêva*-nak *peyva* és nem **pêyva*, *strêha*-nak *eszterha* és nem **esztêrha*. Közönséges átvételről tehát szó sem lehet. Hogy egészen más tüneménynyel van itt dolgunk, azt az összes ide tartozó esetek elfogulatlan vizsgálása világosan mutatja. E szerint *srêda*-ból a magyarban először is **szerda* lett, illetőleg **szêrda* hosszú nyílt *ê*-vel. Ilyen állásponton találjuk még a Guarycodexben a *derék* szót: a *drecaba* alak t. i. egy *drék* alak föltevését enged meg, a mely ószl. **drêkъ*-ből lett.***) A szókezdő mássalhangzócsoport megbontásával lesz azután **szêrda*-ból **szerda*, a mint a régibb *drék*-ből *derék* lett, a mint ószl. *žlêbъ*-bel szemben egy helyen a mai *zsilip* helyett *zselyéb*-et olvasunk; így lett *blênъ*-ből *belén* (fű) — v. ö. a *bellény* tájszót — rendszeren *belénd*; ilyen alakulást találunk, nem tekintve a hangátvétést és csonkítást, a *plêsнъ*-ből lett *penész* szóban is. Hogy a **szêrda* alak sem maradt meg, az összefügg a magyar nyelvnek azzal a jól ismert sajátosságával, hogy a hangsúly után álló hangzó nyelvünk fejlődésének egy bizonyos fokán könnyen gyengül, sőt teljesen ki is vész; így lett a régi *uruszág*, *ásovány*, *Zsitova*, *Zagyava* alakokból a mai *ország*, *ásvány*, *Zsitva*, *Zagyva*, így a szláv *malina*, *palica*-ból *málna*, *pálca*.

*) *Ocêlъ*: acél, *bêrmati*: bérnál, *besêda*: beszéd, *blêнъ*: belén-fű, *belénd*, **cêpъ*: csép, *cêsarъ*: (csészár) czászár, *cêvъ*: csév, *dêdъ*: déd, *obêdъ*: ebéd, *lêpъ*: lép, *mêhъ*: (ан҃҃҃) méh, **mêrica*: mérce, *mêzga*: mézga, *nêмъ*, *nêma*, *nêmo*: néma, *plêsнъ*: penész, *prêbêgъ*: pribég, *rêpa*: répa, *sgsêdъ*: szomszéd, *sêno*: széna, **szvétъnikъ*: szövétnek, *têsto*: tészta — *i*-t találunk a következőkben: *klêtka*: kalitka, *plêšъ*: pilis, *rêdъka*, *rêdъka*, *rêdъko*: ritka, *sêнъ*: szin «atrium, Flur», *telêga*: taliga, *vêtrilo*: vitorla, *slêzъ*: ziliz, *žlêbъ*: zsilip.

**) Csak félreértésen és a dolog nem ismerésén alapul, hogy némelyek e szó szláv voltában kételkednek; addig míg ezt alkalmilag kimutatom vö. a cseh *drík* «törzs, derék» szót — I. GEBAUER *Historická mluvnice jazyka českého* I. 40. s k. — és a horv.-szb. *drêčan* «erős, derék» melléknevet — I. a horvát akadémia szótárában a *drječan* cikket.

Nincs tehát mit csodálkoznunk, ha **szeréda* h. *szereda*-t találunk, a mely, úgy látszik, valamikor általános használatú volt (l. NyK. XVIII : 384¹ utolsó 6 sor) és régibb a ma jóval elterjedtebb *szerdá* alaknál. M. e helyett valószínűbbnek tartja, hogy mi a *szereda* alakot külön vettük át más szláv nyelvből. «Mint itt látható, mondja, a dolgot másképen is föl lehet fognunk, azaz hogy a *szereda* és *szerdá* a magyar nyelvtörténetben egymástól független, külön szláv nyelvekből (orosz és oláh-szlovén) átjött alakok.» (22. l. jegyz.) Szerzőnk tehát azt hiszi, hogy a *szereda* alak az oroszból került hozzánk. Ezzel szemben rá lehet arra a tényre mutatni, hogy az orosz még ma sem mondja a szerdát mindig *sereda*-nak, hanem igen gyakran él az egyházi szláv *sreda* alakkal, mert ez a jelentés idegenből került és akkor, mikor a magyarok még Etelközben laktak, nyilván még ismeretlen volt az oroszok előtt, az eredeti orosz *sereda* akkor valószínűleg még csak általában jelentette valaminek a közepét és 1000-estendő sem volt neki elég, hogy teljesen beletalálja magát az új szerepbe és végkép kiszorítsa az idegen hangzású *sreda*-t. De ha M. mindenkép az oroszból akarja a *sereda* alakot magyarázni, kíváncsi volnék arra, mikép magyarázza a szakasztott így alakult *szelemen* szót. Én azt tartom, ószl. *slème*-ből először is **szlémen*, azután **szelémen* lett, **szélémen*-ből pedig a nyomatékos első szótagra következő hosszú *é*-nek gyöngülése következtében lett *szelemen*. M. talán ezt is az oroszból magyarázná, de a ki ismeri az orosz nyelvet, tudja, hogy az a szó, ha megvolna az orosz nyelvben, minden bizonynyal úgy hangzanék, hogy **solomja*, a mint pl. az ószlovén *mléko*-nak orosz *moloko*, *pléva*-nak *polova* felel meg. Én tehát *szereda*-t **szeréda*-ból magyarázom, a *szerdá*-t pedig újabb gyöngülés eredményének tekintem és így e két alak egy egész tüneményesor láncszemének tetszik nekem.

A *cserda* — *csorda*, *pelyva*, *eszterha* szók fejlődését a mondottak után nem is kell már magyaráznom, áttérhetünk tehát, egyelőre mellőzve a *slíva* : *szilva* szópárt, a *szalma* szóra, a melynek fejlődése nagyon hasonló volt a *szerdá*-éhoz. M., igaz, azt mondja, hogy ez is hangátvetés útján keletkezett *slama*-ból és ép úgy magyarázza a *garmada* szót is *gramada*-ból a *balga* szót *blagъ*-ból. A *garmada* szót mellőzni fogjuk, mert nem bizonyos a kiindulópont, minthogy az ószlovénben *gromada* alak is található. A *balga* szót bátran elhagyta volna maga M., minthogy tudhatta, hogy régebben csak is *balgatag* alakot találunk. Mi tehát csak is a *szalma* szóval fogunk foglalkozni. Ez állítólag *slama*-ból hangátvetés útján keletkezett, de miért nem lett belőle akkor **szálma*, hiszen tudvalevő dolog, hogy régi szláv jövevényszavainkban szláv *a*-nak *á* szokott megfelelni, a mint ezt a következő példák mutatják: *abárolni* (= *obariti*), *apát* (= *opatъ*), *bába*, *bánya*, *bárány*, *császár* (= *césarъ*), *család* (= *cel-*

jadь), *diák*, *hála*, *járom*, *jászol*, *jávor*, *kád* és *kádár*, *kalács*, *kánya*, *kása*, *kobbász*, *kosár*, *kovács*, *kovász*, *lapát* (= *lopata*), *mák*, *málna*, *máz*, *pálinka*, *pálca*, *pára*, *pázsit*, *rák*, *szakács* (= *sokačь*), *zálog*, *zászló*, *zavár* (= *zavorь*). En készakarva kihagytam ebből a felsorolásból azokat az eseteket, a melyekben a szlávban az *a* olyan mássalhangzócsoport után következik, a melynek második helyén *r* vagy *l* áll, hogy külön vizsgálat tárgyává tegyen, vajjon a magyarok nem hallottak-e talán csak ezekben a kapcsolatokban más *a* hangot. De ennek semmi nyomát sem találtam: az ószl. *povrazь*-nak *póráz* felel meg, *obraziti*-ből *ábrázol* lett, *dragь*, *draga*, *drago*-val szemben a magyarban *drága* alakot találunk. A szókezdő mássalhangzócsoport, a mely a *drága* szóban mai napig megmaradt, különben korán eltűnt, a HB.-ben ugyan még *brat*-ot találunk, de egyébiránt mindenütt *barát*-ot olvasunk. Így lett *brazda*-ból idővel *barázda*, *prazьnь*, *prazьna*, *prazьno*-ból *parázna*, *pražiti*-ből *parázsol*, *vražiti*-ből *varázsol*. Szakasztott ugyanazt tapasztaljuk akkor is, ha a *la* csoport állt mássalhangzó után: a szláv *plaštь*-ből magyar *palást* lett, *klasь*-ből *kalász*. Nyilvánvaló tehát, hogy a magyarban eredetileg nem azon a helyen állt a rövid *a*, a hol a szláv *a*, hanem ott, a hol az ószlovénben hangzót egyáltalában nem találunk, a két mássalhangzó közt. Hogy ez a járulékhangzó rövid, azon nincs mit csodálkoznunk. Minthogy azonban a hangsúly a magyarban az első szótagra esik, az eredetileg mindig hosszú *á*, a mely a rákövetkező szótagban állt, ki volt annak az eshetőségnek téve, hogy megrövidül, sőt teljesen el is tűnik. Így hát nem meglepő, hogy ószl. *hrastь*-nak *haraszt* felel meg, *sladь*-nak *szalad*, **kladnja*-nak *kalangya* (l. Nyr. 28: 439. kk.). *Kalangya*-ból dissimilatio következtében vagy az *l* hatása alatt *kalongya* is lett, a mely mellé állítható a *klada*-ból lett *kalada* (l. NySz.), *kaloda*, a *slanina*-ból lett *szalanna* (l. NySz.), *szalonna*.*) *Drága*, *kalász*, *kalada* egy-egy állomást jelölnek azon az úton, a melyen keresztül az ószl. *slama*-val szemben várható eredeti **szláma* a mai *szalma* alakhoz jutott. Hogy a közbeeső állomásokat nem mutatjuk ki éppen ezen a szón, az semmit sem bizonyít az ellen a föltevés ellen, hogy *szalma* **szalama*, ez pedig **szaláma* **szláma*-ból lett. Hiszen a közbeeső alakok vajmi gyakran hiányzanak. Az ószl. *pojata* és magyar *pajta* alak közt egyetlen egy ilyen átmeneti alak sem mutatható ki, még a **pojta* írás (vagy hangzás?) sem, pedig a ki ismeri a szláv nyelvből átjött szók történetét, nem kételkedhetik abban,

*) Így magyarázandó a magyar *palota* o-ja is, a mely helyén a szláv *polata* tanúsága szerint valaha *á* lehetett: ószl. *polata* > magy. **poldáta*, **palata*, *palota*!

hogy ez a szó eredetileg *pojáta (vagy ha úgy tetszik *pajáta)-nak hangzott, hogy ebből előbb *pajata és csak azután pajta lett.

Mi tehát abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy be is bizonyíthatjuk, hogy *szerda*, *szalma* és hasonlók semmi esetre sem jutottak hangátvetés útján mai alakjukhoz. Más esetekben ezt nem bizonyíthatjuk be, legfeljebb valószínűnek mondhatjuk. Ha ószl. *krupa*-val szemben *korpá*-t találunk a magyarban, *kluč*-csal szemben *külés*-ot, *sliva*-val szemben *szilvá*-t, csak annyit mondhatunk, hogy legalább is nem szükséges hangátvetést föltennünk, keresztül mehettek ezek is olyan fejlődésen, a melynek a mai *szerda szalma*-féle alakokat köszönhetjük. Az átmeneti alakokat csak rendkívül kedvező esetekben mutathatjuk ki, mint pl. a *szolga* szónál, a mely a *Szolgagyőr* helység nevében a latin okiratokban réges-régóta sűrűn található. Ha most már a mai *szolga* helyett régi okiratokban gyakran azt olvassuk, hogy *szuluga* (*Zulugageur*), ebben nem lehet mást látni, mint a szintén előforduló *szulga* (*Zulugageur*) és a mai *szolga* régibb alakját, hiszen *szuluga* egy az ószl. *sluga*-nak szorosán megfelelő és ki nem mutatható **slugá*-ból szakasztott úgy keletkezett, mint szláv *bratъ* (HB.-beli *brát*)-ból a mai *barát*. M. egyszerűbbnek és a magyar nyelv hangtani fejlődésének inkább megfelelőnek találja, ha azt tesz szük föl, hogy a *szolga* szót, csakúgy mint a *szerda* szót, kétszer vettük át a szlávból. «Nézetem szerint, azt mondja, itt nincs a két alak közt nyelv történeti kapcsolat; felfoghatjuk viszonyukat olyképp is, hogy a *szolga* elterjedt, keletről hozott régi alak mellett itt (talán csak nyelvjárásiilag és szűk körben) átvették pl. a délszlávból (szerb, bolg., újszlov. *sluga*) újonnan e szót s ezt a szokásos módon, t. i. a kezdő mássalhangzó-csoport szétbontásával idomították a magyar ejtéshez» (22. l. a jegyzet végén). Csakhogy itt még sajtóságosabb következtetésekre kényszerítene bennünket ez a magában véve is nagyon föltűnő kétszeri átvétel, mint a *szereda-szerda* szónál. A magyarok M. szerint magával hozták volna először is az Etelközben átvett *szolga* alakot; itt a mai hazánkban, nem tudni hogyan, mert hiszen szláv lakosság M. szerint itt jóformán nem is volt, átvesszik nagyon korán még egyszer a szláv *sluga* szót, de most már nem hangátvetéssel, mert hangátvetéssel a magyarok csak Etelközben éltek, és csinálnak belőle *szuluga* alakot. A régibb *szulga* — *szolga* és az újonnan átvett *szuluga* olyan békésen összeférnek egymás mellett, hogy a XIII. században egy és ugyanazt a helységet, hol *Szulugagyőr*nek, hol *Szolgagyőr*nek híjják, de a *szuluga* alak később eltűnik megint. M. talán azt mondhatná, hogy a *szuluga* alak akkor tűnik el, mikor eltűnnek *uruszág*, *ásóvány*, *Zsitova*, *Zagyava* és lesz belőlük *ország*, *ásvány*, *Zsitva*, *Zagyva*, M. tehát azt tarthatná, hogy *szuluga* később a hangátvetés útján Etelközben keletkezett *szulga* — *szolga* alakkal összeesett és hogy azért

veszett el minden nyoma. De hát honnan tudja, hogy a *szulga* — *szolga* alak egyáltalában megelőzte a *szulugá*-t és nem keletkezett csakis ebből, mikor a magyar nyelv története ezt látszik bizonyítani és az egyszerű józan ész is azt mondja, hogy egy magyarázat, a melynél nem vagyunk kénytelenek a szónak két ízben való átvételét föltenni, magában véve valószínűbb? Hiszen ha M. maga is a németből vett *kalmár* szót *kalomár*-ból magyarázza, mi kifogása van az ellen, hogy mi a *szulga* — *szolga* alakot *szuluga*-ból magyarázzuk és ne tekintsük a két alakot külön-külön átvételnek? Vagy hogy visszatérjünk az előbb tárgyalt csoportokra, nem emlékeztet-e a *kalomár*: *kalmár* viszonya élénken a *szereda*: *szerdá* viszonyára, miért lehetett a *kalmár kalomár*-ból és miért nem szabad a *szerdá*-t is régibb alaknak tekintenünk, a minek a középkori okirataink is mutatják, a *szerdá*-t pedig belőle származottnak, miért kell amannak oroszoknak lennie, emennek pedig egy specialis etelközi hangátvetés útján egy «oláh-szlovén» szóból keletkeznie?

Minthogy az állítólagos «hangátvetést» a magyar nyelvbe került szláv szókra nézve nem tartom bebizonyíthatónak, rám nézve egészen közömbös lehet, vajjon ilyen hangátvetés az oláhba került szláv szókön észlelhető-e vagy nem. Mégsem mellőzhetem az oláh szók tárgyalását, mert, a mint látni fogjuk, M.-nak egészen sajátságos titokzatos nézete van arról a «keleti hangátvetés»-ről, a mi csak úgy tűnik majd ki, ha az oláh eseteket is szemügyre vesszük. A szerző a magyar esetek tárgyalása után így folytatja:

«Sajátságosan jellemzi ez a hangsajátság, habár nem is mindenkor ugyanazon esetekben, melyekben azt a magyarban találjuk, a z o l á h b a á t m e n t s z l á v s z a v a k a t, pl. a *szarka* (szl. *sraka*) szó ott *sarcă*, a szerb *gradja* «zaunwerk» ott is *gardă*, ép úgy mint a magyar *gárgya*, valamint a szláv *gradъ* «kert»: ol. *gard* «sepes»; a szláv *blato* «mocsár» ott: *baltă* (ugyanígy újjörög *βάλτη, βάλτος*); az ószl. *brǣvno* «balken», magy. *berena* ott *birnă* és *brină* (olv. *birnē, brinē*), a *gribъ* «gomba»: ol. *chiribă, chribă* «boletus, bovinus»; *grъlo* «torok»: ol. *gîrlă* (olv. *gîrlē*) «gorges», *drъzъ* «audax»: ol. *dîrz* (olv. *dîrz*) stb.»

Nyilvánvaló, hogy itt két csoporttal van dolgunk, csak hogy M. a második csoport eseteit egy ide nem tartozó (*gribъ*: *chiribă*) példával megszakítja. Az első csoporthoz tartoznak az oláh *sarcă, gard, baltă*, a másodikhoz azok az esetek, a hol az ószlovénben *ръ*, ill. *ръ*-t találunk. A szerző itt sem törődik annak a nyelvnek az általános hangfejlődésével, a melylyel épen foglalkozik, mintha nem is sejtene, mennyire magában állanak az említett *sarcă, gard* és *baltă* szók az oláhban, ha t. i. hangátvetés útján közvetlenül a szlávból akarjuk magyarázni, pedig MIKLOSICH már 40 évvel ezelőtt is csodálkozott a *baltă* alakon: «Die Versetzung des *л* ist befremdend» (Die slav. Elem. im Rum. 15. l.). *Sarcă* bizonyosan

a magyarból és nem a szlávból került az oláh nyelvbe, nem is ismerik máshol, mint a szorosabban vett Magyarországon meg Erdély egy részében. Ennek mellékalakja a *țarcă* (olv. *czarkê*) csak Bukovinában és Moldában ismeretes, ide pedig bizonyynyal Erdélyből került, a hol egyes vidéken, a hol a *sarcă* alakot nem ismerik, a *țarcă* alakból képezett kicsinyítő *țarcușă* a szarka neve. Más román vidéken sem a *sarcă*, sem a *țarcă*, sem más ezekkel kapcsolatban álló alakot nem ismernek. ALEXICSNAK és MĂNDRĂSCU-NAK tehát határozottan igazuk van, mikor a *sarcă*, illetőleg *țarcă* szót magyar eredetűnek mondják.*) A *sarcă* szó tehát itt nem jöhet tekintetbe, maradnak a *gard* és *baltă* szók. Ahhoz a körülményhez, hogy ezek a szók, ha közvetlenül a szlávból származtatjuk, föltűnő alakot mutatnak, hozzájárul még valami, a mi óvatosságra int, az a tény ugyanis, hogy a két szó az albán nyelvben is ezt a föltűnő alakot mutatja, úgyhogy eredeti albán szóknak látszanak, a melyek átmentek az oláh nyelvbe. MEYER ingadozik az albán szófejtő szótárában: «Aus dem Alb. oder Slav., mondja a *baltε* a., ist rum. *baltă* entlehnt» és az albán *gard-dε* és oláh *gard* szókról pedig így nyilatkozik: «Der Verdacht ist nicht ausgeschlossen, dass das alb. Wort (wie das rum.) aus dem Slav. entlehnt ist: doch ist ein Beweis dafür nicht zu führen.» Én tehát azt nem tekinthetem bebizonyítottnak, de még valószínűnek sem, hogy az oláh *gard* és *baltă* szók szláv eredetűek és hogy hangátvetés által keletkeztek volna *gradъ*- és *blato*-ból.

De van egy hely M.-nál, a melyet közelebbről szemügyre kell vennünk. «A szerb *gradja* «zaunwerk», mondja, ott is (t. i. az oláhban is) *gardă*, ép úgy mint a magyar *gárgya*». Első pillanatra az ember nem érti, hogy mit keres itt egyáltalában egy *sz e r b* szó és hogy a szerb *gradja*-ból mikép lehetett oláh *gardă*, mikor szerb *-dja* (*-dă*)-ból az oláhban csakis *-gye* vagy *-dze* (írva *-ghiă*, illetőleg *-giă*) lehetett volna, de sohasem *-dă*. Ha az ember M. forrásait, MIKLOSICH két művét, nézi, legalább azzal jön tisztába, hogy M. fönt idézett mondatocskája mikép született meg. MIKLOSICH t. i. egyrészt a magyar *gárgya* szót hibásan a szerb *gradja*-ból származtatja (Slav. Elemente im Magy. 192.), másrészt pedig szófejtő szótárában azt írja: «s. *grad* festung. *gradja*. *garda* zaunwerk ist aus dem rum. zurück entlehnt.» (Etym. Wörterb. *gradъ* a.). Ez a mi szerzőnknek elég volt, hogy beleilleszsze e szókat a keleti hangátvetésről szóló fejezetébe. Hogy Etelközben szerb szó nem kerülhetett

*) Én a *Magyar elemek az oláh nyelvben* cz. értekezésemben (NyK. 27: 340.) nem mertem ezt olyan határozottan kijelenteni, mert még nem tudtam, hogy ezt a szót Romániában nem is ismerik (vö. MARIANU, *Ornitologia* II. 47. s k. l.).

sem az oláh, sem a magyar nyelvbe, hogy szerb *gradja*-ból hangtanilag nem is lehetett volna oláh *gardă*, hogy az oláh szó egészen mást is jelent, mint a szerb szó (sz. *gradja* «zaunwerk», oláh *gardă* «Wache, Gard e»!), mind ezzel M. nem törődik, csak úgy mint azzal sem, hogy SZINNYEI kimutatta már, hogy a magyar *gárgya* nem is szláv, hanem oláh eredetű szó és hogy ez csak személyragos alak, a melynek eredeti *gárd* alakja is él még nyelvünkben (Nyr. 22 : 491.). Kis utánajárással M. könnyen rájött volna még arra is, hogy az oláh *gardă*, a mely állítólag szerb *gradja*-ból etelközi hangátvetés útján keletkezett, sokkal emberibb módon vette eredetét: MIKLOSICH szófejtő szótárában (74. a, 14. sor) két egymásra következő oláh szót, *ogradă*, *gard*, tévedésből úgy írt le, hogy az első szónak az -a végzetét a másodikra ruházta: *ograd*, *garda*!

Mielőtt a fentemlített második csoportra áttérek, végezni akarok a furcsa *hribă* vel, a melyet M. hibásan *chiribă*-nek ír és a melyről szükségű előadása csak ennyit mond: «*gribъ* «gomba»: ol. *chiribă*, *chribă* «*boletus bovinus*». Nem világos előttem, hogy a szerző mit akar egyáltalában ezzel az összeállításal és miért ismétli harmadfél év múlva a német kiadásban is. Hiszen ha *gribъ*-ből *hribă* lett, akkor ez csak nem lehetett hangátvetés útján! Ha *hribă* mellett *hribă*-t is találunk, akkor ebben nyilván csak járulékhangzónak tekinthetjük az első *i*-t. De azonkívül nem is került a szó a bolgárból, nem is «az Alduna vidékén» az oláh nyelvbe, mert akkor a *g* megmaradt volna *g*-nek. A szó a kisoroszból való, a hol *g* helyett spiranst ejtenek, és bizonyosan Moldvában került a nyelvbe, a hol *hrib* és *hribă*-nek mondják. ТИТИН a járulékhangzós *hribă* alak keletkezését, a mely Moldvában ismeretlen, egyenesen magyar befolyásnak tulajdonítja! (Der Vokalismus im Rum. GRÖBER Zeitschrift f. rom. Phil. XII. 455.).

Áttérek most már a második csoportra, a melyben M. három olyan szót hoz föl, a melyeknek mását az ószlovénben *ръ*, *ръ*-vel írják. Abban, hogy az oláhban a tompa hangzó az *r* előtt áll (*biră*, *gîrlă*, *dîrz*), szerzőnk valami ősrégi hangátvetést lát, pedig csekély fáradsággal megtudhatta volna, hogy ezek az oláh alakok híven tükrözik a bolgár nyelvnek egy nagyon is jól ismert sajátosságát, a mely szerint az olyan szókban, a melyekben az ószlovén források különbség nélkül az irrationalis hangzót az *r* után írják (*ръ*, *ръ*), a bolgárban a tompa hangzós elem egyszerű mássalhangzó előtt az *r* előtt és csak is kettős mássalhangzó előtt az *r* után cseng: v. ö. *Сърбинъ* «szerb férfi», *Сърбкиня* «szerb nő».

A mondottakból látnivaló, hogy az oláh nyelvbe került szláv szók is egy *r*, *l* mellett véghez ment hangátvetés föltevésére vajmi ingatag alapot szolgáltatnak. De még ha a nemszakértő ezekben az esetekben hang-

átvetést látna is, ez a vélt hangátvetés elveszít minden jelentőséget abban a kapcsolatban, a melybe M. a szórványosan jelentkező eseteket hozza: itt egy pár magyar, ott egy pár oláh eset arra van hivatva, hogy mi bennünk egy titokzatos, eddig ismeretlen szláv nyelv sejtelmét keltsék, a melynek szerzőnk csak félve és mintegy kísérletként ad nevet, mikor azt a jegyzetben «oláh-szlovén»-nek kereszteli. Ilyen messzemenő következtetéssel szemben legalább azt hinné az ember, hogy ez az állítólag közös forrásból származó és jellemző «keleti» hangátvetés ugyanazokban az esetekben mutatkozik egyrészt a magyar, másrészt az oláh nyelvben. M. takargatja a valóságos tényállást, mikor azt mondja: «de sajátosságosan jellemzi ez a hangsajátság, habár nem is mindenkor ugyanazon esetekben, melyekben azt a magyarban találjuk, az oláhba átment szavakat». Ez a tényállásnak igen különös föltüntetése, mert még ha M. összeállításai helyesek volnának is, mindössze 2, mondd két, esetet hoz föl, a melyben a magyar és az oláh nyelv találkozik, de a két eset közül is ki kell nyomban rekeszteni a szerb *gradja* «zaunwerk» szóból magyarított oláh és magyar szót, mert hiszen ha az oláh *gardä* szó, a mely különben «gárdát, őrséget» jelent és a magyar *gárgya* (kútgárgya = kútkáva, -kerítés) tényleg a szerbből valók volnának is, akkor csak nem kerülhettek Etelközben a magyar, illetőleg oláh nyelvbe és semmikép sem tehetnének tanúbizonyságot egy különös keleti szláv nyelv mellett. Ha pedig valaki azt találná mondani, hogy hisz az lehetetlen, hogy a szerző e helyen a szerb nyelvből került szóra hivatkozik, hogy tehát a szerb szó nyilván csak helyettesíti az ószlovént, mert az ószlovén nyelvből talán ki nem mutatható az illető szó, akkor ez nagy tévedés volna, mert szerb *gradja*-nak az ószlovénben csakis **grazda* felelhetne meg, a melyből természetesen a magyar és oláh szót még kevésbbé lehetne magyarítani. Különben is láttuk már, hogy a magy. *gárgya* szó oláh és nem szláv eredetű és hogy az oláh *gardä* — tollhiba *gard* helyett! Marad tehát mindössze a magyar *szarka* és az oláh *sarcă* mint olyan eset, a hol a két nyelv egy és ugyanazon a szón mutatja azt a tüneményt, a melyet M. keletről származtat. De ha a magyar *szarka* szó valóban hangátvetés útján keletkezett volna is, a mi egy cseppet sem valószínű, akkor sem bizonyít az oláh *sarcă*-val való találkozása semmit, mert hiszen ez egyenesen a magyarból jött és nem a szlávból! A többi esetekben pedig a két nyelv szétágazása eléggé mutatja, hogy mennyire nem szabad az elszigetelt esetekből egy közös okon alapuló titokzatos keleti hangátvetésre következtetni, a melynek csirája, ha teljesen félre nem értettem M.-nak, igaz, elég homályos czélzását, már az átadó szláv nyelvben volna keresendő. Olyan szók, a melyek nincsenek meg mind a magyar, mind az oláh nyelvben, mint a magyar *szerde*, *szalma*, *szilva*, oláh *girlo*, *dîrz*

természetesen önként elesnek, a többi pedig mind más-más fejlődést mutat az egyik meg a másik nyelvben: ószl. *crêda* magy. *cserda* (*csorda*) oláh *cireadă* (az *i* járulékhangzó), ószl. *plêva* m. *pelyca* ol. *pleavă*, ószl. *strêha*, **strêšina* m. *eszterha*, ol. *streašină*, ószl. *gramada* m. *gar-mada* ol. *grămadă*, ószl. *blagъ* (melléknév), *blago* (főnév) m. *balga* ol. *blagă* (főnév), ószl. *krupa* m. *korpa* ol. *crupe* (több. sz.), ószl. *sluga* m. *szolga* ol. *slugă*, ószl. *ključь*, *ključarъ* m. *kulcs*, *kulcsár* ol. *clucear* (elavult), ószl. *gradъ* ol. *gard* m. *garád* (*gárd*, *gárgya* nem szláv, hanem oláh eredetű), ószl. *blato* ol. *baltă* v. ö. m. *Balaton*, ószl. *brъвно* ol. *birna* m. *berena*. Valóban érthetetlen, hogy ilyen adatok alapján mikép lehet egy szláv nyelvet megszerkeszteni, a melyben azokban a hangcsoportokban, a melyekről szó volt, az *r* és *l* hangátvetés következtében helyet cserélt volna a következő hangzóval. Pedig M., úgy látszik, egyenesen ilyen külön szerkezetű szláv nyelvre gondol, mert azt találván, hogy az orosz «ily esetekben» *szereda*-féle alakokat mutat — a mi tudvalevőleg az olyan esetekben, mint *sluga*, *sliva*, *krupa*, *strêcha* nem áll — és hogy «a többi szlávtság ezekkel szemben mindenkor a szókezdő mássalhangzó-csoportokkal való alakokat mutatja» — a mi éppen a bolgárra nézve egy csoportban (a hol az ószlovén források *ръ*, *ръ*-t írnak) nem áll — arra a meglepő következtetésre jut, hogy «kétségtelen tehát, hogy a magyar a hangátvetéses szláv szókat az oláh és orosz nyelv táján vagyis keleten lakott ószlovén-fajta nép nyelvéből vehette át»!! (22. l.)

Végre az ószlovén irrationalis hangzók tükrözése is állítólag összevág az oláhban meg a magyarban, no meg az oroszban is: $\tau = o$, $\nu = e$, és szerzőnk szerint «az előbbiekkal összefüggésben ez is keleti vonásnak vehető» (u. o.). M. itt is teljesen a tünemények fölszínén marad, azonkívül szándékosan elhallgatja, még a *n é m e t* kiadásban is, hogy ószlovén *o*-nak a magyarban rendszeren *a* felel meg, hogy tehát a magyar nyelvet és az orosz nyelvet már csak azért sem lehet összemérni, mert az oroszban eredeti *o* és τ -ból lett *o* teljesen azonos hangúak, míg a magyarban *o*-nak *a*, τ -nak *o* szokott megfelelni (ószl. *porъ* orosz *porъ* magyar *pap*, de ószl. *мъхъ* or. *mochъ* magyar *moh*). Hogy azonkívül a magyarban a bolgár nyelv két irrationalis hangzójából a mai hazánkban ép úgy lehetett *o*, illetőleg *e*, mint akár Etelközben, azt bizonyítani sem kell. Az oláh nyelvre való hivatkozás pedig itt annál kevésbé volt helyénvaló, mert az a kérdés koránt sincs tisztába hozva, hogy az ószl. τ -nak tulajdonképen mi is felel meg az oláhban. *Миклович* egyenesen azt tartja, hogy *o* ilyenkor orosz hatásra vall: «*o* für τ zeugt für Entlehnung aus dem Russischen» (Beiträge z. Lautlehre der rum. Dialekte, Vokalismus III, Consonantismus I, 7. l. = Sitz.-Ber. 100 : 243). *Тиктин* ellenben egy pár évvel később az *o*-t mondta az τ szabályos másának, de

csak hangszúlyos szótagban. M. pedig csupa olyan esetet hoz föl, a melyben nincs hangsúly az *o*-n, egyébiránt is szerencsétlen a választása. Mindössze három példát hoz föl: *tokačъ*: *tocaci*, *сѣль* «bote»: *solie* «bot-schaft» és *сѣрокъ*: *soróc* (14. l.). Ezek közül csak *solie* bizonyít valamit, csakhogy ez oláh továbbképzés helyett mindenképen magát a tőszót kellett volna a szláv szóval szembe állítani: oláh *sol* «Bote, Gesandter». A *tocaci*, a melyet a legtöbb szótár, egyebek közt a nagy DAMÉ-féle is, nem ismer, a magyar *takács* hű mása, leginkább csak is a szorosabb értelemben vett Magyarországon ismerik, már Erdélyben is alig találni. *Soróc* = ószl. *сѣрокъ* később, hangzóilleszkedéssel régibb *săróc*-ből, keletkezett alak, az *o* itt csak úgy felel meg az ószlovén *ъ*-nak, mint akár a *norod* és *noróc*-ban az első *o* az ószlovén *a*-nak (*narodъ*, *narokъ*), a régi irodalom ismeri még a *năröd*, *năroc* alakokat. A ki tudja, hogy az oláh nyelvben a hangzók ilyen kiegyenlítése milyen gyakori tünemény, az könnyen megítélheti, hogy milyen kevés jelentőség tulajdonítandó annak, hogy ószlovén *ъ*-val szemben a mai *soróc*-ban véletlenül *o* áll.

Ezzel befejezi a szerző annak bizonyítását, hogy a szláv eredetű szók nem Magyarországon, hanem már Etelközben kerültek a nyelvünkbe. A mi ezentúl még következik, ezt a kérdést nem érinti közvetlenül. A mi tudományomhoz közelebb áll, annak megbeszélését az érdeklődő az Archiv für slav. Phil. cz. folyóiratban fogja majd találni. Csak az értekezés utolsó kikezdésére van még észrevételem. Ez így hangzik: «5. Szemben a szláv ethnikai és nyelvi hatás ezen ősi rétegével van egy újabbkori, a haza területén történt érintkezésből származott réteg is, mely főképp délszláv jellegű. Ilyen legrégibb állami intézményeink egyik legfontosabb szava *megye*, régi *megya* is (= horv., szerb *medja*), mely, ha hazánk szláv lakosságának főtömege ószlovén fajta nyelvet beszélt volna, mindenesetre *mesgyé*-nek (ószlov. *mežda*) hangzanék» (30. l.). Ez valóban meglepő állítás. Tehát «ha a hazánk szláv lakosságának főtömege ószlovén fajta nyelvet beszélt volna, mindenesetre *mesgyé*-nek hangzanék» a magyar megyének a neve. Mindenesetre? Talán akkor is, ha azok a szlávok, a kiket a magyarok itt találtak és lassanként fölszítottak, nem is ismerték a megyeelosztást? akkor is, ha *mežda* szavuk sohase jelentett mást, mint mesgyét??

A mondottak után ezentúl is azt tartom, hogy a szláv szók nagy tömege csak a mai hazánkban kerülhetett nyelvünkbe, de e régi nézetemet nem tekintem az által megerősítettnek, hogy M. állításait olyan könnyű volt megczáfolnom. Ő egy nehéz problema megoldásához olyan könnyedén fogott hozzá, hogy még azt sem sikerült neki, ha mindjárt akarata ellenére is, bebizonyítani, hogy az ő fölfogása nem lehet helyes. Könnyen el lehetne ugyanis képzelni, hogy valaki egészen más készült-

séggel vizsgálva a kérdést, arra az eredményre juthatna, hogy igenis egy-egy orosz szó került a magyar nyelvbe és hogy a bolgár nyelv már a Duna torkolatánál is hatott bizonyos mértékig a magyar nyelvre. Addig azonban, míg valaki ezt a kérdést tudományos alapon újra meg nem vizsgálja, kénytelen vagyok ahhoz ragaszkodni, hogy a szláv nyelvek a magyarok régi lakóhelyén mélyebb, még most is kimutatható nyomot nem hagytak nyelvünkön. Ennél abból indulok ki, hogy a magyar nyelvbe került szláv szókban semmi specialis orosz vonás föl nem fedezhető, hogy ellenkezőleg a *drága* (ószl., bolg. *dragъ*, or. *dorogъ*), *kalász* (ószl., bolg. *klasъ*, or. *kolosъ*), *cserép* (ószl., bolg. *čerēpъ*, or. *čerepъ*), *zsilip* régi *zselyéb* (ószl. *žlěbъ*, or. *žolobъ*)-féle szók nagy csoportjában egyenesen kizártnak tekintendő az orosz hatás. Minden hangtani mozzanat a mellett szól, hogy a szók többsége bolgár nyelvjárásból származott. Vajjon egy ilyen bolgár nyelvjárás hatása a Duna és a Dnjeper közt lakó magyarok nyelvét egyáltalában érhet-e, az nagyon is kérdéses, de azonkívül a magyaroknak Etelközben való tartózkodása is alig lehetett olyan húzamos, hogy olyan nagy hatás ott véghez mehetett volna. Hogy ellenben a bolgár hatás Magyarországon igenis érhet-e a nyelvünket, azt maga M. bizonyítja, hiszen annyira megy, hogy Pest városának a nevét a IX. században innen keletre terjeszkedő és a magyarok bejöveteléig itt is maradt bolgároktól származtatja! Már pedig ez a *Pest* név olyan specialis bolgár-szláv vagy, ha úgy tetszik, ószlovén, hogy a magyar keresztény terminologia szláv részével egyetemben a legesleghatározottabb bizonyíték egy a mai hazánkban véghez ment bolgár hatás lehetősége mellett.

Valami «keleti» tyrust azon a nyelven, a melyből szláv szavaink javarésze került, a legjobb akarat mellett sem lehet észrevenni. Sokkal könnyebb volna annak *nyugoti* typusát kimutatni. A bolgár nyelvnek t. i. épen nyugoti nyelvjárásának jellemző vonása, hogy a régi *ê* és *ja* hangokat, melyek keleten gyakran, egyes helyeken mindig, összeesnek (l. NyK. 27:86. kk.), élesen elválasztja egymástól; már pedig a magyar nyelvbe került szláv szók a bolgár *ê*-t mindig tiszta *é*-nek tüntetik föl, nem *a*-nak, mint pl. az oláh nyelvbe került szláv szók. Az oláh nyelvbe került szláv szók tehát igenis szintén bolgár nyelvből kerültek ugyan, de más nyelvjárásból. A ki ismeri a bolgár birodalomnak a IX. században való nagy kiterjedését, különben is könnyen elképzelheti, hogy a bolgár hatás a magyar nyelvet egészen máshol érhet-e, mint az oláh nyelvet, nem is tekintve azt, hogy nem tudjuk pontosabban meghatározni az oláh nyelvet hát tulajdonképen hol és mikor érte ez a hatás.

Egyébiránt nagyon jól tudom, hogy a magyar nyelvbe került szláv szók megvizsgálása még koránt sincs befejezve, hiszen egy egész sor

fontos kérdés kutatása alig van megkezdve. Senki jobban nem fog örülni, mint én, ha róluk valaki igazán tudományos munkát írva új szempon-
tokat jelöl ki, ha ennek következtében még annyira is módosítanom
kellene a szláv szók átvételének helyéről és idejéről vallott nézetemet.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A -vel rag eredete. Ennek a ragnak az eredetét RÉVAI-tól kezdve
többen kutatták, köztük magam is, de egyikünk magyarázata sem volt
teljesen kielégítő (l. TMNy. I. 693—694.). Én korábbi magyarázatom
(Nyr. XVII. 290.) tarthatatlanságát átlátván *M. Nyelvhasonlításomban*
(104.) más eredet lehetőségét jeleztem, de ennek ott ígért kifejtésére
mindeddig nem értem rá. Most is csak röviden akarom megmagyarázni
a jelzett föltevést. A mi -vel ragunk tőszava az én nézetem szerint egy a
finn-ugorság több ágában meglevő szónak a megfelelője, a melynek az
alappjelentése «erő.» Nevezetesen: f. *väke-* (nom. *väki*): 1. «erő, hatalom»;
2. «nép»; észt *vägi* (g. *väe*) «erő, erőszak, hatalom» | md. *vi, vij, vie*
«erő» | cser. *vi, viä* «erő» | osztj. *vei, veg, vok* «erő, hatalom» (l. tüzete-
sebben MUSz. 589—590.). A lappban olyan jelentésfejlődést találunk, a
mely följosgosit arra, hogy a mi ragunk tőszavát is ide sorozzuk. T. i.
väkka 1. «erő, hatalom»; 2. «sereg, nép» és *väkke* «segítség» (pl.
soabbe-väkki vazzet «bot segítségével járni») | *vikk, viehk, vik* 1. «erő»;
2. «hadsereg»; *viehk, viehkie, viehkkie, vähhkê* «segítség»; *väkete-,*
väkkete-, vekkete- «segíteni»; *väyast* «(vminek) segedelmével»; —
és még egy lépéssel tovább: *vähhkên* «együtt, -veleegyütt» (MUSz.
590; FRIS, HALÁSZ). Ennek a szónak vogul megfelelője *va'i* «erő», a co-
mit.-instr. -l raggal (mint *vitël* «vízzel», *kätël* «kézzel», *nälël* «nyillal»):
va'il «erővel», s ez utóbbinak a m. -vel (*vele-*) olyan pontos megfelelője,
mint a *ta'il*-nak *tël-* (*tele-*). E szerint a -vel (*vele-*) korábbi jelentése «erő-
vel» volt; ebből fejlődött a «segedelmével» (instrum.), és ez utóbbiból a
«cum» (comit.) jelentés. A jelentésfejlődés («vminek az erejével» > «va-
laminek a segedelmével» > «vmivel együtt») könnyen érthető. — Az -l
comit.-instr. rag alkalmasint az -l ablativusi raggal (vog. -l; m. -tól, -ből,
-ról stb.) azonos.

Sz. J.

Ismertetések és bírálatok.

Keleti Szemle.

Keleti Szemle (Revue Orientale). Közlemények az ural-altaji nép- és nyelvtudomány köréből. A Magyar Néprajzi Társaság keleti szakosztályának és a Keleti Kereskedelmi Akadémiának értesítője. Szerkesztik KÚNOS IGNÁCZ és MUNKÁCSI BERNÁT. Budapest, 1900. I. évfolyam, 1. sz.

A fönnebbi kettős cím alatt többnyelvű évnegyedes folyóirat indult meg. Mint a szerkesztők a *Törekvéseink cz.* beköszöntőben írják, a Magyar Néprajzi Társaság «kibővítve eddigi működésükörét a magyar faj ősi rokonságának, az ural-altaji népeknek tudományát is fölvette rendszeresen művelendő feladatai közé. E feladat gondozása — mint ez eszmét már HUNFALVY PÁL hangsúlyozta — Európa színe előtt jóformán nemzeti tudományosságunk becsületének kérdése; mert kitől várhatja inkább a külföld a saját fajunkra vonatkozó ismeretek tanulmányát s kifejtését, mint épen tőlünk, kik abban természetes hajlandóságainkkal és nemzeti kötelességünkkel érdekelve vagyunk? Ha valahol, úgy e téren illik elől járnunk a népek versenyében s megteremtenünk azon segédeszközöket, melyek fejlődését és fölvirágzását elősegíthetik».

A *Keleti Szemle* «hivatásának tekinti, hogy kellőleg kifejlődve tárháza legyen olyan ethnologiai, ethnographiai, ennek körében különösen folklorisztikai és tárgyi néprajzi, továbbá nyelvészeti, ős- és műveltségtörténeti, anthropologiai és régészeti tanulmányoknak, valamint anyagközléseknek, melyek a magyar ethnikum keleti alapjait, illetőleg kapcsolatait megvilágíthatják, vagy ezekhez adatokat tartalmazhatnak. Szakközlőnye lesz tehát az ural-altaji népek tudományának, első sorban méltatva a finn-magyarország*) keleti (volga-urali) tagjait, továbbá a törökséget». Különös gondot fordít ezek mellett «olyan tanulmányok közlésére, melyek az ural-altaji népcsalád egyes tagjainak egymás közt, valamint idegen, jelesen árja (indo-iráni), kaukázusi, szláv és tibeti népekkel való külső érintkezéseit tárgyalják nyelvi, néprajzi, történeti vagy műveltség-

*) finn-ugorság.

történeti szempontokból». Mellékletül minden évfolyamhoz valamely nagyobb forrásmunka (szótár, nyelvtan, néprajzi vagy népköltési gyűjtés) lesz csatolva.

A hézagpótlónak ígérkező új folyóirat támogatását sok külföldi tudós is megígérte, köztük elsőrangú szaktekintélyek is.

Nagyon örvedetes, hogy nálunk is lehetővé vált — bár egyelőre csak szerényebb terjedelemben — a kiadása ilyen szakfolyóiratnak, a melyhez hasonló célú és szintén többnyelvű kiadványaik északi rokonainknak, a finneknek, már másfél évtized óta jelennek meg (*Journal de la Société Finno-Ougrienne* 17 kötet, és *Mémoires de la S. F. Ou.* 14 kötet). És nagyon helyes, hogy ezen a téren is kilépünk eddigi elzárkózottságunkból és a többnyelvűséggel kapcsolatot hozunk létre a magunk és a külföld szakfőrfiai között, a kik közül eddig csak egynéhányan vehettek tudomást a legnagyobb részéről azon munkásságnak, melyet e téren nálunk kifejtettek.

Az első füzetben a szerkesztőknek magyar és francia beköszöntőjén kívül a következő nagyobb közlemények vannak: KUUN GÉZA gr. levele a K. Sz. szerkesztőségéhez. A. VÁMBÉRY: Der Wortschatz des Alt-Osmanischen. W. BACHER: Osttürkisches aus einem hebräisch-persischen Wörterbuche. CL. HUART: Notes d'épigraphie turque. B. MUNKÁCSI: Kaukasischer Einfluss in den finnisch-magyarischen Sprachen. NAGY GÉZA: Magyar ethnologiai kérdések. Továbbá ismertetések és kisebb közlések.

Q.

Indogermán nyelvészeti folyóirat.

Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogerm. Sprache und Altertumskunde, herausg. von KARL BRUGMANN und WILHELM STREITBERG. X. Band. Strassburg, Trübner 1899. 286 l.

E folyóirat X. kötetéből mindenekelőtt az általánosabb vonatkozású dolgozatokat emeljük ki.

HIRT folytatja az előző kötetekben megkezdett hangsúlytanulmányait. A 11. fejezetben az *-ēi* végű tövekről szól (v. ö. most ugyane szerzőnek *Der indogerm. Ablaut* 1900 cz. könyvét, 108. l.). Az indogermán ősnyelvben voltak, — úgymond — *-ēi*-re végződő kétszótagú tövek, vagy ha úgy tetszik, gyökerek. Ez az *-ēi* bizonyos mássalhangzók előtt *-ē*-vé vált; gyöngé foka *ī*, még gyöngébb *i*. A különböző hangsúlyozás szerint egy *-exē(i)* végű tőnek (az *x* itt egy tetszés szerinti zörejhangot jelöl) következő alakjai lehetségesek: I. Az első szótag hangsúlyos 1. a praesens egyes számában: ilyenkor az *-exē(i)*-ből *-éxī* válik; 2. az *s*- aoristusban: *-éxī-s*. II. A második szótag hangsúlyos az aoristusban vagy az aoristus-praesensben: *-(e)xē*. A szláv, litván és görög nyelvbéli tények megfelelnek

e föltevéseknek, a latinban és germánban eltérések vannak. A görögben az *-ē* hangzós *tō* főleg az *-ην* végű pass. aoristusban van megőrizve; a *βλάπτω* praes. mellett, mely **βλάπιω*-ból magyarázható, *ἐβλάβην*. A latinban az eredeti viszonyok elhomályosultak: itt az aoristus-typus praesensül használtatott s továbbképzések alapjául szolgált; a *habēs, habet, habemus, habētis, habent* ragozás egészen megfelel a görög *ἐ-μάνην, ἐμάνη* stb. ragozásnak. Arra nézve kétkedni lehet, vajjon *habeo* egy eredetibb *habēm* vagy *habio* helyébe lépett-e. A germánban is *ī*-ragozású praesensek *ē*-hangzós aoristusok mellett voltak. Kétségtelenül régi *ē*-igék voltak pl. a következők: g. *ʃahan, ófn. dagēn*, lat. *tacēre*; g. *witan, l. vidēre*; g. *haban, l. habēre*; g. *munan*, gör. *μανῆναι* stb. Néha a *j*-ragozást általánosították, pl. ófn. *sizzu*: l. *sedēre*. Az úgynevezett második *tō*-nek *ē*-je tehát — úgymond HIRT — a gyökérnek lényeges alkotórészét teszi: nem lehet mondani, hogy a görög *ἐμάνην* alakban *η* járult a gyökérhez, sem azt, hogy a *υάλομαι* praesens *-io*-val bővült, hanem mind a kettő a *menēi* gyökérnek ablaut-viszonyban levő alakjai. HIRT ezután az *ē* | *ī* hangokat más alakokban, a perfectumban, az ói. *-nāmi, nīmās*-féle praesensekben és a névszóképzés terén mutatja ki s egybetartozásukat magyarázza. — HIRT hangsúlytanulmányainak 12. fejezete a régi porosz nyelv hangsúlyozására vonatkozó megjegyzéseket tartalmaz, a 13. a litván-szláv hangsúlyozásról szól. — A 14. fejezet az idg. *e—o* ablautot tárgyalja. Emlékeztet ama régibb föltevésre, mely az *o* hang keletkezését a svarita hatásának tulajdonította. HIRT szerint a főhangsúlyos szótag utáni szótagon nem volt svarita, sőt ép ez a szótag volt a leggyöngébb hangsúlyu; szerinte az *o* összetételek második tagjaiban keletkezett eredetibb *e*-ből: «Die zweiten Glieder der Komposita sind einst tieftönig geworden, haben aber ihren alten Akzent als Tieftön bewahrt, der alsdann *e* in *o* verwandelt hat.» Pl. *vētīm, de nēvōlīm, nōlīm; πάτηρο* ellenben *ἀπάτωρο* (azaz eredetibb **ἄ-πατῶρο*).

MEILLET «*A propos du groupe -ns-* cz. cikkében elvi kérdéseket fejteget. A nyelvtudománynak nem szabad beérnie a hangváltozásck constataálásával: meg kell alkotni ezeknek elméletét, fürkészní kell rejtett okaikat, lehetőleg ki kell mutatni magának az articulatióknak változásait. A követendő eljárást az *-ns-* (illetőleg *-nz-*) hangcsoporton mutatja be. Az *n* ejtésekör igen gyöngé az elzáródás, az *s* (ill. *z*) spirans képzésénél egyáltalában nincsen elzáródás. Az átmenetben rejlı nehézséget a különböző nyelvek különbözőképen hárítják el: némely nyelvben az *n* explosiója előtt fölemelkedik az inyvitorla s így egy nem orrhangú foghang képződén, létrejön a *-nts-*, ill. *-ndz-* hangcsoport. Másutt, mikor a nasalis szótagot végez, az inyvitorla leereszkedik, mielőtt a vocalis képzése be van fejezve, így a vocalishoz egy nasalis-vocalis járul s a na-

salisatio az egész hangzóra terjedhet (*ans* > *as*). Megint más esetben az inyitorla lebecsátása nem időelőtti, de minthogy ez a leereszkedés magában véve, valami kísérő articulatio nélkül nem lehetséges, egyszerűen eltűnik *s* a hangszalagok rezgései a vocalis képzésénél történő rezgésekhez csatlakoznak: így beáll az úgynevezett pótlónyújtás (*-ans-* > *-ās-*). Megvan az a lehetőség is, hogy az elzárás és a nasalisatio megszüntével egy *j*-hez hasonló hang képződik az *n* helyett (*-ans-* > *-ais-*). Így tehát az *n* elzáródásának megszünte, a melyet a következő *s*-hez való hasonulás okozott, ily különböző hangváltozásokra adhat alkalmat. Hasonló ehhez a *-ts-* hangsoportnak *-ss-*-sé válása, — bár azért ama kétféle hangváltozásnak nem kell mindig együttesen bekövetkeznie egy-egy nyelvben: a hangváltozások párhuzamosságának megvannak a maga határai *s* az a változás, a mi pl. az *n* hang gyöngébb elzáródását éri, érintetlenül hagyhatja a *t*-nek erős elzáródását. Más példákat is fel lehet említeni annak kimutatására, hogy a hangképzés valamely tényezőjének, a beszélő szervezet egy-egy mozdulatának a módosulása különféle más változást vonhat maga után: igen fontos ilyenkor a kiindulópontnak megállapítása. Mindig arra kell törekedni, hogy a hangváltozásoknak eme mélyebb okait kimutassuk: így ép annak kiderítésére juthatunk, a mi valamely nyelvnek leginkább eredeti és egyéni sajátja.

BUGGE a lykiai nyelv hovatarozásának vitás kérdéséhez szól hozzá. PAULI-val és KRETSCHMER-rel szemben e nyelvnek az indogermán nyelvcsaládhoz való tartozását és az örménynyel való közelebb rokonságát vitatja *s* nézetének támogatására egyes számnévi alakokra hivatkozik.

A mi az árja nyelvészeti dolgozatokat illeti, BARTHOLOMAE folytatja *Arica* című cikksorozatát (e kötet a XI. és XII. közleményt tartalmazza), JOLLY pedig a szkr. *dohada* és *dvaihrdayya* orvosi kifejezések magyarázatát adja.

A görög nyelvészet köréből e kötet csak egy dolgozatot foglal magában: SCHWEIZER-nek *Griechische Miscellen* című négy kisebb cikkből álló sorozatát. Az 1. cikk a homerosi *χοιή* alakkal foglalkozik. Többen magyarázgatták azt a tényt, hogy *e* szóznak *i*-je 58 esetben rövid hangzó, kilencz esetben hosszúnak van használva. SCHWEIZER kimutatja, hogy az állítólagos *χοιή* alak a hexameternek mindig csak az utolsó lábában fordul elő *s* hogy itt a régi verselőtechnikának azzal a szabadságával van dolgunk, hogy a hexameter utolsó emelkedése *rövid* szótagra is eshetik («*στίχοι μείουροι*»), tehát ama kilencz esetben is rövid *i*-vel olvasandó a *χοιή*. — A 2. cikk a görög hangsúlyozás történetéhez közöl egy érdekes adatot: Euripides Orestesének 279. versét (*ἐξ χομάτων γὰρ ἀδεις ἂν γαλήν' ὄρω*) Hegelochos (400 körül Kr. e.) helytelenül ejtette ki: a hallgatók a vers végét *γαλήν' ὄρω*-nak (menyétet vagy macskát látok) értet-

ték s erről a komikus balesetről gyakran megemlékeznek a későbbi írók. Ez arra mutat, hogy az a különbség, melyet mi a *γαλήν* és *γαλήν* alakok között az írásban látunk, akkor igazán hallható hangsúlyozásbeli különbség volt, azaz, hogy 400 körül Athénben még a zenei hangsúlyozás volt az uralkodó. — A harmadik czikk a homerosi *ὄροσ* (B 153) magyarázatával foglalkozik, a szó az ói. *ūrva*-alaknak felel meg (,Behälter, namentlich ein Ort, wo sich Wasser sammeln, Becken'); a homerosi alak régibb **ōp Fós* helyett való, annak az attikai **ōroσ* felelne meg. — A 4. czikk az attikai feliratokon előforduló szótag-dissimilációnak egyik esetét tárgyalja.

A latin nyelvészet körébe a kötetnek három czikke tartozik. Stolz a *glōria* szó etymológiájával foglalkozik. Az ói. *cravasyám* alakkal való szokásos egybeállítására nehézségekbe ütközik: a szókezdő hang itt idg. *k̄*-ra mutat s így **clōria* alakot kellene várnunk. Stolz a szót egy **glōrāre* igéből való képzésnek tartja (mint a hasonló jelentésű *adōria* főnevet az *adōrāre*-ből), ugyane gyökérből való *glaris* *μυθολόγος*; a gyökér eredeti jelentése ,hangot adni, beszélni' lehetett; rokonságban lehetnek vele az ószl. *glasū*, hang, 'lat. *gallus* (**galsos*), óizl. *kalla*, 'hívni'. — SOMMER a latin *mille* számnév magyarázatát adja. FAY már régebben egyeztetette a görög *χίλια* és a latin *milia* alakokat, az utóbbit egy **sm(h)īlia* alakból származtatva, l. NyK. 23, 418. Az alapgondolatot, a görög és a latin ezres számnév egybehangzásának gondolatát SOMMER-nél is megtaláljuk, a részletekre nézve azonban eltérő az ő magyarázata. A latin szó idg. alapformájául t. i. egy **smī ġzhli* ,eine Tausendheit' formát tesz föl, képzője az ismeretes nőnemű gyűjtőnévképző *-ī*, *-īē*; **smī* pedig a **sem*, egy' tőnek szabályos nőneműje (görög *μία*); a megfelelő neutrum (**sm-ġhēslo*m) az ind *sahásram*-ban tükröződik. A latinban amaz alakból először **mīxli*, majd *mille* vált; az eredetileg nőnemű szó a régi *ducentum*, *trecentum* stb. neutr. alakok hatása alatt vált semlegessé. — NIEDERMANN *Studien zur Geschichte der lateinischen Wortbildung* című dolgozatában a következő latin képzők történetével foglalkozik: 1. A *-do*-képző (*gelidus*, *lucidus* stb.) nem a *dō* ,adni' vagy a *dhē* ,helyezni' gyökérből ered s e képzések nem eredeti összetételekből keletkeztek, a mint azt OSTHOFF vélte (szerinte pl. *lucidus* tulajdonképp ,világosságot adó'), hanem két idg. képző: *-do*- és *-dho*-ból származtatandó; mind a kettő kimutatható a germánságban is: az első a gót *lauhatjan* ige föltehető alapszavában (*lauhats* = *lucidus*), a másik a g. *naqaps* = *nudus* melléknévben rejlik. E képző melléknévtövekhez járult, a *nudus* pl. idg. *noq'ūō-dhos*, a melynek simplexe megvan a litv. *nū'gas*, ószl. *naq'p* melléknévben. Később főnevekre és igékre vonatkoztatták a képzést (*lucidus*-t a *lux* vagy *lucēre* alakokra) s azután egyenesen főnevekből és

igékből alkottak új képzéseket. — 2. Az *-ēdula* képző, melyet állat-, főkép madárnevekben találunk, az *eda*, *ēd*, enni' gyökérből származtatható, az első képzések effélék lehetnek: *ficēdula*, tjkp. 'fügét evő', ezekből kiindulva alakultak azután *querquēdula*, *nitedula* stb. — 3. A tulajdonnevekben előforduló *-ēio-* képző (*Afrēius*, *Apulēius*, *Canulēius*, *Pompēius*, *Vellēius* stb.), a mint már előbb felismerték, úgy magyarázható, hogy nőnemű tövek *-āi* végű sing. loc. alakjához járult a *-io-* képző (**Servāios*, *Servēius*); egy részük lehetne azonban patronymicum is: az apa nevének ablativusához járulhatott a *io-* képző (**Servēd-ios*-ból szabályszerűleg szintén *Servēius* lehetett). — 4. Az *-ulento-* (*-ilento-*) képző szerzőnk szerint az *olere* igével tartozik együvé (pl. *vinolentus*), épúgy mint a hogy a gör. *-ώδης* képző az *ὄζειν* igével. Az utóbbiakkal etymologiai kapcsolatban lehet a lat. *-ōso-* képző is: *vinōsus* egy **vino-ods-os* összetételből magyarázható, **ods* az **odos*, 'szag' főnév gyöngült foka lehetett. — 5. A *vē-*præfixum alakulását ekkép gondolja szerzőnk: a *vehemens* melléknévnek (a mely voltakép a *veho* ige régi participiuma: **vehemenos*) volt egy allegro-alakja *vēmens*. Ez utóbbit idővel az *āmens* és *dēmens* melléknévek mintájára egy *vē+* *mens*-fele képzésnek érezték és egy *vē-* féle tagadó értelmű præfixumot vontak el belőle. Ezután a *cor*-ból *vē-cors* s az *insanus* mellett *vēsanus* is keletkezett. A præfixum tagadó értelméből az abnormisnak értelme is fejlődhetett, így *vegrandis* nemcsak 'winzig klein', hanem 'ungewöhnlich gross' (a németben így szerepelhet az *un-*tagadó præfixum, l. pl. *Unmenge*). A *vē-*præfixumnak az ói. *vi-*vel való egyeztetése (CURTIUS, RIBBECK, CLEMM) hangtani okokból elvetendő. — 6. A *bucētum* és *bucētum* alakok közül szerzőnk az utóbbit tartja eredetinek és helyesnek, a glossákban gyakran találni *i*-t *ē* helyett. A szónak második része, *-cētum*, azonos a gall *cēto* 'erdő' szóval, idg. alapformája **kēito-*; rokona a g. *haipi* (ném. *Heide*) is, ez az utóbbi idg. **kaitiā* alakból magyarázandó. A *-cētum* benne rejlik a *ficētum* (eredetileg **fici-cētum*), *nucētum* (**nuci-cētum*), *quercētum* (**querci-cētum*) stb. alakokban is, ezekben később *-ētum* képzőt érezték (*fic-ētum*, *nuc-ētum*) s a képző aztán ebben az alakjában vált termékenynyé.

A kelta nyelvészet körébe csak STRACHAN-nak egy rövid czikke tartozik, mely a kelta neutralis *u*-tövek többes nominativusáról szól.

Germán hangtani kérdéseket fejteget LOEWE *Relative Chronologie der german. Tenuisverschiebungen* című dolgozatában. A tenuisok elváltozásának egymásutánját egy-két kölcsönszó vizsgálata alapján igyekszik megállapítani. Az ófn. *finko*, agsz. *finc*, svéd *fink* szó szemben az ol. *pincione*, fr. *pinson*, közép-lat. *pincio* alakokkal arra mutat, hogy az idg. *k* hang elváltozása megelőzte a *p* elváltozását (a szó különben valószínűleg kelta közvetítéssel került a germánságba). Lehet, hogy még későbbi az

idg. *t* elváltozása, ha t. i. az ófn. *pfad*, agsz. *pap* megfelelő ősgermán alakja a gör. *πάτος* szón alapszik. A beszélőknek abban a szűk körében, a melyből e változások kiindultak, persze egyszerre változott el valamennyi tenuis, de a változás továbbterjedése azután kevesebb nehézséggel ütközött az egyik hangnál mint a másikkal s így magyarázható, hogy a többféle tenuis elváltozása bizonyos sorrendet követ. Hisz az elváltozásoknak efféle egymásutánját szemmel kísérhetjük a második lautverschiebung végbementénél, emitt (az ófn.-ben) persze ép megfordított sorrendet találunk: *t*, *p*, *k*. Ha az első, a „germán” lautverschiebung a Kr. e. 400—250 évek közti időszakban ment végbe, akkor az első actus, a tenuisok elváltozása, körülbelül 300-ban Kr. e. már befejeződhetett.

A germán szóképzéstannak egy többször vitatott kérdéséről szól BRUGMANN *Der Ursprung der germanischen Komparationssuffixe* -*ōzan*-, -*ōsta*-. Az idg. ősnyelvnek egy ismeretes comparativusképzője -*ios*- volt (sing. nom. -*iōs*), gyöngé alakja -*is*- (adverbiumokban és, továbbképezve, az -*isto*- superlativusképzőben). A germánban már most az -*izon*- képző mellett -*ōzan*- alakot is találnak (g. *frödōza*, ófn. *tiurlíhhôro* stb.). Ez *ōs* alak magyarázatával többen megpróbálkoztak, de mint BRUGMANN kifejti, ki nem elégtő módon. BRUGMANN magyarázata a következő. A germán nyelvekben volt egy pár eredetileg -*i* végű locativusi adverbium, a melyek mellett voltak -*iz*- (-*izan*-) képzős comparativusi és -*ista*- képzős superlativusi alakok (ófn. *furi* adv. és *furiro*, *furisto* adj. comp. és sup.). BRUGMANN már most azt véli, hogy ezek viszonyának mintájára az -*ō* végű határozószókhöz is -*ōz*-féle alakok képződtek, egy **frödō* adverbiumhoz **frödōs* és **frödōst* comp. és superl. adverbiumok, majd *frödōza* és **frödōsts* comp. és superl. melléknévalakok is.

Kock *Etymologisch-mythologische Untersuchungen* című cikke a skandináv mythos egyes alakjairól és ezeknek neveiről szól. *Loki* istenről kifejti, hogy eredetileg a tűz és villám istene volt s hogy neve egy még kimutatható óizl. *loki* „Lohe, Feuer” szóval azonos, ez a szó mellékalakja a szokásosabb *logi* „Lohe” szónak s etymologiai kapcsolatban van a lat. *Volcanus* névvel is. *Forniótr* eredetileg **Forn-þiótr* volt, jelentése „der alte Heuler”, „der alte Sturm” (*þióta* „heulen”); *Fenrir* eredetibb **Fangrir*, **Fengrir* az izl. *fanga* „fangen” igéből; *Gleipnir* a. m. „Spasmacher” (*gleipa* „den Mund verziehen, Gesichter schneiden”); a *Són* és *Boþn* nevek eredetileg **Soþn* (*Soðn*) „Kochen oder Brauen”, és *Boþn* (*Böðn*) „Einladung zum Gastmahl” voltak; a *Miollnir* kalapácsnév a villám egy neve volt s a *miollr*, *miallr* „weiss, glänzend” melléknévből származik; a *Vingþórr* név pedig az izl. *vega* „schwingen, tödten”, ófn. *wigan* „kämpfen”, lat. *vinco* alakokkal függ össze, jelentése: „der den Miollnir schwingende þórr.” — HOLTHAUSEN az angol *culver* „galamb”

szót az orosz *gótubi* alakkal egyezteteti, a gyökér *gl volna, mely -bh-vel van tovább képezve, a szlávokban nasalissal is bővült. — COSUN az ősgermán nyelv főnévesített partic. praes.-alakjaira tesz néhány sornyi megjegyzést: dentalis nélküli alakok angolszász és ószász emlékekben kimutathatók, ezek a sing. vocativusában, de meg a nominativusban is szabályszerűek voltak, ha az utóbbira nézve egy -s nélküli alakot teszünk fel, erre pedig az ófn. *zan* feljogosít bennünket.

A balti-szláv nyelvágra vonatkozó hangtani kérdést tárgyal BERNEKER *Von der Vertretung des idg. ěu im baltisch-slavischen Sprachzweig* című dolgozata. Szerinte az idg. *eu* a balti ágban 'au, a szlávban 'u hanggá lett; idg. *ev* megfelelője a litvánban *av*, a szlávban *ov*, a lettben valószínűleg szintén *ev* (*ew*). Specialis szláv nyelvészeti kérdést tárgyal VONDRÁK cikke: *Zur Erklärung des aksl. Dat. Sg. p̃ati, kosti*, az idg. alapforma szerinte **kosteĭ-ai* lett volna. E dolgozatra vonatkozik azután LESKIEN cikke *Die slavische Lautverbindung ji*, melyben VONDRÁK több állítását czáfolgatja. A lett nyelv hangsúlyozását tárgyalja SCHMIDT-WARTENBERG dolgozata: *Phonetische Untersuchungen zum lettischen Akzent* című értekezése, melyben először az e tárgyra vonatkozó eddigi irodalmat ismerteti, majd a kymograph segítségével végzett saját vizsgálódásainak eredményeit mutatja be.

E kötet egy nem indogermán nyelvre vonatkozó fejtegetést is tartalmaz: RECKENDORF *Zur allgemeinen Syntax* című cikkében az arab nyelvnek egyes, általánosabb érdekű mondattani sajátságait ismerteti.

PETZ GEDEON.

Kisebb közlések.

A finn-ugor nyelvhasználat történetéhez. A prágai cseh tudóstársaság a múlt század kilenczvenes éveiben tanulmányútra küldötte DOBROVSKY JÓZSEF-et Oroszországba. A tudós cseh bizonyára ismerte azon munkákat, melyek a finn és magyar nyelv rokonságát vitatták. Így ébredhetett benne érdeklődés a finn nyelv iránt, melyet Szt.-Pétervárott igen sok cseléd beszélt. Utazásából hazatérvén egy «magyarnak» levelet írt, a melyet a *Magyar Hirmondó* 1794. ápr. 25-ki számában 598—99. ll. így közölt: «Sok hasznát vettem volna, ha Magyarúl érttettem volna. A' született Magyarok tsudálkozva halgatnák beszélteni a' Petersburgban szolgáló Finn Országi (Finlandiai) leányokat. Nem lehet kételkedni ezen két nyelvnek atyafiságáról, mellyet bizonyít az is, hogy a'

Finniai Nyelvnek szintúgy, mint a' Magyarnak nincsenek nemei (genera).» Azután a Hirmondó fölemlíti, hogy SAJNOVICS egybevetette a magyart a lappal, ez különbözik a magyartól, s azt mondják a finnek, hogy még dialektusa sem lehet az ő nyelvüknek. Aztán ezeket közli még DÖBROVSKY leveléből: «Kívánnám, hogy valamely tudós Magyar erről bővebben értekezne PORTHAN Professor Urral, ki Finniának fő Városában, Aboban egy tökéletes Finniai Szótárnak ki-adásában fáradozik. A' Finniaiak a' halat *cala*, a' kezét *käsi*, a' követ *kiwi*, a' vizet *wesi*, a' nyelvet *kieli*-nek nevezik» stb.

Ezzel végződik ez érdekes levél. Hogy ki volt az a *magyar*, kihez e levél intéztetett, nem sikerült megtudnom. De aligha tévedek, ha GYARMATHY-ra gondolok, ki 1794-ben kiadott *Okoskodva tanító Nyelv-mesterében* még semmit sem tud ugyan a finn nyelvről, de később ő bizonyította nyelvünknek vele való rokonságát legmeggyőzőbben.*)

Megszoktuk, hogy HELL MIKSA érdemeit ne a nyelvtudomány terén keressük. Pedig aligha nem nagyobb figyelmet érdemel e téren is, mint a minőben eddig részesült. Annyi bizonyos, hogy SAJNOVICS-ot ő tette figyelmessé a lapp és magyar nyelv rokonságára. S idehaza a tudósok őt tartották olyanúl, ki a finn, a lapp és a magyar nyelv rokonságát hirdette. Erre nézve írja HORÁNYI ELEK, a tudós piarista, 1771. nov. 28-án kelt levelében: In id scilicet elaborat vir summus, ut Hungaros nostros mira metamorphosi in *Finnos* et *Lappones* transformet. (Kegyesr. levélt. Id. Takáts, A budapesti piarista-kollégium tört. Budapest 1895. 256.)

Ez a nyilatkozat egyébiránt arra is jellemző adat, miként gondolkodtak még tudós férfiak is az új rokonságról.

(1893.)

KISS ERNŐ.

*) Ettől a M. H.-ban közölt levéltől indítva mindjárt akkor 1794. május 13-án hosszú latin levelet írt PORTHAN-nak VERSEGHY F. Levelében először is idézte (latin fordításban) a Hirmondó cikkét, aztán röviden kifejtette a magyar nyelv főbb sajátosságait, az illeszkedést stb., s egy mellékletet is csatolt leveléhez: «Elenchus radicum Hungaricarum incipientes per vocalem *a* brevem.» A folytatást akkorra igéri, mikor feleletet kap PORTHAN-tól. VERSEGHY levelét teljesen közzétette SETÄLÄ EMIL ilyen című munkájában: *Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan* (Adalékok a finn-ugor nyelvészet tört., Hels. 1892), függetlenül az ötödik értekezéshez, mely PORTHAN-nak finn-ugor nyelvészeti törekvéseit s a magyar tudósokkal való érintkezéseit tárgyalja. Ugyanott olvasható még PERLAKI-nak és GYARMATHI-nak egy-egy levele (1779-ből és 1798-ból). S. Zs.

Új könyvek, füzetek.

BIHARI K. Gyakorlati hangtan különös tekintettel a siketnémák oktatására. Vác, 1900.

DÉNES MIKLÓS. A Winkler-kódeksz hangtana és alaktana. (Doktori értekezés.) Budapest, 1900.

HAJNAL DÁVID. Kármán József mint nyelvművelő. (Doktori értekezés.) Budapest, 1899.

KEMÉNY K. KOLUMBÁN. Geleji Katona István Grammatikáskájának bírálatos ismertetése. (Doktori értekezés.) Győr, 1900.

LUMTZER, VIKTOR u. MELICH, JOHANN. Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes. Innsbruck, 1900. 8-r. X + 312 l. (Ismertetni fogjuk.)

MELICH JÁNOS. Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? (Ertekezések a nyelv- és széptud. köréből). Budapest, 1900.

PAASONEN, H. Ruotsalais-suomalainen sanakirja. Svensk-finskt Lexicon. V. VI. füzet. (Mässkjorta — Sötmjölksost.) Helsingfors, 1898. 1899.

QVIGSTAD, J. u. WIKLUND, K. B. Bibliographie der lappischen Literatur. Helsingfors, 1899.

SETÄLÄ, E. N. I. N. SMIRNOW'S Untersuchungen über die Ostfinnen. Helsingfors, 1900. (Különnyomat a Finn-Ugor Társaság Journal-jának XVII. kötetéből.)

Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Journal de la Société Finno-Ougrienne. XVII. (KARJALAINEN K. F. és SIRELIUS U. T. jelentése osztják tanulmányútról; PAASONEN H. jelentése mordvin tanulmányútról. — SETÄLÄ E. N.: I. N. SMIRNOW'S Untersuchungen über die Ostfinnen.)

Suomi. Harmadik folyam. XV. (NIEMI, A. R.: SJÖGREN népköltési gyűjteménye. — KARTTUNEN, U.: GOTTLUND népköltési gyűjtései.) — XVI. (GENETZ A.: Az első szótagbeli magyar magánhangzók viszonya a finn, lapp és mordvin magánhangzókhoz.) — XVII. (LATVALA S. Az éjszaki-szavói nyelvjárás mondattana.)

SZINNYEI JÓZSEF. Magyar Tájéztató. II. k. 6. füzet. (Tözeg—Vérnyákol.)

Virittäjä. 1900. 1—3. sz. (Megemlítendő: CANNELIN K.: A finn passivumi -va, -vä képzős igenév használata. — KROHN K.: A Kalevala néhány szavának magyarázata. — GENETZ A. Miért van a jää [maradni] igének lativusi határozója? [A jää igét, a melyről kimutatja, hogy az észben és a lívben „jön, jut, lesz, válik, változik” jelentése van, a m. jövővel egyezteteti.]

WUNDT, WILHELM. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte. Erster Band. Die Sprache. Erster Theil. Leipzig, 1900. 8-r. 627 l.

ZOLNAI GYULA. Az új Nagy Szótár föladatáról. Budapest, 1899.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Szily Kálmán* főtítkár. Tizenegyedik kötet. 1900. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvassott emlékbeszédeket, jelentéseket, birálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizselyelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15 én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltaggjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—X. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XX. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatlak közlönye. Szerkeszti *Hampel József*.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatok a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 korona; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. *Pauer Imre* osztály-títkár. Kilenczedik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizedik évfolyam. Szerkeszti *Szilády Áron*, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő.
XVIII. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti *König Gyula* osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczadik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Szimyei József*.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladatai a magyarral hason alkotású áltáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földerítésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Uj 1900. folyam. I. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. *Komáromy András*

A folyóirat ez új folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta, s ezzel valódi kincsesházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság kéziratárában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.